

A mediterrán országok gazdasági kitörési kísérletei
az Európai Unió kibővülésének tükrében

Ph.D. disszertáció

Készítette: Balbisi Louai

Témavezető: dr. Palánkai Tibor

BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Ph.D. Program

Budapest, 2001

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETŐ	3
2. A MEDITERRÁN TÉRSÉG	4
2. 1. CIVILIZÁCIÓK TÖRTÉNETE	4
2. 2. AZ EURÓPAI IDENTITÁS.....	7
2. 2. 1. <i>Kultúrák különbözősége</i>	7
2. 2. 2. <i>Sokféleség, egység</i>	9
3. AZ EURÓPAI UNIÓ BŐVÍTÉSE	10
3.1. AZ 1990-ES ÉVEK: A VÁLTOZÁSOK KORA	10
3. 2. A „KONCENTRIKUS KÖRÖK” DOKTRÍNÁJA	13
3. 3. TÁRSULÁSI FORMÁK.....	15
4. AZ EU ÉS A MEDITERRÁN ORSZÁGOK KAPCSOLATÁNAK FEJLŐDÉSE	17
4. 1. GLOBÁLIS MEDITERRÁN POLITIKA	18
4. 2. MEGÚJÍTOTT MEDITERRÁN POLITIKA.....	18
4. 3. A MEDITERRÁN TÉRSÉGNEK NYÚJTOTT TÁMOGATÁSOK	20
4. 4. AZ 1990-ES ÉVEK POLITIKÁJA	26
4. 4. 1. <i>Az új mediterrán politika</i>	27
4. 4. 2. <i>Az euro-mediterrán fórum</i>	28
4. 4. 3. <i>Az első Euro-Mediterrán Konferencia</i>	30
4. 5. AZ EURÓPAI UNIÓ ÚJ MEDITERRÁN STRATÉGIÁJA	34
4. 5. 1. <i>Az új stratégia</i>	34
4. 5. 2. <i>Előnyök és költségek</i>	38
4. 5. 3. <i>Sikerhez szükséges feltételek</i>	40
5. A MAGHREB ORSZÁGOK	44
5. 1. A MAGHREB ORSZÁGOK GAZDASÁGA	45
5. 1. 1. <i>Iparosítás a függetlenedésért</i>	46
5. 1. 2. <i>Európa szerepe</i>	50
5. 2. A 90-ES ÉVEK MAGHREB GAZDASÁGAI.....	51
5. 3. A MAGHREB ORSZÁGOK KAPCSOLATAI AZ EURÓPAI UNIÓVAL	53
5. 4. ÚJ EURO-MAGHREB KAPCSOLATOK.....	56
5. 4. 1. <i>Tét: az energiaforrások</i>	57
5. 4. 2. <i>Az euro-maghreb együttműködés</i>	58
5. 5. KÜLFÖLDI BEFEKTETÉSEK A MAGHREB ORSZÁGOKBAN	60
5. 6. AZ EURO-MAGHREB SZABADKERESKEDELMI ZÓNA	65
6. A MASHREQ ORSZÁGOK	68
6. 1. AZ EURÓPAI UNIÓ SZEREPE A KÖZEL-KELETI BÉKEFOLYAMATBAN	73
7. AZ ÉSZAK-MEDITERRÁN ORSZÁGOK	76
7. 1. CIPRUS ÉS MÁLTA	76
7. 2. TÖRÖKORSZÁG	79
7. 2. 1. <i>Törökország társulása a Közösséghez</i>	79
7. 2. 2. <i>Törökország csatlakozási kérelme</i>	82
7. 2. 3. <i>Törökország és a Nyugat-Európai Unió</i>	84
7. 2. 4. <i>Törökország szerepe Európában</i>	85
7. 2. 5. <i>A vámunió</i>	88
7. 2. 6. <i>Törökország Európai Unióba való integrációjának problémái</i>	91
7. 2. 7. <i>Törökország belpolitikája és kapcsolatai az Európai közösséggel</i>	101
7. 3 TÖRÖKORSZÁG ÉS CIPRUS EU-FELVÉTELÉNEK PROBLÉMÁI.....	103
7. 3. 1. <i>A luxemburgi döntés hatása</i>	104
7. 3. 2. <i>Török remények</i>	105
7. 3. 3. <i>Uniós kifogások</i>	106

7. 3. 4. <i>A ciprusi kérdés</i>	108
7. 3. 6. <i>További lehetőségek</i>	110
8. A DÉL-EURÓPAI ORSZÁGOK EURÓPAI INTEGRÁCIÓJA ÉS ANNAK TANULSÁGAI	112
8. 1. AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓHOZ VALÓ CSATLAKOZÁS ELŐNYEI	113
8. 2. A DÉL-EURÓPAI ORSZÁGOK JELLEGZETESSÉGEI.....	114
8. 3. A CSATLAKOZÁST KÖVETŐ REFORMOK	115
8. 4. A HÁROM DÉL-EURÓPAI ORSZÁG EK-CSATLAKOZÁSÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI	117
8. 4. 1. <i>Spanyolország</i>	117
8. 4. 2. <i>Portugália</i>	118
8. 4. 3. <i>Görögország</i>	120
9. KONFLIKTUS MEGELŐZÉSI ÉS MENEDZSELÉSI STRATÉGIA A MEDITERRÁN TÉRSÉGBEN	122
9. 1. KÖZÖS BIZTONSÁG KERESÉSE A MEDITERRÁN TÉRSÉGBEN	123
9. 2. BIZTONSÁG ÉS PARTNERSÉG ÉPÍTÉSE A KONFLIKTUS MEGELŐZÉSEN ÉS MENEDZSELÉSEN KERESZTÜL	125
9. 3. KORAI FIGYELMEZTETÉS	127
9. 4. BÉKEFENNTARTÁS	127
9. 5. SZÜKSÉGES ÉS ELÉGSÉGES ERŐ.....	128
9. 6. REGIONÁLIS PROGRAM FEGYVERZET CSÖKKENTÉSÉRE	128
10. ÖSSZEGZÉS	130
FELHASZNÁLT IRODALOM:	134

1. Bevezető

Dolgozatom témaválasztását egyrészt a mediterrán térségben zajló történelmi jelentőségű változások, másrészt személyes indíttatásom (származásom) magyarázzák.

Az elmúlt évtizedekben jelentős fejlődés indult meg a mediterrán térségben: az Európai Unió kibővülése déli irányba, a dél- és kelet-mediterrán országok függetlenné válása és gyors demográfiai növekedése, gazdasági fejlődésük növekvő üteme következtében a mediterrán térség ismét fontos helyet kezd kivívni magának a világban. Az EU szempontjából a mediterrán térség stratégiai fontosságú egyrészt, mint nemzetközi energia-ellátó másrészt, mint a világpolitikai folyamatok egyik főszereplője. Az Európai Unió és a mediterrán országok kapcsolatát a kölcsönös, de ugyanakkor aszimmetrikus függőségek jellemzik. A hidegháború vége többféle szempontból is megváltoztatta a mediterrán térség országainak kapcsolatait az Európai Unióval. A világgazdasághoz való alkalmazkodás kényszere sürgetővé vált melyet, mint minden kulturális önazonossággal rendelkező közösség az identitása elvesztése nélkül kíván véghezvinni.

Dolgozatom első részében az Európai Unió bővítésének általános problémáival foglalkozom, ezután térek rá fő témámra az EU és a mediterrán országok kapcsolatainak értékelésére. Kiemelten kezelem Törökországot és Ciprust, mivel ezen országoknak reális esélyük van arra, hogy az Európai Unióban teljes jogú tagként vegyenek részt.

Kutatásom elsődleges dokumentumok valamint elméleti és összegző tanulmányok feldolgozásán alapul. A kutatás elsősorban angol és francia nyelvű anyagokra épül.

2. A mediterrán térség

2. 1. Civilizációk története

A mediterrán térség történelmét legkönnyebben a civilizációk fejlődésén lehet végigkövetni, hiszen a jelenlegi politikai megosztottságon túlmenően ez a térség elsősorban három hatalmas és élő civilizációt foglal magában.

A Nyugatot legegyszerűbben is, melynek ugyan a görög kultúra teremtette meg az alapjait, de ahol mégis érdekesebb lenne a Kereszténység fogalmát használni, vagy még inkább a Rómaiságot: Róma volt és maradt a központja a latin, majd a katolikus kultúrkörnek, mely egészen a protestáns világig terjed.

A második kultúrkör az Iszlám, mely Marokkótól az Indiai-Óceánon túl terjed, és mely a Nyugat szemében egyfajta Ellen-nyugatként jelenik meg. De mint minden ilyen ellentmondásosságot hordoz magában, amennyiben itt egyszerre jelenik meg a versengés, ellenségeskedés és kulturális értékek átvétele, ahogy Fernand Braudel fogalmazna „kiegészítő ellenségek”¹.

A harmadik szereplő a görög világ, az ortodox kultúrkör, mely az egész Balkán félszigetet magában foglalja: Görögországot magát és kiterjed a hatalmas ortodox Oroszorszáig.

A civilizációk jellemzője, hogy a tágra értelmezett terület, gondolatvilágukat hosszú távon uralják, birtokolják, mert „ugyan a földrajzi térség változhat a széleken, de a központban a birtokolt értékek, a tulajdonságok változatlanok maradnak”². Ez a változatlanosság az oka annak, hogy a civilizációk gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak vissza, mint az első látásra tapasztaljuk, és ez a „longue durée”³ könnyen a természetükké válik. A Rómaiság nem Krisztussal, az Iszlám nem a VII. században kezdődik Mohameddel, mint ahogy az ortodox világ sem

¹ Fernand Braudel, dir., La Méditerranée, l'espace et l'histoire, 1977, Arts et métiers graphiques, Paris, 143.o.

² Op. cit., 144. o.

³ Op. cit., 149. o.

Konstantinápoly 330-ban történt megalapításával kezdődik. Mert egy civilizáció az egy kontinuitás, amely ha változik is, akár olyan mértékben is amit egy új vallás megjelenése jelenthet, magában foglal régi értékeket, melyek továbbélnek. A civilizációk nem halnak el, túlélnek a katasztrófákat és felélednek hamvaikból is.

Az Iszlám természetesen erőteljesen kötődik a Közel-Kelet történelméhez, de ez is egy „származékos civilizáció”⁴, Alfred Weber terminológiájával élve. A Mediterrán térség nyugati felében pedig, az évszázadok folyamán, két Kereszténység alakult ki, amelyek valójában csak az előző történelmi valóságokat, műveltségeket folytatták: a Róma központú Nyugat, és az új Róma: Konstantinápoly. Alapvető különbségük abban mutatkozik meg, hogy az utóbbi a görög műveltségen alapul, amelyet Róma meghódított, de nem tett magáévá, míg az első a római sikerek, értékek folyománya.

A civilizációk rétegződése: Az első jellemző vonás: a civilizációk időben igen hosszú élettartalmú valóságok. Második vonás: erősen kötődnek földrajzi elhelyezkedésükhöz. Természetesen az erősebb, a győztes behatolhat a másikba, gyarmatosítva azt, de ez hosszú távon nem feltétlenül vezet sikerre.

A szabály az érett, strukturált civilizációk között az állandó harc, és ilyen szempontból a mediterrán térség valóban ütközőzónának tekinthető az érett, hosszú előzményekkel rendelkező civilizációk között. Egy erős civilizáció csak látszólag adja meg magát, és általában öntudatára ébred, elkecsereglik és kifejleszt egy rendíthetetlen kulturális nacionalizmust. A törökök 1453 és 1541 között meghódítják azt a Balkán félszigetet, ahol a görög és ortodox műveltség a térség lényeges részeit uralja. Négy évszázadon keresztül, egészen 1918-ig marad ez az állapot, mikor a törökök és vele az Iszlám visszahúzódik, a leigázott civilizáció sértetlenül magára talál több évszázados bebörtönzés után.

Természetesen a történelem egészét nem a civilizációk története alkotja. Mégis a mediterrán térség közös történelmének bemutatásához kitűnő vezérfonalnak

⁴ in F. Braudel, op. cit., 150. o.

bizonyul, hiszen szinte az egyetlen olyan tényező, amely állandóságának köszönhetően egy globális képet tud elénk tárni.

A hidegháború időszakában a világpolitika kétpólusúvá vált, és a világ három részre oszlott. A zömében gazdag és demokratikus országok csoportja, élükön az Egyesült Államokkal, erős ideológiai, politikai, gazdasági és katonai versenyre kelt a valamelyest szegényebb „Szovjetunióval”, ami ténylegesen a kommunista országok Szovjetunió vezette csoportját jelentette. A konfliktusok zömmel a két táboron kívül, a Harmadik Világban zajlottak, amelynek országai rendszerint szegények voltak, politikai stabilitással nem rendelkeztek, akkoriban váltak függetlenné, és el nem kötelezettnek tekintették magukat.

A hidegháború utáni világban a népek közötti legfontosabb megkülönböztető jegyek nem ideológiaiak, még csak nem is politikaiak vagy gazdaságiak, hanem kulturálisak. Kik is vagyunk? – a nemzetek és az országok erre az emberek számára legalapvetőbb kérdésre igyekeznek most választ adni. És erre a kérdésre a korábban ismert hagyományos módon adnak választ: olyan dolgokra hivatkozva, amelyek a legtöbbet jelentik nekik. Az emberek az elődök, a vallás, a nyelv, a történelem, az értékek, a szokások és intézmények fogalmaival határozzák meg magukat. A világ főszereplői továbbra is a nemzetállamok. Magatartásukat is a hatalomra és a gazdagodásra való törekvés alakítja, de alakítják a kulturális preferenciák, hasonlóságok és különbségek is. A legfontosabb államcsoportokat már nem a hidegháború három blokkja tömöríti, hanem a világ hét vagy nyolc fő civilizációja.

A hidegháború utáni világban a kultúra egyszerre megosztó és egyesítő erő: az ideológiailag elkülönülő, ám kulturálisan egységes népek egymásra találnak (a két Németország egyesülése), az ideológiailag vagy a történelmi körülmények következtében egyesített, ám civilizációjuk tekintetében elkülönülő társadalmak felbomlanak (mint ez a Szovjetunió, Jugoszlávia és Bosznia esetében történt).

A jelen és a közeljövő legerősebb civilizációja a Nyugat, ám ereje a többi civilizációéhoz viszonyítva fogyatkozik. Miközben a Nyugat igyekszik

mindjobban hangsúlyozni saját értékeit és erőteljesebben védelmezni érdekeit, a nem nyugati társadalmak választásra kényszerülnek: némelyek utánozni próbálják a Nyugatot, illetve csatlakozni hozzá, más országok megkísérik növelni gazdasági és katonai erejüket, hogy ellenálljanak a Nyugatnak és kiegyensúlyozzák annak befolyását.

2. 2. Az európai identitás

2. 2. 1. Kultúrák különbözősége

Ha Európa fogalmát nem a politikai, ideológiai és gazdasági „rendszerekhez” való hovatartozás alapján definiáljuk, a sajátos kultúrkörökhöz való hovatartozásnak lesz különleges jelentősége.⁵ E gondolatmenetet szem előtt tartva, Európa ugyancsak három kultúrkörre osztható: latin Nyugatra, ortodox Keletre és a közbenső Iszlámra. A kulturális megosztottság tekintetében, az azonosság a mediterrán térség és a földrajzi Európa között egyértelmű. Mégis a történelem során, folyamatosan alakult ki az észak-mediterrán – azaz a szűken értelmezett, földrajzi Európa – térség uralma, minek következtében a kultúrkörök közti versengésben a latin-Nyugat kapott a továbbiakban meghatározó szerepet.

A latin Nyugatot egy lényegében alulról építkező, önszerveződő társadalom jellemzi, amelyben az egyházi és világi fensőbbiség inkább csak koordinálta, összefogta, reprezentálta az alulról, a társadalom felől érkező impulzusokat, semmint felülről hatalmi szóval irányította volna. Amióta a középkorban a rendek kivívták a feltételes önigazgatást, a latin Európa fejlődését a jogállamiság, az alkotmányosság, az individualizmus és az emberi jogok alakítják. Állam és Egyház szétválás, humanizmus, reneszánsz, reformáció, ellenreformáció, felvilágosodás, forradalom, restauráció, iparosodás, liberalizmus, nacionalizmus, szocializmus és parlamenti demokrácia – ezek a további fejlődés állomásai.⁶

⁵ Heinz-Jürgen Axt, Európa: a kultúrák harca? Európai Szemle, 1994. 2. sz., 28. o.

⁶ Op. cit.

A katolikus Nyugattal ellentétben az ortodoxia sosem nézett szembe egy reformációs mozgalom kihívásával. Ami Európa latin részét döntően befolyásolta, azt az ortodoxia egy „cezaro-pápista”⁷ tradícióval oldotta meg. Keleten ismeretlen az egyház és az állam közötti hatalommegosztás. A társadalom nem vívta ki az önállóságát az állammal szemben, így a humanizmus, reneszánsz, reformáció, hiányoznak az ortodox Kelet históriájából. Újkori politikai berendezkedésüket tekintve, nem ment végbe náluk annak a liberális demokráciának a kifejlődése, amely a Nyugatot jellemzi. Így sokkal inkább jelen van a múlt örökségeként az a kliensrendszer, amelyet a pártok által képviselt érdekérvényesítés kellene, hogy felváltson.

Az iszlám kultúrkör úgy Európa része, hogy a kontinenst összeköti Ázsiával és Észak-Afrikával. Itt azért nem alakulhatott ki olyan mértékben a demokrácia intézményrendszere, mint a Nyugaton, mert a muzulmán közösség fogalmával összeegyeztethetetlen az individualizmus, amely a demokrácia egyik alapfeltétele. Az Iszlámban a kulturális kollektivizmus nem enged teret a pluralista magatartásformának. Ezekkel a megállapításokkal persze csak elnagyoltan jellemezhető e harmadik kultúrkör, magát az iszlám világot differenciáltan kell szemlélnünk. A szunniták például elfogadják a demokratikus rend alapelveit, azaz az iszlám határai között létezhet pluralizmus, a hatalomban való részvétel, kormányzati felelősség, jogállamiság és az emberi jogok, elutasítják azonban azt a liberális alapállást, amely megengedi a vallási közömbösséget.

A teljesség igénye nélkül bemutatott gondolatok, a három jelenleg is meglévő kultúrkörrel, azokat a különbségeket igyekezett felvázolni, amelyek nem az etnikai, nyelvi, nemzeti, vallási, regionális kategóriákba tartoznak bele. Azonban újabban, az európai integráció erősödésével megjelennek olyan vélemények, melyek szerint az a tény, hogy Európában több civilizáció él együtt, megkérdőjelezi az európai kultúra egységét.

⁷ Op. cit., o.

2. 2. 2. Sokféleség, egység

Az európai kultúra egyik fő jellemzőjének éppen a sokféleség tekinthető.⁸ Mindebből nemcsak az az egyszerű, de igen fontos megállapítás következik, hogy az európai kultúra jövőjét a nagy, közös motívumok mellett a sokféleség tudomásul vételére, elfogadására, egymás véleményének tiszteletben tartására, a toleranciára, a különböző nemzetek nyelvének és kreativitásának kell alapítani. A sokféleség további elemzése közelebb vihet minket az európai kultúra más sajátosságainak a megismeréséhez is.

Az 1989-es események forradalmi módon megváltoztatták az európai viszonyokat: a rendszerek összeomlása új szabadságot kölcsönzött a különböző kultúráknak. Európa önazonossága abban nyilvánul meg, hogy kultúrái különböznek. Igaz ugyan, hogy jelenleg nyilvánvalóan keleten, de délen is a latin Európai kulturális értékeire és hagyományaira támaszkodó világi fejlődési, modernizációs és transzformációs modell van kibontakozóban. Ugyanis a nyugat-európai kultúra legfontosabb elemeinek teljes befogadása nélkül nem lehet végrehajtani azokat a gazdaság modernizálását és a társadalmi reformokat elősegítő lépéseket, amelyek szükségesek az eltérő műveltségi körhöz tartozó államok számára, hogy megfeleljenek a világpiac elvárásainak.

⁸ Kosáry Domokos, Az európai kultúra: egység, sokféleség, Európai Szemle, 1992. 1. sz.

3. Az Európai Unió bővítése

Az Európai Unió bővítésének problematikáját nem kezelhetjük megfelelően, ha nem vesszük figyelembe azt a tényt, hogy az Európai Unió történelmének fordulópontját lépi át éppen. A közösség bővítésének első folyamata különleges érdekeket képviselt⁹. Az első bővítés előtt elképzelt módszertan, amely eldöntötte, hogy a kiegészítés és a mélyítés a feladat, jelenti a mai napig biztos referenciát. A kilencvenes évek elején a nemzetközi kapcsolatokban bekövetkezett változások jelentősen módosították az Európai Unió által az 1945-1989 időszakban eszközölt konfigurációt.

3.1. Az 1990-es évek: a változások kora

Mi húzódik tulajdonképpen a bővítés körül folyó vita mögött? A négy évtized gazdasági és kereskedelmi sikerei azt bizonyítják, hogy az Európai Közösségnek korábbi intézményi formája jól működött, de a kontinensen a közösséget teremtő gazdasági és politikai elvek sikerének e folytonos és jelképes szankcionálási eleme ma egy gyökeresen új és beláthatatlan pán-európai összefüggésben helyezkedik el. Nem véletlen, hogy éppen ebben az összefüggésben az Európai Közösségnek új igényekkel és várakozásokkal – köztük a bővítés – kell szembenéznie, melyeket ez idáig nem sikerült kielégíteni.

Változás helyett egy történelmi szakításról kell beszélnünk az 1989-1991-es időszakot illetően:

⁹ A korábbi kibővülések a következő országokat érintették: Nagy Britanniát, Dániát és Írországot 1973-ban; Görögországot 1981-ben; Spanyolországot és Portugáliát 1986-ban. A közös könyv, amely C. CROUCH és D. MARQUAND gondozásuk alatt megjelent, *Toward a Greater Europe? A Continent without an Iron Curtain*, Cambridge, 1992 (Lásd különösen W. WALLACE, St. GEORGE és R. MORGAN írásait) szintén hangsúlyozza a folyamatban lévő fejlődés fontosságát. Egy előző kibővülések elemzése végett, lásd C. FRANCE ÍRÁSÁT, "Approfondimento e allargamento nella storia della CEE", amelyet előadtak a Villa Vigoni Alapítvány nemzetközi szemináriumán és, amelyet az "Európai Közösség kibővülésének politikai és gazdasági problémakörének" szenteltek (1993. április).

Európa két (Kelet – Nyugat és Közösség - EFTA) felé történő felosztásának vége és az egymásra utaltság fejlődése az európai integráció olyan nagymértékű bonyolultságát okozzák, amely magában hordozza nemcsak a gazdasági-kereskedelmi, de a politikai, stratégiai és a biztonsági problémákat is, melyeket az utóbbi négy évtizedben a NATO, az Egyesült Államok¹⁰, és az ún. Nemzetállamok kezeltek.

Új pán-európai és nemzetközi felelősség hárul Nyugat-Európára. E felelősség a közeli vagy szomszédos országok nyílt igényeiben fejeződik ki, együttműködésben, társulásban vagy teljes csatlakozásban reménykedve.

A bővítés kérdése nem a Közösség berkein belül született, hanem válaszként jelentkezett az utóbbi számára a mai napig idegennek számító országok igényeire, amelyeknek a listája 1989 óta hosszúra nyúlt. Szoros összefüggés jött létre, egyrészt a bővítés két fő iránya (EFTA és Közép-Európa), másrészt az utóbbiak és a Közösség integráció mélyítésének és fejlődésének központi pontjai között. A bővítési kérelmekre adott – legalábbis pillanatnyilag - nemleges válaszok is a Közösség új pán-európai felelősségeinek értelmezéséhez kapcsolódnak. A bővítésnek komoly következményei lehetnek mind a Közösség, mind a jelölt országok jövőjére nézve, a bővítés okozta dilemmák nagyban kapcsolódnak a mélyüléshez¹¹. Látszólag ellentmondásosnak számít, hogy a bővítés ilyen mértékű központiségénél és fontosságánál három probléma jöhet szóba:

A bővítésnek nincs igazi elmélete. A szerződésekre való bármilyen hivatkozás nem sokat segít: a Római Szerződés 237. cikkelye, amelyet átvettek a Maastrichti-i szerződés 0. cikkelyéből¹² és miszerint „minden európai állam folyamodhat a Közösség tagságához” nem magyarázza, hogyan működhetne egy tizenhat, huszonnégy, vagy negyven tagállamból álló Közösség, sem azt, hogy milyenek lennének a közösségi politikákra gyakorolt hatásai, illetve hogyan módosulnának az utóbbiak.

¹⁰ K. WALTZ, Theory of International Politics, New York, 1979: realista módon, Waltz a kétpólusos Kelet-Nyugat konfrontáció kontextusában helyezi az egész Közösség felépítését.

¹¹ H. WALLACE és W. WESSELS, Introduction, The Wider western Europe, az előbb idézet szerint.

Annak ellenére, hogy a bővítési folyamat nagy jelentőséggel bír a Közösség történelmében és főleg jelenlegi perspektívái szempontjából (például a belső források újrafelosztásával vagy az intézményi illetékességek felruházásával kapcsolatosan), nem létezik elméleti megközelítés a bővítésről, sem általános fogalomalkotás. Első látásra a pragmatizmus, amely sokáig a választott út volt, zsákutcába jutott. A valóságban nem tudjuk igazán alkalmazni a bővítési politikára a „szubszidiaritás”-t (kiegészítés), mint elemi elvet, miszerint a Közösségnek csak olyan kérdésekkel kell foglalkoznia, amelyek alacsonyabb szinten megfelelő módon nem kerülhetnek tárgyalásra¹³.

A valóságban azért nem létezik stratégia, mert hiányzik egy globális fogalom arról, hogy milyennek kell lennie az Európai Közösségnek 2000 után, valamint arról is, hogy milyen legyen a viszonya a világ többi részéhez és más nemzetközi szervezetekhez. Egy fordított kölcsönhatásból összetevődő történelem nem jelenti, hogy el tudnánk képzelni olyasvalamit, ami magas szinten hasonlít a nemzeti „identitás”-hoz. Ennek ellenére, negyven év gazdasági és intézményi integráció sokkal közelebb hozta egymáshoz a Közösség népeit, mint a többi európai népeket. Egy nyugati vita¹⁴ az európai polgárságról és demokráciáról fényt derített két döntő elemre, amely a közös hovatartozás érzésének a premisszáját képezi, és amelynek az építése ma is feladat. Ez negatívan befolyásolja a közösségi integrációs folyamat és egy széles pán-európai intézményes szerkezet építése közötti viszony tisztázását.

A harmadik probléma kapcsolódik az előzőekhez: nincs világos meghatározás Európa határaitól. Mik a keleti határai? Milyen viszony van azon országok között,

¹² Minden európai állam kérheti az Unióbeli taggá válását. Kérelmét a Tanácsnak nyújtja, amely egyhangúlag nyilatkozik miután konzultált a Bizottsággal és az Európai Parlament megfelelő véleménye után. Ez utóbbi az öt alakító tagjainak abszolút többsége alapján nyilatkozik.

¹³ Maastrichti szerződésben a „szubszidiaritás elve” nyíltan lett beiktatva a szerződés szövegében: a bevezetőben, a B cikkelyben, a 3 B cikkelyben. A közösségi akció korlátozása mellett, kellett volna mégis megerősítenie olyan területeken, ahol az utóbbi pótolhatatlan. Ez már kifejeződött az Európai Egységes Okmány 130 R cikkelyének 4.paragrafusában, de csupán a környezet specifikus területén.

¹⁴ John Pinder: Relaunching the Community Towards European Union (TEPSA), Brüsszel, 1993. május 9. old

amelyek realista módon és ésszerű politikai időn belül reménykedhetnek az Európai Unióhoz való csatlakozásban és azok között, amelyek kint maradnak?

3. 2. A „koncentrikus körök” doktrínája

Egy a Közösség által megerősített mag körül különböző integrációs fokú együttműködési zónák alakítása egyfajta kiegészítő stratégiai keretet jelentett a mélyülési folyamathoz képest, hogy egy új európai és pán-európai rendet stabilizáljanak, anélkül, hogy csatlakozási kérelmekkel túlterhelnék a Közösséget, vagy ezáltal annak alapjait gyengítenék. A jelentős sikerek ellenére, egy ilyen vállalkozás, mármint az új Európa „racionális” strukturálása a „centrikus körök” körül, nem felelt meg a kezdeményezői elvárásoknak.

- *Az első kemény közösségi mag körüli kör.* Az első kört az (EEA) Európai Gazdasági Térnek kellett volna alakítania. Ennek a létrehozását 1992 május 2-án hagyta jóvá a Közösség és az EFTA, amelynek az életbe lépését 1993-ban várták ¹⁵. Az Európai Gazdasági Térrel, ezek az országok a Közösség „de facto” és nem „de jure” (jog szerinti) országai lettek. Ez az egyik oka annak a „rövidzárlatnak”, amely a csatlakozási kérelmek sorozatát eredményezte, és annak a célérdeknek is, amely abban áll, hogy a jelölt országok gyorsítsák a tárgyalásokat, hiszen a befizetendő ár mindig magasabb lesz az utolsóként érkezők számára.
- *A második kör.* A második kör alatt a Nyugat Európához legközelebb álló, ex-kommunista országokat értjük, Magyarországot, Lengyelországot, és Csehszlovákia két utód államát. Az 1991-es európai csatlakozási egyezmények, amelyek magukban hordják a „politikai párbeszédet”, kiegészítőjeként a különböző gazdasági, kereskedelmi és technikai területeknek, de nem mutatják jelét a Közösség azon akaratának, miszerint keresi a kibővülést, figyelembe véve az, ex-kommunista országok ez irányú törekvéseit. Annak ellenére, hogy ezek az egyezmények nem lebecsülendő -

¹⁵ Az egyezmény csak 1994. január 1.-én lépett hatályba a svájci népszavazás negatív eredményétől szükségessé vált.

vagy legalább indulópontként jelentős - újdonságot jelentenek, jeleznünk kell, hogy végrehajtásuk különböző típusú akadályokba és problémákba ütközött. A közösség néhány tagországában folyó nemzeti ratifikációs eljárások elhúzódtak a belső társadalom-gazdasági ellenállások folytán. Ennél fogva a politikai tét elhalványult a rövid életű törekvések dramatizálásának a javára. A közép európai országok elégedetlenek voltak a csatlakozási egyezményekkel. Ezen országok azt követelték, hogy csatlakozási akaratukat sokkal komolyabban vegyék figyelembe, és kitartó kérelmeket nyújtottak a Közösséghez avégett, hogy világosan jelöljék meg a jövőbeli teljes csatlakozásról folytatandó tárgyalások kezdetét és menetét¹⁶. Nagyon sok kérdés tisztázatlan maradt. Még nem lehet tisztán látni, hogy a kapcsolatok a Közösséggel milyen séma – multilaterális vagy bilaterális - szerint fognak fejlődni.

- *A legszélesebb kör.* A legszélesebb kör, amelynek tartalmaznia kellene a balkán-régió nem „csatlakozott” országait és a Szovjetunió utód államait. A Közösség aktív szerepet játszik ebben a keretben, de javaslatai, valamint egyes európai államoké, amelyek egy konföderációs rend létrehozását tervezik a kontinensen, növekvő nehézségekkel találkoznak. Látszólag sem a CSCE (Európai Biztonsági és Együtműködési Értekezlet), amely fellendülést tapasztalt 1990 és 1992 között, sem a NATO nem képesek ellátni a békefenntartással illetve a konfliktusok megelőzésével kapcsolatos funkciót; az új demokráciák nincsenek még beilleszkedve egy új erős politikai és gazdasági együttműködési pán-európai rendbe, amely garantálná biztonságukat és fejlődésüket.

Az Európai Közösség, amelynek képviselnie kellett volna a koncentrikus körök szerkezetének motorját és szívet, hároméves sikerből zsákutcába és a hanyatlás veszélyébe került. A bizonytalanság 1992 óta uralkodik, ahogy ezt a ratifikálási folyamat, valamint az Európai Unió Szerződésének a végrehajtása bizonyították. Ez a bizonytalanság a Pénzügyi Unióról és a Politikai Unióról szóló Maastricht-i

¹⁶ Lásd: A. WASILKOWSKI jelentését a "L'union européenne et les défis de l'élargissement",

kompromisszum magját is terheli. Az „először mélyíteni és utána, esetleg bővíteni” végül is nem felelt meg az európai és pán-európai forгатókönyv komplexitásának. Első fokon, azok az országok, amelyeknek meg kellett volna elégedniük az egyik külső körrel, teljes tagként részt akarnak venni a központi magban. Második fokon, a Közösségnek nem sikerült hatékonyan hozzájárulni egy széles pán-európai struktúrának a stabilizálásához. Harmadik fokon, interferenciák alakultak ki a kibővítés és a mélyítés között, mely mélyítés nehezebb, mint várható lett volna.

3.3. Társulási formák

Jelenleg az Európai Közösség három fajta, társulási viszonyt tart fenn a többi európai országgal, amelyek mind a Római Szerződés 238. cikkelyén alapulnak:

- olyan megállapodások, amelyek világosan célul tűzik ki egy későbbi csatlakozás előkészítését,
- olyan megállapodások, amelyeknek meghirdetett célja egy vámunió létrehozása, és
- az ún. „európai” megállapodások, amelyek gondoskodtak egy szabadkereskedelmi zóna és politikai együttműködési mechanizmusok létesítéséről (például a kelet-európai országokkal 1991 decemberében megkötött megállapodások)¹⁷.

A társulás életre hív egy állandó konvencionális kapcsolatot a társult ország és Közösség között. Mindkét fél megszervezi a gazdasági és politikai integrációját paritásos (egyenlő tagszámú) szervek keretében. Tekintettel a Római Szerződés 238. cikkelyére, valamint a döntési folyamatra, amely a Tanács egyhangúságát foglalja magában, továbbá az Európai Parlament egyező véleményének intervenciójára, arra lehet következtetni, hogy a társulás a Közösség számára nagyon is kiváltságos kapcsolatformát jelent olyan országokkal, amelyek

Mario TELÓ, Brüsszel, 1992

¹⁷ J.-V. Louis: Commentaire Megret, 12. kötet: Külpolitikai kapcsolatok, 1. kiadás., Európai Tanulmányok Intézete, Brüsszel, 1980

közbenső státuszt kapnak a teljes jogú tagállam és egy harmadik ország állapota között.

A bővítés elkerülhetetlen, bizonyára gazdag lehetőségekkel bír, de komoly gazdasági, politikai és biztonsági hatásokkal is terhes. A nemzetek feletti integrációval kapcsolatos perspektíva megőrzését szolgáló határok tulajdonképpen korlátozottak. Más országok felvétele érdekében, az Európai Uniónak komoly reformokat kell véghez vinnie: a költségvetés revízióját, az agrárpolitika és a hátrányos helyzetben lévő régiókkal szemben tanúsított szolidaritási politika reformját, és az intézményi reformokat. A tizenöt ország csoportjának - amely nem tudott 1997. júniusában, Amszterdamban megegyezni a többségi alapon megszavazandó döntések körének a szélesítésében és a szavazatok felépítésében olymódon, hogy jobban figyelembe tudják venni minden ország demográfiai súlyát -, ezt az akadályt is el kell hárítania.

Az Európai Unió jövőjével kapcsolatban jelenleg is sok a bizonytalansági tényező és hiányzik egy igazi stratégia a bővítést illetően. 2010-re egy 35-40 országot magába foglaló Európai Unió látszik kialakulni, ami a jelenlegi 15 ország mellett magában foglalja a 12 tagjelöltet¹⁸, valamint a Balkánt.

Az Európai Parlament 2000. októberében megfogalmazta az első, konkrét javaslatát a kibővítés menetrendjével kapcsolatban. Eszerint a 12 tagjelölt zöme 2004. január 1-jétől lépne be a közösségbe, hogy polgáraik az az év júniusában esedékes Európai Parlamenti választásokon már részt vehessenek, míg a maradék 2009. január 1-jén csatlakozna. Az első körben a balti államoktól a közép-európaiakon át Máltáig és Ciprusig szinte mindenki szerepelne, míg a másodikban Bulgária és Románia, továbbá bizonytalan Lengyelország besorolása is.

¹⁸ Bulgária, Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Románia, Szlovákia és Szlovénia

4. Az EU és a mediterrán országok¹⁹ kapcsolatának fejlődése

Az Európai Közösség által a mediterrán országokkal kötött társulási szerződések három csoportba oszthatók:

- A társulási szerződések első generációját az Európai Közösség a dél-európai országokkal hozta létre az első kibővülése előtt (1973). A szerződő fél minden esetben európai ország volt, amely számíthatott arra, hogy egykor a Közösség teljes jogú tagja legyen. Jelenleg három ilyen szerződés van érvényben: a Törökországgal 1963-ban, Máltával²⁰ 1971-ben és Ciprussal 1973-ban kötött megállapodás. (A Görögországgal 1961-ben aláírt társulási szerződés húsz év után, 1981-ben vezetett el a teljes jogú EK tagsáig.)
- A második társulási hullám a korábbi hagyományos történelmi és gyarmati kapcsolatokon alapul, ezzel összefüggésben új alapokra helyezte az EK az ún. mediterrán politikáját. A földközi-tengeri régió Európán kívüli országai közül Algéria, Marokkó, Tunézia, Egyiptom, Jordánia, Szíria és Libanon kötött társult viszonyt létesítő megállapodást, az EK által javasolt egységes modellt követve. (E felsorolásból hiányzik Izrael, amely - bizonyos külön kedvezmények mellett - egyenrangúságot tükröző szabadkereskedelmi megállapodást írt alá az EK-val, továbbá Líbia, amely semmilyen megállapodást nem kívánt kötni a Közösséggel).²¹
- A harmadik társulási hullám, a Barcelonában 1995. novemberben megrendezett multilaterális Euro-Mediterrán Konferenciához kapcsolódik, melyen a résztvevő országok (Algéria, Ciprus, Egyiptom, Izrael, Jordánia, Libanon, Málta, Marokkó, Szíria, Tunézia, Törökország, valamint a Palesztin Nemzeti Hatóság) elfogadták az úgynevezett barcelonai nyilatkozatot. A csúcsertekezleten résztvevő 26 külügyminiszter, illetve a palesztinok részéről

¹⁹ A „mediterrán országok” kifejezés az alábbi országokat takarja:

Maghreb országok: Algéria, Marokkó és Tunézia,

Mashreq országok: Egyiptom, Jordánia, Libanon, Szíria, a Palesztin Hatóság, és Izrael,

az Észak-Mediterrán térség: Törökország, Ciprus, Málta, a volt Jugoszlávia utódállamai.

²⁰ Málta 1996-ban visszavonta csatlakozási kérelmét.

²¹ Balázs Péter, Az EK közép-kelet-európai és mediterrán társulásainak összehasonlítása, Európa Fórum, 1993. dec.

Jasszer Arafat, átfogó partneri viszonyt helyezett kilátásba a gazdasági és politikai együttműködés, valamint emberi jogi és kulturális területen.²²

4. 1. Globális mediterrán politika

Az 1972-ben összeült párizsi Csúcson, a legfelsőbb szinten rendezték a mediterrán medence országaival, a Közösség és a térség kapcsolatát. Ekkor fogadta el az Európai Unió az ún. Globális mediterrán politikáját. Az eredeti elképzelések szerint a Közösség az eddig sokféle társulási és kereskedelmi szerződést az övezet országai számára egységes együttműködési konstrukcióval váltotta volna fel, amelynek keretében a medence északi országaival vámunióra és teljes jogú tagságra törekedett.

Az 1974-75-ös válság után az átfogó mediterrán társulási egyezmények megvalósulási esélyei erősen romlottak. Ezért egyes országokkal Együttműködési egyezmény született, melynek része az ún. Preferenciális kereskedelmi egyezmény. Biztosították a régióból származó és a Közösség felé exportált ipari termékek számára a szabad piacra jutást, amit elsősorban vámmentességgel és hasonló hatású intézkedésekkel kívántak elérni. Azonban az importkorlátozás erősödését figyelhetjük meg a Közösség déli kibővülésekor, ezen országok hasonló termékstruktúrájából adódóan. E kibővülés következményeinek ellensúlyozására, a Közösség specifikus jegyzőkönyvek keretében rendezi az exportra szánt agrártermék (olívaolaj, déligyümölcsök, bor, de itt rendezik a textilipari termékek ügyét is) piacra jutásának lehetőségét, különféle szabályozási módszerek segítségével.

4. 2. Megújított mediterrán politika

Az Európai Közösség mediterrán politikájában az 1990-es évekre új helyzet állt elő. A két rendszer közötti szembenállás megszűntével az Európát fenyegető

²² Nagy Gábor, Szegények és gazdagok, Heti Világgazdaság, 1995. dec. 9.

biztonsági kihívások Keletről Délre tevődtek át²³, ezért a Közösség tizenkét országa 1990. decemberében létrehozta az ún. "Megújított mediterrán politikát", ami a befektetések háromszorosra növelését célozta meg, valamint a következőket tartalmazta:

- a horizontális együttműködés és regionális integráció elősegítése külön pénzalapok létrehozásával,
- javítani a kereskedelmi egyezmények hatékonyságán,
- a kontingensek és referencia mennyiségek 5 %-os éves növelése.

A megfelelő kezdet ellenére az erőfeszítések nem voltak elegendőek²⁴ a mediterrán térség országai számára. A pénzalapok egy részét az Európai Beruházási Bank (EIB) kölcsönei tették ki, amelyeknek a beruházási gyakorlata, a magasnak ítélt kockázatok miatt elmaradt a várakozásoktól. Az EGK protekcionista kereskedelempolitikája nagy mértékű kereskedelmimérleg deficitet eredményezett az egész mediterrán térség számára. Mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a társadalmi feszültségek kezeléséhez az addigi segítségek elégtelennek bizonyultak és, hogy a fejlődő országok gazdaságai, az eddig megszokotthoz képest, egy másfajta preferencia sorrend alapján igénylik a támogatási program keretében folyósított összegek elosztását.²⁵

A mediterrán országok eltérő gazdasági helyzete miatt nem könnyű feladat az EU támogatásának és hiteleinek elosztása. A 700 ezres Cipruson például 10 ezer USD fölötti, az 5,3 milliós Izraelben csaknem 14 ezer USD az egy főre jutó hazai össztermék (GDP), míg az 58 milliós Egyiptomban nem éri el a 700 USD-t.

²³ Palánkai Tibor, Mediterrán politika, in. Európa Zsebkönyv, 1995.187.o.

²⁴ Salah Mezdour, Les relations économiques Maghreb-CEE: suggestions pour une nouvelle politique, Revue du Marché Commun et de l'Union européenne, 1992. április.

²⁵ Colette Cova, Une nouvelle politique méditerranéenne, Revue du Marché Commun, 1990. május.

4.3. A mediterrán térségnek nyújtott támogatások

Az elmúlt évtizedekben, a régióknak szánt támogatások összege, illetve azok felhasználási köre változatosan alakult.

A támogatások mértékéről pénzügyi jegyzőkönyvek rendelkeztek, melyeket minden egyes szerződéshez mellékeltek. A ratifikációs eljárás elhúzódása és a procedúra újdonsága miatt azonban csak 1978. novemberétől léphetett életbe az első generációs jegyzőkönyv. A késedelem ellenére 1981. október 31-ig a kötelezettségvállalások több mint 70 %-át teljesítették, a következő évben pedig ez az arány meghaladta a 90 %-ot. A támogatások fajtáját, nagyságát és a mediterrán országok közötti megoszlását az 1. számú táblázat tartalmazza.²⁶ *(Az országok alatt megjelenő számok azt mutatják, hogy hányadik generációs jegyzőkönyvekről van szó. Az első 1978-81 közötti időszakra, a második 1982-86 közötti időszakra, a harmadik 1987-91 közötti időszakra, a negyedik 1992-1996 időszakra vonatkozik.)*

A mediterrán térség országainak nyújtott támogatások

1. számú táblázat

millió ECU

Országok	Kölcsönök az EIB forrásából	Kamat jóváírás %	Kockázati tőke műveletek	Speciális feltételekkel adott kölcsönök	Vissza nem térítendő támogatások	Összes költségvetési forrás	Összesen
Algéria							
1.	70	2		19	25	44	114
2.	107	2		16	28	44	151
3.	183		4		52	56	239
Tunézia							
1.	41	2		39	15	54	95
2.	78	3		24	37	61	139
3.	131	2	6		87	93	224
Marokkó							
1.	56	2		58	16	74	130
2.	90	2		42	67	109	199
3.	151		11		162	173	324

Forrás: EIB éves jelentései alapján (1980. 63. o., 1988. 77. o., 1992. 69. o.)

²⁶ Philippe Bourdin, La troisième génération de protocoles financiers avec les pays du Maghreb et du Mashreq, Revue du Marché Commun, 1989. Janvier.

Ennél is érdekesebb viszont a 2. számú táblázat²⁷, amely e támogatások megoszlását a felhasználás köre szerint tartalmazza. (Az adatok az egész térségre vonatkoznak, az első generációs jegyzőkönyv kötelezettségvállalásai alapján, 1981. december 31-én.)

A támogatások felhasználás szerinti megoszlása

2. számú táblázat

	millió ECU	%
Mezőgazdaság	22.250	4,2
Ipar	123.595	23,3
Infrastruktúra	295.636	55,7
Képzés	50.867	9,6
Tudományos együttműködés	17.170	3,2
Ipari együttműködés	8.230	1,6
Technikai együttműködés	10.170	1,9
Kereskedelemfejlesztés	2.667	0,5
Összesen	530.585	100,0

Forrás: EIB éves jelentése (1981. 85. o.)

A táblázatból kitűnik az infrastrukturális beruházásokra szánt támogatások nagysága. Itt különféle típusú beruházásokról van szó: kikötői berendezések, hőerőművek, út és vasúthálózat, stb. Ezzel szemben, azok a támogatások, melyek közvetlenül a termelést ösztönözték volna (ipar és mezőgazdaság), igen korlátozottak. A képzésre szánt összegek is igen szerényeknek mondhatók, főleg ha figyelembe vesszük a megfelelő képzésnek egy ország növekedésére kifejtett hatását.

A második generációs pénzügyi jegyzőkönyveknél a legtöbb ismerv változatlan maradt. Az EIB hitelei, a speciális feltételekhez kötött kölcsönök és a vissza nem térítendő támogatások maradtak azok a csatornák, amelyek révén a Közösség a

²⁷ In Yves Renier, Les nouveaux protocoles financiers conclus entre la économie européenne et les pays du sud la méditerranée, Revue du Marché Commun 1982, szeptember.

kötelezettségeit teljesítette. Amennyiben az összegek növekedését közelebbről szemügyre vesszük, két megállapítást kell tennünk:

1. A támogatás nominális növekedése 51,7 %.²⁸
2. A növekedés egyenlőtlenül oszlik meg az EIB hitelei és a költségvetés forrásai között.

Ami az első megállapítást illeti, fontos megtisztítani ezt a százalékos növekedési rátát az inflációtól, ami egyes számítások szerint (1976. július 1. és 1980. december 31. között) elérte a 43 %-ot. A második megállapítás arra kíván rámutatni, hogy ez a növekedési ráta egy nagyobb EIB növekményből (68 %) és egy kisebb költségvetési növekményből (20 %) állt össze. Ezek a megállapítások is alátámasztani látszanak, hogy az 1974-75-ös gazdasági válság és az azt követő időszak nem ösztönözte a Közösséget a támogatások növelésére.

A déli kibővülés időszakára eső harmadik generációs pénzügyi jegyzőkönyv hatásának köszönhetően, azonban szignifikáns változásokat figyelhetünk meg. A speciális feltételekkel folyósított kölcsönök helyett bevezették a kockázati tőke műveleteket. Az alapvető különbség a két módozat között abban mutatkozott meg, hogy míg az első esetben egy egységesített hozzáférési lehetőségről volt szó (40 éves lejárat, 10 év türelmi idő, 1 % kamat), addig a második módozatnál esetről esetre állapították meg a kölcsönhöz jutás feltételeit, amely egy sokkal rugalmasabb formát jelentett. Másik változás, hogy a mezőgazdasági termékek terén konkurens országok bővülésével, a Közösség, a hangoztatott politikai szándéknak megfelelően megemelte az összes, illetve ezen belül a költségvetési források arányát; a mezőgazdaságnak lényegesen nagyobb lett a részaránya a támogatás megoszlásának a tekintetében. A képzés nagyobb hangsúlyt kapott az előzőekhez képest. A harmadik generációs pénzügyi jegyzőkönyv, bár nem hozott igazi áttörést, mégis jelentősen emelte a támogatásait, valamennyire kompenzálva a mezőgazdaság területén a mediterrán térség országainak hátrányát, de még

²⁸ Op. cit

mindig figyelmen kívül hagyva a termelő ágazatokba történő beruházások gazdasági fejlődésre gyakorolt jótékony hatását.

A negyedik generációs pénzügyi jegyzőkönyv volt az, amelyik az 1989-90-es politikai változásoknak köszönhetően is, jelentősen növelte - mintegy háromszorosára - a térségnek szánt támogatások összegét.

A barcelonai folyamat²⁹ fő pénzügyi eszköze a MEDA program, amely évente közel 1 milliárd ECU támogatást nyújt a mediterrán térségnek, amelyet nem kell visszafizetni (szemben az EIB hitelekkel).

A MEDA programnak kettős célja van:

1., ösztönzőket hoz létre a gazdasági átalakulás számára a nyitott, verseny piac elérésére és támogatja a politikai és szociális reformokat a mediterrán partnerek között. Katalizátorként szolgál a MEDA program a makroökonómiai, strukturális kiigazításokhoz, de pl. a kockázat tőke finanszírozásával, a kölcsön, hitel kamattámogatással a mikroökonómiai szintjén is.

2., segít csökkenteni a változásokkal járó nehézségeket.

Az ötödik generációs pénzügyi jegyzőkönyv irányszámait az 1995-ös évben, a francia és a spanyol elnöklés alatt születtek meg. (3. számú táblázat³⁰)

EU támogatások megoszlása régiók szerint

3. számú táblázat

millió ECU

Évek	Közép-kelet -európai országok	Mediterrán országok
1995.	1 154	550
1996.	1 235	900
1997.	1 273	1 000
1998.	1 397	1 092
1999.	1 634	1 143
Összesen:	6 693	4 685

Forrás: Revue du Marché Commun et de l'Union européenne, (1995. aug.-szept. 472. o.)

²⁹ barcelonai konferencia 1995. november 27-28

³⁰ In Revue du Marché Commun et de l'Union européenne, 1995. aout-septembre., 472. o.

A táblázatból láthatjuk, hogy az Európai Unió 1995-ben a költségvetéséből mintegy 550 millió ECU segílyt nyújtott a mediterrán régió országainak. Ez csak közel fele annak az összegnek, amit az EU a közép- és kelet-európai országok támogatására fordított. A régió stratégiai felértékelődését jelzik azonban a további adatok, hiszen az EU a mediterrán országoknak nyújtott támogatásokat 1995 és 1999 között 4,7 Mrd ECU-re növelte a mediterrán térségnek juttatott támogatásokat.

A támogatásokkal kapcsolatban több újdonság is előkerült. Egyrészt már nem országokra elkülönített összegek vannak, mint korábban, hanem feltételekhez köti a támogatást. Emellett új finanszírozási módozatokat is preferál az Európai Unió, már nem az egyes projektek költségeinek fedezése az elsődleges forma, hanem a nemzetközi pénzügyi intézetekhez hasonlóan, azokkal párhuzamosan, illetve azokat kiegészítve a strukturális, intézményi és adminisztratív reformokat támogatja.

A mediterrán térségnek ténylegesen kifizetett támogatásokat a 4. számú táblázat, az támogatások országok közötti megoszlását a 5. számú táblázat mutatja.

**A MEDA program vállalt és ténylegesen kifizetett támogatások alakulása
(1995-1999)**

4. számú táblázat

millió EUR

	Vállalt	Kifizetett
1995.	173	50
1996.	403	155
1997.	981	211
1998.	941	231
1999.	937	243
Összesen	3435	890

**A MEDA programban vállalt és ténylegesen kifizetett támogatások alakulása
országoként
(1995-1999)**

5. számú táblázat

millió EUR

	Vállalt	Kifizetett
Algéria	164	30
Egyiptom	686	157
Jordánia	254	108
Libanon	182	1
Marokkó	656	127
Szíria	99	0
Tunézia	428	168
Törökország	375	15
Palesztin Hatóság	111	54
Regionális (műszaki segélyeket tartalmazza)	480	230
Összesen	3435	890

Ciprus, Izrael és Málta esetleg kaphat a régióknak adott pénzből.

A mediterrán országok GDP alakulását 1995 és 1999 között a 6. számú táblázat mutatja, amely alapján megállapítható, hogy a mediterrán országok többségénél - gazdasági elmaradottságuk miatt - magasabban alakult, mint a világ vagy az Európai Unió átlaga. A régió gazdasági növekedése a várakozások szerint felgyorsul, a magas népszaporulat miatt a jövedelem-különbségi szakadék Európától még sokáig megmarad: a mediterrán térség egy főre jutó GDP-je 1995-ben 2060 dollár volt, míg az EU-átlag 21527 USD, de a dél-európai tagállamoké is 18635 USD.

A GDP alakulása 1995-1999

6. számú táblázat

	1995	1996	1997	1998	1999
Algéria	3.8	3.8	1.1	5.1	3.5
Ciprus	6.1	1.9	2.5	4.5	4.5
Egyiptom	4.7	5.0	5.5	5.6	5.9
Izrael	7.1	4.6	2.9	2.2	2.0
Jordánia	3.9	1.0	1.3	2.2	1.2
Libanon	6.5	4.0	4.0	5.,0	--
Málta	6.2	3.9	4.8	4.1	--
Marokkó	-6.6	12.2	-2.3	6.5	0.2
SzírIA	6.7	2.2	4.0	5.0	5.3
Tunézia	2.3	7.1	5.4	5.0	6.2
Törökország	7.3	6.8	7.7	2.8	0.4
Palesztinai Hatóság	-1.4	-1.0	-0.7	4.0	3.8
<i>Európai Unió</i>	<i>2.4</i>	<i>1.6</i>	<i>2.5</i>	<i>2.7</i>	<i>2.3</i>
<i>Világ</i>	<i>2.7</i>	<i>3.7</i>	<i>3.6</i>	<i>1.7</i>	<i>2.8</i>

Forrás: World Development Indicators database

4. 4. Az 1990-es évek politikája

A nyolcvanas évek végétől kezdődően új irányt vett a mediterrán térség országai felé irányuló együttműködési közösségi politika. Több esemény is alátámasztja ezt a folyamatot. Előzményei között kell megemlíteni az 1982-ben elkészült, E. Pisani Memorandumot.³¹ Ez a dokumentum mérleget készített az EGK együttműködési politikájának, a gazdasági fejlődésre kifejtett hatásáról, húsz évre visszamenőleg. A bíráló igen szigorú, mivel Pisani szerint egyetlen ország sem tudta megvalósítani azt a gazdasági és társadalmi felemelkedést, amit a Közösséggel való együttműködésnek eredményeznie kellett volna.³² Sőt, a függőség és az eladósodottság mértéke még romlott is. Pisani Memorandumának

³¹ E. Pisani, Mémorandum sur la politique de coopération de la Communauté, 1982. Bruxelles

³² Salah Mezdour, Les associés de la CEE entre préférence commerciale et préférence communautaire, Revue du Marché Commun et de l'Union européenne, 1994. février.

következtében a Bizottság elkezdett egy cselekvési programot kidolgozni a társult országoknál felmerült igényekre adandó válasszal kapcsolatban, annak érdekében, hogy javítsák a kooperációs politika teljesítményét

4. 4. 1. Az új mediterrán politika

1992-ben az EU meghirdette az új mediterrán politikáját. Április 29-én a Bizottság elfogadott egy az Európai Tanácshoz valamint az Európai Parlamenthez intézett közleményt „A Közösség és a Maghreb országok kapcsolatának jövője”³³ címmel. A június 26-27.-ei lisszaboni csúcsertekezleten az Európai Tanács elfogadta az „Euro-Maghreb partnerség” koncepcióját. Kihangsúlyozták, hogy „a Földközi-tenger déli és keleti partjai, valamint a közel-kelet olyan földrajzi térségek, amelyekhez a Közösségnek fontos gazdasági, társadalom- és biztonságpolitikai érdekei fűződnek”.

Ezzel összhangban az EK a szabadkereskedelem kiszélesítését, szabadkereskedelmi övezet létrehozását ajánlja az érintett országoknak, ami 2010-ig valósulna meg. Magában foglalná a Maghreb-, a Mashreq országokat, és Törökországot.

Ezek a megállapodások négy alapvető pilléren nyugszanak:

- a közös érdekű témákban politikai dialógus biztosítása, esetleg olyan témákban is, amelyek a szélesebben vett arab világot érintik,
- széleskörű gazdasági, technikai és kulturális együttműködés,
- fokozott pénzügyi együttműködés,
- emberi erőforrások fejlesztése és munkahelyteremtés, a kis- és középvállalkozások kiterjesztése.

Továbbá kiemelik a környezetvédelem fontosságát és a születésszabályozás szükségességét.

³³ EIU European Trends, Euro-Maghreb Partnership

Szintén lényeges újításnak tekinthető a szélesebb gazdasági támogatás mellett a horizontális együttműködés megerősítése. A fogalom a nem kormányzati aktorok között együttműködést takarja. Az ország-orientált jegyzőkönyvek³⁴ mellett létrehoztak egy speciális 2030 millió ECU-s alapot a horizontális kooperáció támogatására a decentralizált együttműködés³⁵, a környezetvédelem, a demográfiai problémák, a befektetés-ösztönzés és a kulturális együttműködés céljaira.

4. 4. 2. Az euro-mediterrán fórum

1994-ben a Korfun összeült Európai Tanács a mediterrán politika megerősítését és a békét, biztonságot, stabilitást és gazdasági jólétet biztosító együttműködési zóna kialakításának szükségességét hangsúlyozta.

1994 októberében egy közleményt³⁶ bocsátottak ki, amely a Közösség és a mediterrán országok közötti társadalmi, politikai és gazdasági összefüggésekre hívta fel a figyelmet, és szorgalmazta az Euro-Mediterrán Partnerség létrehozását.

Az új politika célul tűzte az ipari termékek kereskedelmének teljes liberalizálását és az agrártermékek forgalmának fokozatos könnyítését. Cserébe a mediterrán országok tovább liberalizálnák kereskedelmüket, tovább csökkentenék az állami beavatkozást, valamint az egészségügyi, termékminőségi szabványukat is az EU előírásaihoz kellene igazítaniuk. A tőkemozgást és a vállalat alapítást szintén liberalizálnák.

A szabadkereskedelemnek a térség országaival kötött kétoldalú megállapodásokon keresztül kellene megvalósulnia. Eddig csak Tunéziával, Izraellel, Marokkóval és a palesztin önkormányzattal sikerült a

³⁴ 1990-91-ben a negyedik jegyzőkönyvek léptek életbe

³⁵ az úgynevezett decentralizált együttműködés az EU és a mediterrán országok civil társadalmainak képviselői közötti programokat és eszmecserét jelenti

³⁶ Strengthening the Mediterranean Policy of the European Union

szabadkereskedelem távlatát is rögzítő együttműködési megállapodást aláírni, a ratifikáláson azonban még egyik sem jutott túl.

Az EU bátorítaná a mediterrán országokat, hogy hasonló szabadkereskedelmi megállapodásokat kössenek az Unió egyéb - kelet- és közép-európai - társult országaival is. Ezen felül a kapcsolatok kiterjednének a politikai dialógusra, a technikai, gazdasági, pénzügyi, környezeti és kulturális együttműködésre.

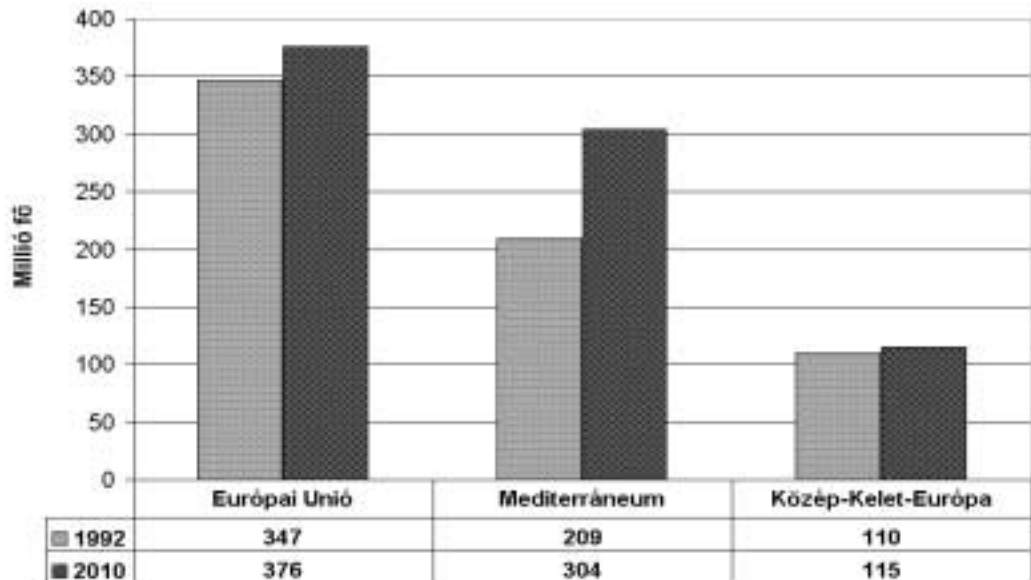
E kezdeményezés talán legfontosabb eleme, az euro-mediterrán szabadkereskedelmi zóna létrehozásának gondolata. Ez kétségkívül nagy előrelépést jelentene a két térség viszonyában, és kedvező fejlemény lehet a mediterrán országok számára. Ahhoz azonban, hogy 2010-től a várt hatások valósuljanak meg, idejekorán szükséges kielemezni a jövőbeni gazdasági következményeket és lefektetni e zóna nemzetközi jogi alapjait.

Ugyanakkor a mediterrán országok kifogásolják, hogy a tervezett szabadkereskedelem nem terjed ki a mezőgazdasági termékekre, noha iparcikkeikkel nem versenyezhetnének jó esélyekkel az Unió piacán. Az EU - szerintük - túlságosan védi déli agrártermelőit.

Az 1990-es évek végére a globalizáció és a regionalizáció vált a világgazdaság két fő jellemzőjévé és a regionális gazdasági csoportosulások rajzolták meg a világ új gazdasági térképét. Ezen körülmények között a mediterrán országok lemaradhatnak az új gazdasági világrend kialakításából, ha nem lépnek szövetségre Európával. Az EU támogatása nélkül a mai tizenkétszeres jövedelmi különbség az EU és a mediterrán országok polgárai között 2010-ig húszszorossá válhat továbbá nagyon nagy mértékű a népesség növekedési üteme, melynek következtében a mediterrán térség az 1995-ös 220 millió fős szintről 300 millió före nőhet 2010-re.

Népességi előrejelzések 2010-re (EU, Közép-Kelet-Európa, mediterrán térség)

1.ábra

Forrás: Population Reference Bureau, data sheet 1992

4. 4. 3. Az első Euro-Mediterrán Konferencia

Az 1995. november 27-28-ai barcelonai Euro-Mediterrán Miniszteri Konferencia lehetővé tette a jövő kapcsoltok megtárgyalását a releváns politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális kérdésekben. Megegyezésre jutottak egy sor gazdasági és politikai kérdésben, amelyek az Unió jövőjét érintették, és létrehoztak egy állandó és rendszeres dialógust a közös érdekeket érintő kérdésekben.

A kétnapos konferencia végén elfogadott ún. „Barcelonai Nyilatkozat”-ban a 26 külügyminiszter, illetve a palesztinok részéről Jasszer Arafat, átfogó partneri viszonyt fogalmazott meg a gazdasági és politikai együttműködés, valamint az emberi jogi és kulturális területen. Az EU megállapodott arról, hogy a mediterrán országokkal 2010-ig szabadkereskedelmet hoz létre az ipari termékek területén.

Bár sem az EU tagállamai, sem pedig a velük tárgyaló mediterrán országok nem képviseltek homogén csoportot, a hivatalos nyilatkozatok szerint mind az EU tagországok, mind a mediterrán országok képviselői elégedetten álltak fel a tárgyalóasztaltól.

Az Európai Unió a segítségnyújtás feltételül szabta gazdasági reformlépések megtételét. A megállapodás kereskedelmi részében erőteljesen megmutatkoztak az erőviszonyok. Az EU tagországok energiaszükségletüknek egyharmadát fedezik a Földközi-tenger déli medencéjéből származó importból, s ez az arány tovább nőtt a transzmaghreb vezeték 1996-os átadásával, amelyen az algériai földgázt juttatják el Európába. Nehezen sikerült a konferencián mindenki számára elfogadható módon megfogalmazni a nukleáris fegyverekkel, az önrendelkezés jogával, az iszlám fundamentalizmussal kapcsolatos gondolatokat. Az arab-izraeli megállapodás hiánya miatt három órát késett a zárónyilatkozat elfogadása, végül az ENSZ alapokmány megfelelő passzusaira hivatkoztak, és a nemzetközi jogi normákat vették figyelembe. Hasonlóan óvatosan bántak az önrendelkezés kérdésével is.

Az Európai Unión belül elsősorban Spanyolország, Olaszország és Franciaország kezdeményezte a konferenciát, a hozzájuk történelmileg kötődő régióval. A térség országaival való jó kapcsolat azonban az egész Európai Uniónak érdeke, mivel az EU országok számára egyre nagyobb gondot jelent az iszlám fundamentalizmus, valamint a gazdasági menekültek és az illegális munkavállalók beáramlása. A mediterrán térség munkanélkülijei számára Nyugat-Európa vonzó emigrációs célpont. Ha partneri viszonyt létesítenek akkor segítik a politikai és a gazdasági egyensúly megteremtését, és ez jelentheti az előbb említett problémák megoldását is.

Barcelona új szellemiséget visz az Európai Unió és a mediterrán országok kapcsolatába. A régi kapcsolatok helyébe egy valódi partnerség lépett, amit nyitottság és közös erőfeszítések jellemeznek. Elsődleges szempont a partnerek egyenlősége és érdekeik lehető legteljesebb figyelembevétele.

Az EU addigi együttműködési politikáját eléggé korlátozott gazdasági és pénzügyi programok jellemezték. Az új partneri viszonyoknak lényegesen szélesebbek a keretei, ezen kívül az euro-mediterrán kapcsolatoknak két, eddig nem alkalmazott eleme is megszületett: együttműködés politikai és biztonsági kérdésekben, illetve a kulturális és emberi jogi aspektusok.

A partnerek ekkor először tekintették alapvető fontosságúnak a kulturális és civilizációs párbeszédet, és most először fejezték ki azt, hogy elismerik őket, mint önálló személyiséggel rendelkező országokat, nemcsak piacoknak, energiaellátóknak vagy migrációs forrásoknak tekintik őket. Fontos új elem a civil társadalom bevonása az együttműködési folyamatba, ami elősegíti a társadalmi struktúrák megerősödését.

4. 4. 3. 1. A Barcelonai Nyilatkozat

Az Euro-Mediterrán Partnerség a rendszeres politikai dialóguson, a gazdasági és pénzügyi együttműködésen és a szociális, kulturális és humán dimenzióra fektetett nagyobb hangsúlyon alapul, és ezek a tényezők adják meg a partnerség három dimenzióját.

4. 4. 3. 1. 1. A politikai és biztonságpolitikai partnerség

A politikai és biztonsági partnerség egy közös békés és stabil térséget kíván létrehozni. A résztvevők kifejezték azon meggyőződésüket, hogy ezek közös értékek, amelyeket minden lehetséges módon meg kell őrizni. Hangsúlyozták az egymás ügyeibe való be nem avatkozást, a területi integritás tiszteletben tartását, a viták békés rendezését, a szervezett bűnözés elleni közös fellépést, a kábítószer-probléma teljes körű orvoslását. Ezen kívül támogatták a fegyverellenőrzést és a fegyverzetkorlátozást. A partnerek a jövőben egy tömegpusztító fegyverektől mentes övezetet kívánnak létrehozni.

4. 4. 3. 1. 2. Gazdasági és pénzügyi partnerség

Hangsúlyozták a fenntartható és kiegyensúlyozott gazdasági és társadalmi fejlődés fontosságát, ezért a következő hosszú távú célokat tűzték maguk elé:

- a fenntartható gazdasági növekedés ütemének felgyorsítása,
- a lakosság életszínvonalának javítása,
- a foglalkoztatottság növelése és a fejlődési szakadék csökkentése az euro-mediterrán térségben,
- a regionális kooperáció és integráció elősegítése.

Ezeknek a céloknak a megvalósításáért létre kívánják hozni a szabadkereskedelmi övezetet,³⁷ a meghatározó területeken összehangolt együttműködésre törekednek, és az EU növeli a pénzügyi támogatást.

A belső megtakarítások, és a külföldi befektetések is a gazdaság fejlődését szolgálják. Fontos a befektetéseket ösztönző környezet megteremtése, főleg a korlátok elhárítása által, lehetővé téve a technikai transzfert, megnövelve a termelést és az exportot.

A mezőgazdaságot modernizálni kell. Ezen a területen az együttműködés ki terjed a technikai és szakképzési tanácsadásra, olyan politikák megteremtésére, amelyek a termelésdiverzifikálást preferálják, az élelmiszerimport csökkentését³⁸ és a környezetbarát mezőgazdasági termelés megteremtését szolgálják.

4. 4. 3. 1. 3. Társadalmi, kulturális és humán partnerség

Célja az emberi erőforrások fejlesztése, a kultúrák közötti megértés elmélyítése és a civiltársadalmak közötti eszmecserek elősegítése.

A résztvevők elismerik, hogy a civilizáció és a kultúra hagyományai a tudományos, technikai és kulturális jellegű tapasztalatcserek lényeges szerepet játszanak népeik közelebb hozásában, és egymás jobb megértésében.

³⁷ ez 2010-ig valósulna meg, a kereskedelem nagy részét lefedi a WTO-ból származó kötelezettségekkel összhangban

A Barcelonai Nyilatkozat a bilaterális kapcsolatokon felül olyan sokoldalú partnerséget vázol fel, amelyben a mediterrán térség központi helyet foglal el, felismerve a béke, a stabilitás és a fejlődés közös igényét, amelynek fenntartása nem lehetséges a déli mediterrán szomszédok aktív bevonás nélkül. Az Európai Unió részéről a partnerség jelzi azt a szándékot, hogy növekvő szerepet játsszon a régió politikai, társadalmi és gazdasági életében.

4. 4. 3. 2. 1. A Máltai Euro-Mediterrán Külügyminiszteri Konferencia

A Máltai Euro-Mediterrán Konferencia lehetőséget nyújtott a mediterrán partnerség mindhárom dimenziójára vonatkozó események áttekintésére és a stratégia kidolgozására.

Az Európai Unióban szintén gyökeres változások következtek be ezen idő alatt. Az új európai pénz, az EURO bevezetése és az Európai Központi Bank felállítása, illetve a közép-kelet-európai bővítési folyamat, mind olyan tényező, amelyekkel jelentős hatása van a mediterrán partnerekre is.

4. 5. Az Európai Unió új mediterrán stratégiája

4. 5. 1. Az új stratégia

A mélyülő gazdasági kapcsolatok ellenére nem lett többoldalú keret az EU és mediterrán országok között, továbbra is főleg kétoldalúak maradtak a megállapodások. A két régió között az utóbbi két évtizedben gyors ütemben növekedett a kétoldalú kereskedelem, de a százalékos arányban (a másik fél összes kereskedelméhez viszonyítva) változatlan maradt az aránya. 1970-94 között az EU importjának kb. a felét a mediterrán országokból hozta be és

³⁸ Algéria esetében ez 55-60%, Marokkó élelmiszerszükségletének 28-30%-át importálja

exportjának is közel ennyi része irányult oda, miközben a mediterrán országok kevesebb, mint 3%-át adták ki az EU összes exportjának és importjának.

A mediterrán térség külkereskedelmi forgalmát (1981-1998 között) a következő táblázatok mutatják.

A világ és mediterrán térség kereskedelme

7. számú táblázat

M USD

	Export			Import		
	1981.év	1992.év	1998.év	1981.év	1992.év	1998.év
Algéria	13 296	11 830	11 646	11 301	7 017	8 380
Ciprus	557	501	426	1 101	3 142	3 686
Egyiptom	3 034	4 970	3 195	8 244	7 948	16 479
Izrael	5 662	13 082	23 304	7 860	18 814	27 469
Jordánia	510	697	452	3 140	2 514	2 852
Libanon	741	495	452	3 548	2 914	4 904
Málta	386	1 361	1 711	958	2 459	2 667
Marokkó	2 320	5 668	6 919	4 351	6 686	8 433
Szíria	2 102	2 502	2 238	5 039	2 830	3 658
Tunézia	2 502	4 040	5 738	3 765	6 432	8 347
Törökország	3 385	14 715	26 881	5 785	22 871	45 908
Összesen	34 495	59 861	82 962	55 092	83 627	132 783

Forrás: FEMISE Network, the Euro-Mediterranean Partnership in the year 2000, July .P.18

Az EU és mediterrán térség kereskedelme

8. számú táblázat

M USD

	Export			Import		
	1981.év	1992.év	1998.év	1981.év	1992.év	1998.év
Algéria	6 989	9 112	7 523	7 567	5 253	5 811
Ciprus	169	309	215	605	1 773	2 018
Egyiptom	1 451	3 224	1197	7 075	4 707	5 978
Izrael	2 167	4 658	7 181	2 960	9 831	13 335
Jordánia	8	78	175	1 167	1 015	1 222
Libanon	60	111	177	1 975	1 715	3 104
Málta	350	1 150	925	804	2 000	1 847
Marokkó	1 363	4 160	5 649	2 180	4 919	6 489
SzírIA	1 370	1 985	1 658	1 835	1 409	1 681
Tunézia	1 517	3 164	4 601	2 460	4 709	6 265
Törökország	2 122	7 933	13 446	3 121	10 655	24 077
Összesen	17 566	35 884	42 747	28 749	47 986	71 827

Forrás: FEMISE Network, the Euro-Mediterranean Partnership in the year 2000, July .P.18

A táblázatokból kitűnik, hogy a mediterrán országok exportjának kb. fele az EU országokba irányult. A térség átlagát meghaladó az Európai Unió országaiba irányuló export aránya a Maghreb országok esetében (Algéria főleg kőolajat, és földgázt exportál.)

Az Európai Unióból importált termékek részaránya az összes importból meghaladja az 50%-ot. Itt is megfigyelhető, hogy a Maghreb országok importjában jelentősen magasabb az EU termékek részesedése.

1981 és 1998 között a mediterrán térség EU-ból származó importja nagyobb ütemben nőtt, mint az Európai Unió országaiba irányuló export.

1992-ben az EU Tanács Lisszaboni ülése az EU és a mediterrán térség közötti politikai felülvizsgálását és a politika erősítéséhez lehetséges ösztönzőket keresett rövid- és középtávon. 1995-ben, a Barcelonai nyilatkozatban egy új stratégiát határoztak meg, amely nem szakított a múlttal, hanem inkább erősítette a múltban tett erőfeszítéseket. Több ellentét merült fel: újra hangsúlyt próbáltak helyezni a keretszerkezet.

Az Uruguayi forduló konklúziói: az új stratégiának nyitottabb kereskedelempolitikát kell tartalmaznia különösen az agrártermékek és bizonyos ipari termékek importjára vonatkozóan a mediterrán országokból. A végső céloknak 3 csoportját határozták meg az új stratégiában:

1. Politikai stratégia elősegítése és azoknak a politikai feszültségeknek csökkentése, melyek a kivándorlásból adódnak.
2. Kiegyensúlyozott és fenntartható növekedés elősegítése, ügyelve a jövedelmi és szociális különbségek miatti feszültségekre az EU és a mediterrán országok között.
3. Számos olyan kihívásra való válasz, amely mediterrán együttműködést igényel, mint például a környezetvédelem.

A Barcelonai nyilatkozat multilaterális keretmunkája a kétoldalú egyezmények által vezetve 5 középtávú célt nevezett meg.

1. Szabadkereskedelmi övezet kialakítása 12 – 15 év alatt,
2. Növelni a befektetéseket, amelyek a mediterrán országokba irányultak,
3. Elősegíteni a mediterrán térségen belüli gazdasági kapcsolatok erősítését,
4. Intézményi mechanizmus megalapítása politikai és gazdasági dialógus kiépítése céljából,
5. Teljesítményfüggő pénzügyi segítség nyújtása.

A Marokkóval és Tunéziával kötött megállapodások számos közös jellemzőt hordoztak, pl. szabad hozzáférést az EU számára ezen országok legtöbb ipari termékéhez, vámok eltörlése és az import útjába állított nem vámjellegű akadályok elhárítása az EU részéről, korlátozott hozzájutás mezőgazdasági termékekhez. Kölcsönös jogok a beruházások alapítására és a szabályozók elfogadására Marokkóban és Tunéziában (verseny támogatást szolgáló technikai szabványok és a kivándorlásra vonatkozó kooperáció).

Az Izraellel kötött megállapodásnak (mely különbözik az előző megállapodásoktól, a gazdasági és ipari fejlettség eltérő szintje miatt) 4 fő eleme van:

1. A szabadkereskedelmi övezet kiterjesztése, beleértve a nem hagyományos izraeli mezőgazdasági termékeket is (Izrael visszafogja az exportját, mely az EU-ba irányul).
2. A 75-ös kereskedelmi megállapodás felülvizsgálata tekintettel az eredetre vonatkozó szabályokra.
3. Kezdeményezések azon tárgyalásokra vonatkozóan, amelyek Izrael zárt piacára vonatkoznak, főleg a telekommunikációra vonatkozóan.
4. Izrael bevonása - szavazati jog nélkül - az EU kutatásaiba és fejlesztési terveibe.

4. 5. 2. Előnyök és költségek

A szabadkereskedelmi övezet várhatóan jelentős hosszú távú gazdasági előnyöket generál a régióban, bár ezek költségvonzata sem hagyható figyelmen kívül. Az előnyök valószínűleg növekedni fognak, amint a kereskedelem liberalizációja eredményeket hoz és a szerkezeti struktúra változása versenyképes forrás átcsoportosítást eredményez. Amint az ösztönzők növekednek a termelés átstrukturálására, ezen országok attraktívabbá válnak a külföldi befektetők számára. A jóléti előnyök nagyságrendje függni fog attól, hogy a mediterrán országok közül melyek léptetnek életbe kereskedelmi reformokat a nem EU országokkal. Ez biztosítani fogja azt, hogy a kereskedelmi előnyök felülmúlják a hátrányokat. Az EU továbbra is domináns kereskedelmi partnere fog maradni a mediterrán országoknak, földrajzi okok miatt is.

Ha a megállapodások lehetővé teszik jelentős növekedését az európai piacra irányuló agrár export jelentős növekedését (olyan termékek, amelyekre a mediterrán országoknak versenyelőnyük van, pl. textil, ruházat) ez a folyamat jelentős előnyöket fog eredményezni a mediterrán országoknak. Hatékonyság növekedés fog jelentkezni a mediterrán országokban a szabványok és mértékek

harmonizálása és a támogatások szabályozása területén. Ezek segíteni fogják egy sokkal kedvezőbb beruházási klíma kialakítását, amely további belső és külső beruházást vonz majd.

Előfordulhat, hogy megvalósul a szabadkereskedelmi övezet az EU a mediterrán országok között, miközben a régió belüli kereskedelmi korlátok megmaradnak? Ebben az esetben azok a külföldi befektetők, akik itt beruháztak volna, valószínűleg inkább az EU-ban fognak beruházni, mert így minden mediterrán országba szabadabb bejutást érhetnek el. Miközben egy a régió belüli szabadkereskedelmi övezet a fent vázolt hatást minimalizálná, a mediterrán országok közötti szorosabb kapcsolatot nehezítenék a makroökonómiai politikák különbözősége, a kereskedelem és a szabályozók harmonizálásának hiánya, és a szükséglet a további beruházásokra a régió kommunikációjában és infrastruktúrájában. Az analízis végkövetkeztetése az, hogy a negatív hatások csak akkor minimalizálhatók, ha minden kereskedelmi partner között meglévő valamennyi akadályt csökkentenek.

A kereskedelem liberalizációja az EU-val a protekcionizmussal védett iparágakra is hatással lesz, melyeket szükséges lesz hozzáigazítani a megnövekedett külső versenyhez valószínűleg a bérek csökkentésével (elbocsátások). A munkanélküliség nő, az erőforrások újraelosztása következik be. Ez a munkanélküliség azonban rövid távú lesz.

A vámok, a befejezett termékek, a félkész termékek és a nyersanyagok tekintetében, valószínűleg fennmaradnak a Marokkóval, és Tunéziával korábban megkötött megállapodások. Ezek a megállapodások eleinte rontani fogják a fizetési mérleg egyensúlyát, ugyanúgy, mint a mennyiségi korlátozások. A vámok eltörlése, növelni fogja a fogyasztás általános szintjét. A vásárlók importot fognak venni a hazaival szemben, továbbá a beruházások magasabb szintje, - melyeket a megállapodás ösztönöz -, szintén magasabb szintű importot igényel. Az erőforrások átcsoportosítása, a beruházások növekedése az export termékeket gyártó iparágakban hosszabb időt vesz majd igénybe.

4. 5. 3. Sikerhez szükséges feltételek

- *Az importot terhelő akadályok eltörlésére irányuló makroökonómiai stratégia.* Ez a nemzeti valuta leértékeléséhez vezet. Ezen országoknak adaptálnia kell egy megfelelő átváltási politikát, melyet egy egészséges monetáris és fiskális politika kell, hogy támogasson. Minél nagyobb az adott ország makroökonómiai instabilitása, annál nagyobb bizalomhiányt kell megszüntetnie a befektetők becsalogatására.
- *Alacsony függőség a kereskedelmet terhelő adóktól.* A szabadkereskedelmi övezet megalapítása az adóbevételek csökkenését vonja maga után, tehát minél nagyobb az ország függősége ezen adóbevételektől, annál nagyobb erőfeszítést igényel az adózás átalakítása oly módon, hogy más területekről folyjon be a kimaradt adóbevétel, és annál nagyobb fokú megszorító intézkedéseket kíván.
- *Alacsony külső adósságteher.* A nagy külső adósságteher nehezítheti a külföldi befektetők vonzását, mert a költségvetés és a fizetési mérleg egyensúlyára nagy terhet nyom a jelentős államadósság.
- *Magas fokú nyitottság.* Az az ország, amely jóval a szabadkereskedelmi övezetbe való kapcsolódás előtt elkezdte jelentős kereskedelmi reformjait, minimalizálni tudja a strukturális változások miatti sokkot, és könnyebben tudja újraallokálni az erőforrásait.
- *Liberális szabályozók.* A termékekre vonatkozó szabályozók akadályozzák a kereskedelmi reform pozitív hatásainak teljesülését, az árkontroll pedig gyakran költségvetési támogatást kíván.
- *Létfontosságú a termékek kontrolljának csökkentése.* Olyan megfelelő szabályozók alkalmazása, amelyek nem gátolják az ipari szerkezetváltást, hanem kereskedelmi reformokat kényszerítenek ki.
- A liberális exportorientált politikát erősítheti *a közszolgálati szféra privatizációja*, mely hozzájárul a növekvő gazdasági hatékonysághoz és megtakarításhoz, továbbá szélesíti a privát szektor hatókörét a gazdaságban.

- *Széleskörű szociális védőháló.* Az erőforrások újraallokálása miatt növekvő (időleges) munkanélküliség - és a reáljövedelem egyes csoportokban jelentkező - időleges csökkenése megkívánja a szociális védőháló kialakítását, mely az előnyöket a leginkább sérülékeny rétegek felé továbbítja.
- *Készenlétet jelző mutatók.* Annak felméréséhez, hogy a mediterrán országok mennyire felelnek meg az előfeltételeknek szükséges az ún. készenlétiséget jelző mutatók vizsgálata. Az alábbi 4 mutatót használják a makroökonómiai stratégia mérésére.
 1. Infláció
 2. Költségvetési deficit
 3. Átváltási ráta
 4. Külső folyó fizetési mérleg pozíció

Az inflációra vonatkozóan Egyiptom, Jordánia, Tunézia és Marokkó érte el legalacsonyabb szintet. Az inflációs ráták bizonytalansága az utóbbi 10 év alatt indikátora volt a makroökonómiai instabilitásnak. Izraelben és Libanonban volt az inflációs ráta a legingadozóbb, a legtöbb mediterrán országban magasabb volt, mint az EU átlaga 1990-ben.

Algériában (1994-ig), Egyiptomban (1991-ig) és Szíriában a magas inflációs ráta a valutaátváltási ráta sérülékenységgel járt együtt. Libanon átváltási rátája is sérülékeny, annak ellenére, hogy régebben flexibilis volt, most a politikai bizonytalanság okozta a sérülékenységet. A többi mediterrán ország olyan makroökonómiai politikát folytatott, amely megelőzte az átváltási ráta sérülékenységet. Ebben a tekintetben is szinte minden mediterrán ország rosszabb helyzetben volt, mint az Európai Unió országai.

A külső folyó fizetési mérleg, egy másik jelző a makroökonómiai stabilitásra vonatkozóan. Ezt nagy óvatossággal kell vizsgálni, mivel több ország kereskedelmi, és átváltási korlátozásokkal próbálja útját állni az importnak.

Egyiptomnak 1990-1994 között pozitívuma volt (többet exportált, mint amennyit importált), de 1995-ben kis mértékű deficitet regisztrált.

Algériának szintén pozitívuma volt 1990-1993 között, de ez főleg az importkorlátozásoknak volt köszönhető. 1995-ben, a kereskedelmi korlátozások enyhítése után, deficit keletkezett. Ez Libanonban 43%-át tette ki a GDP-nek 1995-ben, és a többi dél-mediterrán országban pedig jelenleg is magas deficitet regisztrálnak.

Ezek az indikátorok azt jelzik, hogy a mediterrán országoknak meg kell változtatniuk a makroökonómiai politikájukat, főleg magas inflációs rátájuk miatt. Ez szigorúbb pénzügyi politikát kíván meg. Libanonnak különösen hosszú utat kell megtennie, amíg ez teljesülhet. A többi mediterrán országnak relatíve alacsony deficitje van, mégis további fiskális kiigazítások szükségesek.

Egy ténylegesen hatékony átváltási ráta sérülékenységének megítélése Algéria, Egyiptom és Szíria szempontjából azt jelenti, hogy engedni kell, hogy a piac még rugalmasabban reagáljon, az átváltási ráta és a fiskális és monetáris politika képes legyen minimalizálni a potenciális különbséget az aktuális és az új átváltási ráta között.

Gyakorlatilag minden mediterrán ország nagymértékben függ a kereskedelmet érintő adóktól, így erősíteniük kell hazai adózási rendszerüket, hogy a vámok csökkentését ellensúlyozni tudják. Libanonnak, Tunéziának és Marokkónak kell a legnagyobb erőfeszítéseket tennie, de a többi országnak is van tennivalója.

A külső adósság/GDP arány csökkentése kritikus kérdés Algéria és Marokkó, Jordánia számára (ahol a fiskális kiigazítás erősebb), a többi mediterrán országban, - kivéve Libanont és Izraelt - szintén sok a tennivaló ezen a téren. A mediterrán országok külső adósságterhe közepes.

A kereskedelem nyitottságának mérésére két mutatót használnak: az importvámok és a teljes kereskedelem/GDP arányt. Az importvámok Izraelben és kisebb mértékben Jordániában relatíve alacsonyak, miközben a többi mediterrán

országban magasak. A GDP-hez mért kereskedelem aránya alapján Jordánia és Tunézia a legnyitottabb.

Egyiptomban és Marokkóban a külkereskedelem kevesebb, mint 40%-át adta a GDP-nek 1995-ben, ezek az országok főleg Egyiptom nyitottabbnak tekinthetők, ha a turizmust is figyelembe vesszük.

Ha a szabályozórendszer nyitottságát vizsgáljuk, akkor az árkontroll, munkaerő szabályozás, befektetés szabályozás és a privatizáció vizsgálandó.

Egyiptom, Izrael, Jordánia, Libanon, Marokkó és Tunézia már jelentős haladást értek el az árrendszer liberalizálásában. Algéria is komoly erőfeszítéseket tett ezen a téren, de Szíriával együtt, még mindig komoly elmaradással küzd az árrendszer deregulációja terén.

Izrael munkaerőpiacát még mindig erősen szabályozza, bár az utóbbi években történt előrelépés. Jelentős szabályozás van a munkaerőpiacon Algériában, Egyiptomban, Marokkóban, Szíriában és Tunéziában. Ezek megnehezítik, hogy a munkaadók a változó gazdasági körülményekre a munkaerő (csökkentésével vagy növelésével) változtatásával reagálhassanak.

A beruházások szabályozását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Libanonban elég liberális a rendszer, miközben Marokkóban és Tunéziában a legutóbb liberalizáltak jelentős mértékben. Algériában és Szíriában még jelentős korlátozások vonatkoznak a magánberuházásokra. Izrael, Jordánia és Marokkó gyorsan privatizálja a közszolgáltatási szektort, miközben korlátozott fejlődést értek el Egyiptomban és Tunéziában. Algériában és Szíriában még mindig a közszektor a meghatározó.

Minden vizsgált országnak, - kivéve Izraelt - még költségkímélő intézkedéseket kell tennie, melyek célja a legveszélyeztetettebb csoportok védelme.

A mediterrán országok még mindig jelentős támogatásokat adnak az árszabályozáson keresztül, ezek rossz hatással vannak az adott ország

költségvetésére, valamint korlátozottak az adminisztratív és intézményi kapacitások, annak meghatározására, hogy kik az igazán rászorultak.

5. A Maghreb országok

A Maghreb országok Afrika észak-nyugati részén helyezkednek el. Miután arab fennhatóság alá került, a térség a „Nyugat szigete” (Dzsezirat Al-Maghreb) nevet kapta. A Maghreb az arab világ nyugati része.

A Maghreb országok közül legnagyobb Algéria. A Római Szerződés megkötésekor Algéria még francia protektorátus volt, 1962 júliusában nyerte el függetlenségét. Részben ideológiai megfontolásokból, részben exportstruktúrája miatt nem törekedett különösebb kapcsolatokra az EK-val. Jelentős kőolaj és földgáz tartalékai révén mégis az EK egyik legnagyobb kereskedelmi partnere a mediterrán országok közül.

1976-ban együttműködési megállapodás jött létre Algéria és az EK között, amely kiterjedt a pénzügyi segítségnyújtási, gazdasági, műszaki, valamint kereskedelmi kérdésekre. Az Algériával kötött egyezség főbb célkitűzései a Közösség részvétele Algéria azon erőfeszítésében, hogy ipari termelését és gazdasági infrastruktúráját fejlessze, az ország exporttermékeinek értékesítési lehetőségeket szerezzen, a tudomány, a technika és a környezetvédelem területén hozzájáruljon a fellendüléshez, valamint a magánberuházásokat ösztönözze.

Marokkó 1969. szeptember 1-jével lépett az EK-val társulásra. A társulási egyezmény öt évre szólt, és 1974. augusztus 31-én járt le. 1976 júliusában preferenciális kereskedelmi egyezmény jött létre.

Az Európai Tanács 1992. júniusi lisszaboni ülésén elfogadott Euro-Maghreb partnerség, szellemében 1995-ben új kereskedelmi és együttműködési megállapodás jött létre Marokkó és az EU között.

Tunézia a Maghreb országcsoporthoz tartozó legkeletibb tagja. 1956-ban nyerte el függetlenségét. A gazdaság alapját ma már nem a mezőgazdaság képezi, hanem a feldolgozóipar és a turizmus. Az első EK-val kötött szerződés 1969-ben született, öt éves időtartamra volt érvényben, 1974. augusztus 31-én járt le.

1976. április 25-én Tunézia és az EGK együttműködési megállapodás jött létre. A megállapodás célja a gazdasági, műszaki és pénzügyi együttműködés Tunézia gazdasági és társadalmi fejlődéséhez való hozzájárulása érdekében. A Közösség és Tunézia közötti együttműködés hozzájárul a tunéziai iparosításhoz, a mezőgazdaság korszerűsítéséhez, az infrastruktúra fejlesztéséhez, az ország exporttermékeinek értékesítéséhez és marketing biztosításához.

1995-ben az EU-val új együttműködési megállapodás jött létre a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok kibővítése érdekében.

5. 1. A Maghreb országok gazdasága

A XIX. század gyarmatosításai nem kímélték a mediterrán térség déli országainak gazdaságait sem. A maghrebi gazdaságok beilleszkedése az anyaországok gazdaságába eleinte kétségtelenül modernizáló hatású volt, de mára megmutatkoztak az akkori szerkezeti adaptációból eredő súlyos egyensúlytalanságok, elsősorban jövedelem, termelékenység és fizetési mérleg zavarok formájában. Ipar nélkül, elnyerve ezzel a gyarmatosító ország bizalmát, a helyi gazdaságok szinte mindent importáltak, elsősorban azokat a fogyasztási javakat melyekre a helyi európai kisebbségnek volt szüksége. A fizetőképes kereslet létezett, hiszen e minoritás jövedelme vetekedett az anyaországban élő hasonló helyzetű csoportokéval. Ehhez az importfüggőséghez adódott hozzá a helyi gazdaságok megtakarításainak gyengése, egy torz mezőgazdasági szerkezet (elmaradott és modern gazdaságok váltakozása). Az 1 és 4 év közötti gyermekhalandóság hatszor magasabb volt (1951-es adat, az anyaország hasonló

mutatóihoz hasonlítva), 90%-os ráta az analfabetizmus, 6% ellenében az európaiaknál, és növekedett az alultápláltság.³⁹

5. 1. 1. Iparosítás a függetlenedésért

A maghreb országok úgy látták, hogy az eddig elhanyagolt iparosítás orvosolni tudja az alulfejlettséget és a függőséget. A tízéves tunéziai terv, az algériai Tripoli program, az első marokkói terv, mind megfogalmazták azt a politikai szándékot, hogy elsődleges cél az ipar fejlesztése, de az egyes országok eltérően súlyozták az állami, illetve a magán szektor szerepvállalását. Ekkor alkalmazták ebben a három országban azokat a gazdaságpolitikai eszközöket, melyek az importhelyettesítést, illetve korlátozást voltak hivatottak előmozdítani. A hagyományos devizapolitika (felértékelt helyi deviza) korlátozása, egyes protekcionista intézkedések, az ipari beruházások ösztönzése is ezt a célt szolgálták, miközben az állam megpróbálta létrehozni a nem létező magán szektort.

A hetvenes évek a maghreb-országok gazdaságai számára a fellendülés és a fejlődés időszakát jelentették, hiszen ekkor a GDP/fő Algériában és Tunéziában látványosan megugrott, főleg a kőolaj áremelkedésének köszönhetően. Ugyanakkor Marokkónak, akit hamarabb érintett a világgazdasági válság, jelentős külkereskedelmi deficittel kellett szembenéznie. A strukturális válság, végül nem kerülte el egyik országot sem, a - még mindig számottevő - import drágulása, illetve a tőkejavak beáramlásának csökkenése maga után vonta a GDP növekedési ütemének jelentős csökkenését mindhárom országban. A nyolcvanas évek végére a gazdaságpolitikai intézkedéseknek köszönhetően, a maghrebi könnyűipar hozzáadott értéke megközelítette a kilencmilliárd dollárt; Algéria ebben kétharmados súllyal szerepelt, és a félig-iparosodott országok gazdaságának jegyeit mutatta (500 ezer főt foglalkoztatott a könnyűiparban, maghrebi viszonylatban az ipari munkalehetőségek fele itt koncentrált). A másik két ország együttes GDP-je, Algéria GDP-jének a kétharmadát tette ki.

³⁹ Louis Chevalier, *Le problème démographique nord-africain*, 1947. PUF., Paris, in Abdelkader Sid Ahmed, *Les relations économiques entre l'Europe et le Maghreb*, Revue Tiers Monde, 1993.

A három ország (1987-88-as) külkereskedelmi áruösszetételéből következtetni lehet arra (lásd 9, 10., 11., számú táblázatot), hogy mely termelési vertikumot fejlesztette előzőleg, illetve földrajzi adottságai melyeket engedték meg: kőolaj és származékok Algériában, textil melyet csak kiegészített a kőolaj Tunéziában, mezőgazdasági termékek, műtrágya és foszfát Marokkóban.

Algéria külkereskedelmi áruösszetétele (%)

9. számú táblázat⁴⁰

	Export 1987	Export 1988		Import 1987	Import 1988
Szénhidrogén termékek	97,4	94,8	Ipari berendezések	26,5	26,9
Félkész termékek	1,3	2,3	Félkész termékek	25,9	26,1
Ipari berendezések	n.a.	1,2	Élelmiszerek	24,9	24,1
Élelmiszerek	0,4	0,5	Nyersanyagok	7,1	8,4
Mezőgazdasági berendezések	n.a.	0,2	Szénhidrogén termékek	n.a.	2,3
Nyersanyagok	n. a.	0,2	Mezőgazdasági berendezések	n.a.	0,4

Forrás: Direction Generale des douanes, Actualite Economie, Alger közli: MEED Vol. 33. no. 19., máj. 19. 18. o.

oct.-dec.

⁴⁰ in Rostoványi Zsolt, Gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlesztési lehetőségei a Közel- és Közép-Kelet és Észak-Afrika Iszlám országaival, 1989. OMIKK II. kötet, 159. o.

Marokkó külkereskedelmi forgalmának áruszerkezete (%)

10. számú táblázat⁴¹

	Export 1987	Export 1988		Import 1987	Import 1988
OCP termékei, ebből	32,3	37,6	Kőolaj	15,1	11,0
nyersfoszfát	13,2	11,3	Élelmiszerek	11,3	10,7
foszforsav	15,3	17,9	Nyersanyagok	15,5	16,3
Élelmiszerek	27,1	25,8	Félkész termékek	23,3	26,5
Feldolgozott termékek	26,5	22,8	Beruházási javak	20,9	22,5
Egyéb	14,5	13,8	Fogyasztási cikkek	14,0	13,0

Forrás: Office des Changes, Cedies Informations, Casablanca

Tunézia külkereskedelmének áruszerkezete (%)

11. számú táblázat⁴²

	Export 1987	Export 1988	Import 1987	Import 1988
Élelmiszerek	12,9	12,8	8,9	14,3
Energia	23,9	17,2	10,6	7,4
Alapanyagok, félkész termékek	28,8	31,4	35,4	36,1
Beruházási javak	7,3	5,8	24,1	16,3
Fogyasztási cikkek	27,4	32,8	21,0	25,9

Forrás: Institut National de Statistiques

Egyes könnyűipari termékek exportjának gyengesége azzal magyarázható, hogy a belső kereslet igen jelentős volt, melyet a kínálat növekedése csak ritkán tudott kielégíteni. Az import szerkezetének összehasonlításakor megfigyelhetjük mindhárom ország erőteljes függését, néhány közbenső termék és a tőkejavak tekintetében. Az import összes volumenének több mint harmadát teszik ki a közlekedési gépek és felszerelések, de ha ehhez hozzávesszük a vegyi és gyógyszeripari termékeket ez az arány, meghaladja a 40%-ot. Ehhez adódik

⁴¹ in op. cit., 185. o.

⁴² in op. cit., 208. o.

Algéria esetében a mezőgazdasági termékbehozatal, mely mára eléri importjának a 30%-át. Ez a fajta technikai és felszerelési javaktól való függőség jól tükrözi a világgazdaságban való részvétel elégtelenségét, miközben a könnyűipari termékek kereskedelme eléri a világviszonylatban mért export 80%-át. Ezek szerint az új, a fejlődést meghatározó ágazatok nincsenek jelen a maghrebi gazdaságokban, azok amelyek a XX. század végén a nemzetközi munkamegosztás kialakulását határozzák meg (információ, kommunikáció, elektronika, szolgáltatások, ingeneering), így a Maghreb-országok „beszorulhatnak” a hagyományos termelési ágazataikba.

Hatékony képzési és kutatási rendszerek hiányában nehezen képzelhető el, hogyan változhatna meg a jelenlegi helyzet, és hogyan érhetnék utol a térség országai az ázsiai gazdaságok csapatát a közeljövőben. Semmi meglepő nincsen ilyen feltételek mellett, ha - a politikai kockázatot leszámítva -, a Maghreb nem vált vonzóvá a külföldi befektetők szemében. A legjobb helyzetben lévő országnál, Marokkónál, az évi átlag csak 1.247 millió DH (152 millió USD) ért el 1982 és 1991 között⁴³, azaz alig 3,5%-a az összes beruházásnak melyet ebben a tíz évben valósítottak meg. A 12. számú táblázat mutatja a külföldi közvetlen beruházások alakulása a mediterrán térségben.

⁴³ Fouad Zaim, Les investissements étrangers au Maroc, une radioscopie décennale, GERM, 1992.

A külföldi közvetlen beruházások alakulása 1987-1998 között

12. számú táblázat

millió USD

	1987-92 átlag	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Algéria	-	-59	22	-24	447	630	500
Ciprus	83	83	75	119	259	175	200
Egyiptom	806	493	1 256	598	636	891	1 076
Izrael	187	429	355	1 306	1 389	1 455	1 839
Jordánia	21	-34	3	13	16	361	223
Libanon	2	7	23	22	64	150	230
Málta	46	56	152	183	325	128	130
Marokkó	203	491	551	332	354	1 079	258
Szíria	67	176	251	100	89	80	100
Tunézia	160	562	432	264	238	339	650
Törökország	578	636	608	885	722	805	807
Összesen	2 153	2 840	3 728	3 798	4 539	6 093	6 013

Forrás: UNCTAD

5. 1. 2. Európa szerepe

A megfigyelt gazdasági függőség egy földrajzi függőséggel egészül ki, melyre nem lehet nem odafigyelni. Az Európai Unió a térség első számú partnere az import több mint 70%-ával. Ez az arány megfelel a gyarmati időkben kialakult kapcsolatoknak, azzal a különbséggel, hogy az Egyesült Államok és egy kisebb mértékben Japán növelte a befolyását. Ennek az aránynak a súlya még jelentősebb lehet, ha számításba vesszük a termékek, szolgáltatások, egyoldalú pénzügyi transzferek (emigránsok hazautalásai) forgalmán túl, a fejlődéshez nyújtott materiális és anyagi támogatást. Ebben a tekintetben Franciaország mindvégig, kiemelkedő szerepet játszik, még akkor is, ha Olaszország (Algériában) és Spanyolország (Algériában és Marokkóban) jelentős pozíciókat szereztek. Az

országok földrajzi közelségének ellenére a gazdaság méretéből adódó aszimmetria megmutatkozik a francia-maghrebi kereskedelmi kapcsolatokban is. Franciaország exportja 1989-ben 1,93% az összexporthoz viszonyítva, míg importja 1,68%. Ezen kívül a két régió közötti fizetési mérleg alakulása rámutat az egyoldalú transzferek és munkajövedelmek jelentőségére. Azonban meg kell jegyezni, hogy piacképes termékek hiányában, az áruk kereskedelmének volumene nem fogja meghaladni az elkövetkező időkben, a kulturális és pénzügyi kapcsolatok révén kialakult volument, illetve tágabb értelemben a francia-maghreb szociális és kulturális szolidaritásból eredő kereskedelmi kapcsolatokat. Végül kiemelendő, hogy 1986-ban az Európai Közösség fedezte a Maghreb országok felszerelési javak és tartós fogyasztási cikkek szükségletének az 57,1%-át (ezeknek a termékeknek több mint a fele három országból származott: Olaszország, Franciaország, NSZK) és felszívta a maghrebi könnyűipari termékek 58%-át. Ez utóbbi annak is köszönhető, hogy a hetvenes évek végétől egyre több vegyes vállalatot hoztak létre a textilipar, konfekcióipar, gépipar, elektromosság és számos feldolgozóipari ágazatban, melyeknél meghatározó a magas munkaerő szükséglet. Azonban ezeket a vállalatokat már egy vámmentes övezet keretén belül állították fel, azzal a céllal, hogy az északi-parti államok számára termeljenek.

5. 2. A 90-es évek maghreb gazdaságai

A domináns jellemvonásokat kiemelve megállapítható, hogy az a fejlődési modell, mely egyedül a természeti kincsek kiaknázására és a munkaerő exportjára (az EK és a kőolajban gazdag arab országok felé) épült csődöt mondott a nyolcvanas évek végére, kilencvenes évek elejére. Az import helyettesítésére bevezetett iparosítás, mely egy létező keresletre épült, a fejlődés motorjaként kellett volna, hogy működjön, de a megvalósítás során, a könnyű szakaszokon túljutva, nehézségek mutatkoztak a közbelső javak termelése során, minek eredményeként, hogy az iparosítás pozitív hatása csökkent, amihez hozzájárultak a külpiaci nehézségek és a külső államadósság. Pedig egy ilyenfajta iparosításhoz

több tőkére, kutatásra, technológiára lett volna szükség, ami ezekben az országokban nem állt rendelkezésre.

Az amúgy is szűkös belső piac azáltal, hogy a hagyományos iparágak (nehézipar) viszonylag kevés munkaerőt szívtak fel még jobban összeszűkül. Így a térség tehetetlensége, illetve a felvázolt problémák meggátolták a térséget abban, hogy kialakítsák a szolgáltatások szektorát, mely a nemzetközi porondon az elmúlt húsz évben a munkaerő jelentős részét tudta lekötni. Az a célkitűzés, mely a kőolaj utáni korszakot készítené elő, egyre távolibbnak tűnik, a kőolaj bevételek elosztásán alapuló logika miatt.

Az együttműködést korlátozó tényezőként említhetők a világgazdaságot súlytó problémák: az európai munkanélküliség növekedése, a konjunktúra lelassulása, az arab kőolajexportőr országokban felmerülő politikai problémák, a növekvő protekcionizmus, a magas kamatlábak (utóbbi a kis gazdaságokat strukturális alkalmazkodásra kényszeríti, ami a munkanélküliség növekedésével, jövedelem kiáramlással, a hitelfeltételek szigorodásával jár – a leértékelések következtében).

Harmadszor az UMA⁴⁴, mely arra hivatott, hogy választ adjon arra a kihívásra melyet az egységes piac hozott létre, nem működik megfelelően. Elsősorban azért, mert az európai modellt kívánta lemásolni, azaz elsődlegesen kereskedelmi szemléletű, vámuniót akart létrehozni, ahelyett hogy a hangsúlyt a fejlődésre és a megvalósítandó projektekre tette volna. Figyelembe kell venni a térség heterogenitását, az egy főre jutó jövedelem nagyságának jelentős eltéréseit (1 a 14-hez Líbia és Mauritánia között) és a kereskedelmi kapcsolatok igen alacsony szintjét (2% szemben az EK Római Szerződés kori 20%-ával).

Ezek a tényezők mind azt mutatják, hogy a maghrebi gazdaságok abban a kényszerhelyzetben vannak, hogy működésbe hozzanak olyan mechanizmusokat, melyek révén megkezdődhet a világgazdasághoz való strukturális alkalmazkodás,

⁴⁴ Maghreb országok, Mauritánia és Líbia uniója

felzárkózás és elsősorban fő partnere az EU és közte mélyülő szakadék távlati áthidalása.

5. 3. A Maghreb országok kapcsolatai az Európai Unióval

Algériában, a terror 1992-ben szabadult el, miután az Iszlám Üdvfront (FIS) 1991. decemberében a választások első fordulójában megszerezte a szavazatok 47,5%-át, ezáltal jelentős előnyre tett szert. Az iszlám állam létrehozását hirdető FIS-től megijedve a hadsereg közbelépett, és a katonák által támogatott hatóságok törölték a második fordulót. A FIS és a belőle kivált különféle mozgalmak, így például az Iszlám Fegyveres Csoport (GIA) és az Iszlám Üdvhadsereg (AIS) rettegésben tartják az országot. A véres támadások és ismételt erőszakhullám áldozatainak száma 65-80 ezerre tehető (független források, illetve emberi jogi szervezetek és algériai ellenzéki politikusok szerint). Szakértők, történészek és diplomataék értetlenül állnak az öldöklés és a minden képzeltet felülmúló kegyetlenkedés előtt. Az ENSZ főtitkára, Kofi Annan szerint az algériai öldöklés már nem pusztán belügy.

A Liamine Zéroual elnök vezette kormány megbékélésre törekszik, ennek jegyében a FIS egyik vezetőjét, Abbasz Madanit, hatévi raboskodás után feltételesen szabadlábra helyezték. A békülést viszont a GIA minden eszközzel igyekszik megakadályozni, ami mára már nem is egy frakciót, hanem több talán egymástól független terror-kommandó gyűjtőfogalmát jelenti.

Az algériai kormányra egyre nagyobb nyomás nehezedik: Németország, Franciaország, az Egyesült Államok, az ENSZ sürgetik, hogy tegyen meg mindent a vérontás megállításáért. Az algériai merényletek hátterét csak egy független nemzetközi vizsgálat deríthetné ki, amelyre javaslatot tett az Egyesült Államok és az Európai Unió, és amit Algéria mereven elutasított.

Algéria mindössze abba egyezett bele, hogy az Európai Unió tényfeltáró bizottságot küldjön, amely csakis a terrorizmus elleni harcra összpontosíthat.

1996. június 10-én a Tanács felhatalmazta a Bizottságot, hogy Algériával egy euro-mediterrán társulási egyezményt tárgyaljon. Ezek a tárgyalások 1997. márciusában indultak meg, és folytatódtak az egész év folyamán. A bizottság hozzájárult, hogy Algéria 125 millió ECU támogatásban részesüljön a strukturális átalakítások érdekében.⁴⁵ Az Algériában dúló polgárháború miatt – a nagy olajbevételek ellenére – a gazdasági fejlődés nem megfelelően alakul.

Marokkóval 1996. április 26-án Brüsszelben írták alá a társulási egyezményt, amit a Parlament június 6-án hagyott jóvá. A szerződés első gyakorlati aspektusainak megvalósítása érdekében Manuel Marin⁴⁶ látogatást tett Marokkóban. Az 1996-98-as MEDA program értelmében a Bizottság jóváhagyott 120 millió ECU strukturális fejlesztési támogatást, 40 millió ECU-t egy ivóvízet biztosító projektre, és 15 milliót egy integrált vidékfejlesztő projektre.

1997. márciusában Manuel Marin főbiztos látogatása alkalmával egy 120 millió ECU-s pénzügyi egyezményt írtak alá strukturális átalakítások céljaira. Az Európai Unió 1997-ben megállapodást írt alá arról, hogy tíz éven belül megvalósul a szabadkereskedelem a Közösség és Marokkó között. Célja az, hogy a mezőgazdaság és az ipar megkezdje a költségek drasztikus csökkentését a versenyképesség biztosítása érdekében. A gazdaságpolitika terén Marokkó az IMF szerkezetátalakítási programja és az Európai Unióval megkötött társulási egyezmény által kijelölt úton halad.

Az 1961 óta uralkodó II. Hasszán király politikai rendszerének megreformálását határozta el. Új alkotmányt fogadtatott el, aminek alapján az 1997. novemberi választásokon először választották meg közvetlenül a parlament alsó házát. A választásokon szinte egyenlő arányban szereztek szavazatot a kormánypártiak, az ellenzékiek és a függetlenek. Ezzel együtt a kormány továbbra sem rendelkezik igazi beleszólással az ügyekbe. A kormányzati területek szűkre szabottak, a külpolitika, a belső biztonság, az igazságszolgáltatás és a vallás irányítása a király

⁴⁵ Ebből 30 millió ECU a MEDA Programból származott.

⁴⁶ Az Európai Bizottság alelnöke: külkapcsolatokért felelős főbiztos (mediterrán térség, Közel-Kelet, Latin-Amerika, Ázsia)

kezében maradt. II. Hasszán igyekezett megtalálni a középutat az iszlamisták kezelésében is, attól tartva, hogy a kemény fellépés az iszlamisták radikalizálódáshoz vezethet, akárcsak a szomszédos Algériában.

1998-ban a király harminchét éves uralkodása során először bízott meg kormányalakítással baloldali ellenzéki politikust a hetvenhárom éves Abderrám Juszufi személyében.

Marokkóban a 1980-as évek végétől jelentős mértékű gazdasági modernizáció zajlott le, ami a gazdaság és az export struktúrájára is kihatással volt.

II. Mohammed király apja halála után szintén ezt a politikát folytatta.

Tunézia: sikerrel vette az IMF és a Világbank által felállított akadályokat. A sokk-terápia meghozta gyümölcsét, és Tunézia a Maghreb egyik legprosperálóbb gazdaságává vált. A dirigizmust felváltotta az ésszerű határok között érvényesülő liberalizmus, amelynek eredményeképpen gyors ütemben fejlődött a kőolaj-feldolgozó és a textilipar. Az új pénzügyi rendszer pedig vonzza az európai befektetőket.

Az Európai Unióval megkötött szabadkereskedelmi egyezmények előírják a vámok leépítését az európai ipari termékek előtt, cserében az ország a gazdasági modernizációt elősegítő támogatásban részesül. Ugyanakkor Tunézia bizonyos agrártermékeire vonatkozóan kedvezményes elbánást élvez.

A jó eredményeknek köszönhetően Tunézia a mediterrán térségben az Észak-Dél kapcsolatfejlesztés sikeres kísérletének tekinthető.

1997-ben Tunézia számára is felvázolták a MEDA programot. A Bizottság 100 millió ECU-vel támogatja a strukturális fejlesztéseket, 45 millió ECU-vel egy szakképzési programot, és 70 millió ECU-t Tunézia versenyképességének javítása érdekében hagytak jóvá.

5. 4. Új euro-maghreb kapcsolatok

A maghrebi gazdaságok dinamizmusának elvesztése és a gazdasági, politikai, kulturális válságok melyeket előidéznek, nyomatékosan hozzájárulnak ahhoz az északi magatartásformához, ami a két part között csak a migrációs és a boat-people fenyegetést veszi figyelembe. A Schengeni Egyezmény, az egyre növekvő akadályok a munkaerő szabad áramlásánál, csak a megközelítés egyik formája az európai döntéshozók részéről, de mindenesetre a maghreb régiót a perifériára szoríthatja. Igaz ugyan, hogy a 80 milliárd dollárt alig elérő GDP-jű régió, az Európai Unió számára nem jelent túlságosan nagy tétet. A berlini fal leomlása után pedig, ez az „elhidegülési” folyamat annyiban folytatódott, hogy a Közösség számára rendelkezésre álló pénzügyi forrásokat több régió között kellett megosztani.⁴⁷ Ezt a forrásmegosztást támogatja ideológiailag, hogy a maghrebi országokat növekvő kockázati tényezőként veszik számításba. A közbiztonságra törekvő belpolitika ebből a szemszögből alapvető feltételként kell, hogy szerepeljen az egyes államok prioritásainak a megfogalmazásában.

Másrészt az európai döntéshozók gondolatait egy, 2010-ben elérendő, 90 millió fős maghrebi térség kísérti; elfelejtve azt, hogy a Spanyolország, Franciaország, Portugália és Olaszország alkotta blokk ekkorra eléri a 160 millió főt. Ezen felül, a népelesszaporulat dinamizmusa megfelelő piacot is kínálhat az európai vállalatok számára. Paradox módon, a régióról kialakult mindenfajta fenyegetést szem előtt tartó elképzelések következményeként, megerősödött azon országok tábor, akik azt hiszik, hogy segíteni kell ezeket az országokat fejlődési modelljük kifejlesztésének érdekében. Ennek a megközelítésnek is természetesen megvannak az ellenzői: segítséget adni a Maghrebnek, annyit jelent, mint elvenni egy gazdaságilag küszködő Európától a fejlődés lehetőségét.⁴⁸

⁴⁷ L. A. Pereira da Silva, Les pays de l'Est sont-ils en mesure de retourner á leur profit des ressources financières jusque-lá attribuées aux pays méditerranéens et subsahariens?, in L'avenir de l'espace méditerranéen, 1992.

Összességében elmondható, hogy Európa számára mind több, mind nagyobb piacok megszerzése inkább nyereséggel zárulna, mint veszteséggel (ui. a veszteség csak a munkaerő-igényes ágazatoknál képzelhető el, amit már ma is kénytelen elszenvedni egyes Kelet-Ázsiai országtól). A kooperációs lehetőségeket vetíti előre az európai gazdaságok magas energiaigénye, melyhez az Algériai olajmezők és főként földgázkészlete, de az egész maghrebi térség tartalékai megfelelő kínálatot jelenthetnek.

5. 4. 1. Tét: az energiaforrások

Algériának, akinek földgáztartalékai elérik a világ tartalékainak a 2,5%-át, évi 50 milliárd köbméter kitermelésével is 65 évre elegendő a készlete. 1995-ben ezt a mennyiséget a tengeralatti vezetéseken (Algéria és Olaszország között lefektetett) illetve cseppfolyósítva a nyugati országok felé exportálták, elsősorban az Európai Unió felé. A kereslet növekedése folyamatos (egyes becslések szerint akár 50%-os is lehet az elkövetkező években), ami eleinte a jugoszláv események miatt következett be⁴⁹, de Franciaország a jövőben, a nukleáris energiafelhasználás csökkentését tervezi algériai földgáz helyettesítésével. Portugáliában a fogyasztás növekedését prognosztizálják ugyancsak, míg a volt szocialista országok, köztük Magyarország, az Oroszországtól való függésüket kívánják csökkenteni a beszerzési források diverzifikálásával.

A növekvő jelentőségű kereskedelmi kilátásoknak köszönhetően, 1990. júniusában a dublini Európai Tanácson felmerült az Európai Energia Charta tervezete, mely egy európai energia közösséget kívánna létrehozni, és egyben megteremthetné Európa és a Maghreb közötti energia együttműködés keretét. Célkitűzései között szerepel az energiaforrásokhoz és az infrastruktúrákhoz való egyenlő hozzáférés biztosítása, nemzeti hovatartozástól függetlenül.⁵⁰

⁴⁸ Club financier méditerranéen, Les investissements directs étrangers sur la rive sud de la Méditerranée: synthèse des travaux de la commission n 3, 1992, Paris. in A. S. Ahmed, Les relations euro-maghrébines, 1993. Rev. T-M.

⁴⁹ Az algériai gáz kereslete évi 800 millió köbméterrel lett nagyobb, mint az azt megelőző időszakban El Mudzsahid, Algír, 1992. február 23.

⁵⁰ Mike Wells, Europe: energy charter charts changes, Petroleum Economist, 1991. nov.

Ezen túlmenően, egy egészséges európai versenyt kíván megteremteni az energiához kapcsolódó projektek területén, védelmezni kívánja a beruházásokat, megteremtve a profit repatriálásának a lehetőségét, megpróbálja kiküszöbölni az ellentételezés nélküli exportot, és végül az információ rendszeres cseréjét tűzte célul. Az Unió számára tehát fontos az energia kínálat stabilitása és biztonsága, és egy euro-maghreb energiaközösség létrehozásával a szabadkereskedelmi övezet gondolata konkretizálódhatna az első időkben. A fennálló kapcsolatoknak köszönhetően ez a közösség már szinte létezik, amit csak megerősítenek az éppen zajló események (befektetések eszközölése, egyes vállalatok alapítása, a kitermelést liberalizáló törvények meghozatala⁵¹, együttműködés a talajkutatás területén és nem utolsósorban az Olaszországon keresztül haladó transz-mediterrán gázvezeték áteresztő képességének megkészszerzése és az Algéria-Marokkó-Spanyolország gázvezeték megépítése). Az energia, napjainkban újrastrukturálja az euro-maghrebi teret és nap, mint nap új, egyre inkább visszafordíthatatlan⁵² gazdasági kapcsolatokat hoz létre a partnerek között.

5. 4. 2. Az euro-maghreb együttműködés

A két régió között fennálló kapcsolatokat kétoldalú illetve multilaterális együttműködési szerződések jellemzik. Legyen szó, akár társulási szerződésről a Közösséggel, akár régi szerződésről a volt anyaországgal, eredményeiket tekintve nem tudtak határozott segítséget nyújtani a gazdasági elmaradottság elleni küzdelemben. A sikertelenség okai között, melyek közül sok, helyi problémára vezethető vissza, megemlítendő itt a maghrebi vezetők alkalmatlansága, hogy kidolgozzanak olyan beilleszkedési stratégiákat, melyekkel sikeresen vehettek volna részt a nemzetközi munkamegosztásban. Sokszor a voluntarizmusnak, mely párosult egyfajta pesszimizmussal, köszönhetően nem vettek tudomást a világban meglévő technikai és gazdasági realitásokról. Ezzel a maghreb gazdaságok

⁵¹ Algéria 1991-ben szabályozta törvényi úton a nemzetközi vállalatok közvetlen részvételét a kitermelésben.

⁵² A szerződéseket az energiaágazatban 15-20 évre kötik.

bezártságát erősítették, meghúzódva a protekcionista monetáris és kereskedelmi intézkedések mögé, melyek a hatalmon lévő csoportok bevételforrásait képezték.⁵³ Ilyen körülmények között a segélyek nem tudták helyettesíteni a belső megtakarításokat, melyeket a gazdaságpolitika ráadásul alig támogatott. Így hát nincs igazán olyan eleme a Maghreb országok gazdaságpolitikájának, amit össze lehetne hasonlítani az ázsiai tigrisek példájával, amely a mostanáig egyetlen olyan eset a harmadik világban, amikor sikerről beszélhetünk. Ezért fontos, hogy a forrásbevonás gondolatát meghaladjuk, hiszen nem létezik olyan mediterrán Marshall terv, mely Algéria vagy Líbia utóbbi huszonöt év kőolajbevételeivel vetekedhetne (több mint 500 milliárd dollár).

Ami a külső problémákat illeti, a Maghreb országok a következőket említették:

- A kedvezmények csökkenése, amit a kezdeti kedvezményezett országok körének kibővítése a mediterrán medence egészével, majd más fejlődő ország számára is hozzáférhetővé tétele eredményezett.
- Az EGK növekvő protekcionizmusa, amely súlyosan érintette a fellendülésben lévő ágazatokat, mint például a textilipar, annak ellenére, hogy nem volt bizonyított, hogy ezek a maghreb exporttermékek lettek volna az okozói a Közösségi problémáknak.

A Közösség egyre inkább protekcionista mezőgazdaság-politikájának bevezetése következtében növekedett a termelés, feleslegek képződtek, figyelmen kívül hagyva a piaci realitást és a tradicionális kedvezményezett beszállítók érdekeit.⁵⁴ Az EGK kibővítése Spanyolországgal és Portugáliával még rontott a helyzeten, nyomatékot adva azoknak a tényezőknek, melyek előidéztek a válságot: az „érzékeny” ágazatok számának a növekedése a Közösségen belül, a portugál és spanyol munkások szabad áramlása, a pénzügyi együttműködést szolgáló források elapadása, a befektetések a tagjelölt országokba irányítása.

E helyzetelemzésből kiindulva, már 1983-tól felül kellett vizsgálni a Közösség stratégiáját és definiálni kellett az új irányvonalakat. Ennek eredménye a már

⁵³ Abdelkader Sid Ahmed, Les relations économiques entre l'Europe et le Maghreb, Revue Tiers Monde, 1993. oct.-dec.

⁵⁴ CEE, La communauté européenne, la Méditerranée et le Moyen-Orient, 1991. Bruxelles

ismert egyezmények megkötése, de a maghrebi problémák sajátossága, illetve a mediterrán medence nyugati része egyedi megközelítést igényelt. Így a megújított mediterrán politikával és az új mediterrán politikával párhuzamosan létrejött az ún. „öt plusz öt” fórum⁵⁵, mely egy folyamatos párbeszédet volt hivatott biztosítani a két part tagországai között. Ebben a keretben javasolta Olaszország, hogy létesüljön egy multilaterális pénzügyi intézet, mely a fejlődést lenne hivatott elősegíteni az öt déli országban (hasonlatosan az EBRD-hez).

5. 5. Külföldi befektetések a Maghreb országokban

Azok a tényezők, melyek a három országot a nyolcvanas évek végén a külföldi befektetések előtti nyitásra kényszerítették: a külső adósság elviselhetetlen nagysága⁵⁶; a belső finanszírozás válsága, az export bevételek drasztikus csökkenése; a nemzetközi hitelek elapadása, ami a nyolcvanas évek elején lezajlott monetarista sokk következtében alakult ki; a deregulált tőkepiacok megritkult kínálata; és végül itt is megemlíthető a keleti régió vonzereje.

A működő-tőke befektetések származási helyét és jelentőségét illetően az alábbi megállapításokat tehetjük:

- A Maghreb országok nettó tőkeimportőrök (érdekes kivétel Líbia ebben a térségben).
- A tőke nagy része Európából származik, de nagyságát tekintve sosem volt igazán jelentős. Az 1976-87-es időszakra vetített, összesített magán- és állami pénzeszközök, Algéria esetében 70%-a, Tunézia esetében 56%-a, Marokkó esetében pedig 45%-a származik Európából (ez utóbbinál a befektetések másik része Közel-Keletről érkezik). Amennyiben különválasztjuk a magánszektor

⁵⁵ 1990-ben jött létre és a következő országokat foglalta magában: Portugália, Spanyolország, Franciaország, Olaszország, Líbia, Tunézia, Algéria, Marokkó és Mauritánia, 1991-ben Málta is csatlakozott.

⁵⁶ Algéria adósságállománya rohamosan nő: 1988-ban elérte a 25 milliárd dollárt. Az adósságszolgálat 5,8 milliárd dollár, az adósságszolgálat rátája pedig az 1982-es 30 %-ról 1988-ra elérte a 70 %-ot (az exportbevételekhez viszonyítva). Marokkó adósságállománya mintegy 22 milliárd dollár, átütemezési tárgyalások révén elérte, hogy adósságszolgálat rátája 25 %-ra

és az állami szektort, Európa szerepe még erőteljesebb: az állami tőkebefektetések több mint háromnegyede európai, az európai magán tőkebefektetések Marokkónál is elérik a 85%-ot, Tunézia esetében pedig a 98%-ot.⁵⁷ Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a befektetések csak egy viszonylag kis tételt képeznek a külkereskedelmi mérleg folyó bevételei között, 4% Tunézia esetében, egészen elhanyagolható Marokkónál és Algériánál is mindössze 1%. Az 1989 és 1991 közti időszakban, Marokkóban 652 millió USD, Tunéziában 282 millió USD nettó befektetéseket eszközöltek, amit ha összehasonlítunk ugyanezen periódusra eső vendégmunkások által hazautalt összegekkel (5293 millió USD és 1635 millió dollár, azaz hat-nyolcszor nagyobb összeg) akkor teljesebb képet kaphatunk a befektetések súlyáról. A magán befektetők részéről megnyilvánuló érdektelenség, a közép- és kelet-európai változásoknak köszönhetően, talán még fokozódott, mindenesetre, ha az 1992-es év adatait nézzük, a CEFTA országokban 2710 millió USD érkezett, míg a Maghreb régióba 785 millió USD (persze, nehéz lenne megmondani, hogy a politikai változások nélkül ez az összeg hogyan alakult volna).

- Az olasz tőke fokozza jelenlétét a Maghreb térségben a francia részesedés terhére. 1980 óta a régióba irányuló olasz befektetések fokozatosan növekedtek, egy határozott preferenciával Tunézia és Líbia iránt. De Marokkó és Algéria is kapott komoly hiteleket, minek köszönhetően Olaszország lett Franciaország legszámottevőbb versenytársa (a 80 francia vállalat, melyeknek érdekeltségeik vannak a Maghreb országokban 400 leányvállalatuk révén, kivonulni látszik). Algéria esetében, az olasz tőke térnyerése természetesen a már korábban említett energiaforrásoknak köszönhető, így várható, hogy a másik mediterrán nagyhatalom, Spanyolország is hasonlóképpen, hasonló okok következtében növeli befektetéseit.

csökkenjen. Tunézia adósságállományának a nagysága 1988-ban 6,4 milliárd dollár, az adósságszolgálat is ekkor érte el a csúcsot 1,2 milliárd dollárral. Az adósságszolgálat rátája 32 %.

⁵⁷ Larbi Talha, Relations Europe-Maghreb, la question des investissements directs, Revue Tiers Monde, 1993. oct.-dec.

Érdekes lehet megfigyelni a működő-tőke befektetések országonkénti és ágazatonkénti megoszlását, hiszen az egyes ágazatok fejlődése kihatással van a munkaerő foglalkoztatottságára, a maghreb gazdaságok egyik kritikus pontjára, a növekvő munkanélküliségre (amit azonban közvetve a magas népszaporulat idéz elő).

- Marokkó esetében, a külföldi tőkebefektetések nem számottevőek, de mozgása jellemző, amennyiben a gazdasági válságnak köszönhetően elhagyta a kézműipart és inkább a szolgáltató szektor felé, a rövidtávon jövedelmező területekre koncentrálódott: ingatlan tranzakciók, turizmus, pénzügyi szolgáltatások. A hetvenes években a külföldi beruházások majdnem a harmadát képezték az ipari beruházásoknak (30% 1974-ig, 35% 1980-ban), de azt követően, a nyolcvanas években a részesedésük visszaesett a felére (17% 1987-ben, 15% 1988-ban). Ezzel szemben a turizmus egyre növekvő külföldi befektetéseket mondhat magáénak: tíz év alatt hatszorosára növelte beruházásait (6% 1972-ben, 37% 1982-ben). Ez a folyamat azóta csak erősödött, mivel 1985-ben megkezdődött az állami tulajdonú szállodaláncok privatizációja. Hasonló növekedést mutatnak az ingatlanpiac területén eszközölt beruházások is.

Általánosságban elmondható, hogy a külföldi tőke ágazatok közötti mobilitása, az alacsony tőkeintenzitást igénylő területek felé irányul, ahol az alacsony munkabérek következtében az ország versenyképes tud lenni az északi, de a térség országai által teremtett konkurenciával is (a marokkói órabérek 1,1 dollárt tesznek ki, összehasonlítva például Tunéziával, ahol ez az adat 2,7 dollár). A külső keresletre alapozó szektorok fejlődése fel tudta szívni a marokkói munkaerő egy részét, mivel a nyolcvanas évek eleji gazdasági válság után erősödő munkanélküliség egy része strukturális jellegű volt.

- Tunézia esete jelentősen eltér Marokkótól, ami a beruházások ágazatok közti megoszlását illeti. Egy igen erős koncentrációt figyelhetünk meg az energia szektorban, főként a magas tőkeintenzitást igénylő kőolaj-ágazatnál, egy elhanyagolható jelenlétet a turizmusban és az ingatlan tranzakciók területén, és végül a kézműipar, de leginkább a textilipar területén fejtik ki jelentősebb

beruházási tevékenységüket a külföldiek. Annak ellenére, hogy a két országnál az említett eltérések tapasztalhatók, a külföldi tőke mindkét országban, elsősorban az exportra termelő ágazatokba ruház be.

- Algériában a külföldi tőke tulajdonságai teljesen különböznek az előbb bemutatott két országtól, hiszen Algéria sokáig elzárkózott a magánbefektetők elől, viszont segítségül hívta a nagy transznacionális vállalatokat ipari projektek megvalósításához, közös vállalatok létesítésével. A hatvanas évek végétől, a nyolcvanas évek elejéig körülbelül húsz ilyen vállalatot hoztak létre, a legtöbbet a szénhidrogén-ipari ágazatokban. A kőolajból származó bevételek drasztikus csökkenése Algériát 1986-ban arra készítette, hogy az egyes külföldi vállalatokkal kössön megállapodásokat. E szerény nyitás nem hozta meg a várt eredményeket és a külső adósság további jelentős növekedése miatt, 1991-ben Algériának tágabbra kellett nyitnia a kapuit a külföldi befektetők előtt. A kilencvenes évek elejétől ez a folyamat tovább folytatódott és 1993-ban megszületett a „Beruházások Kódja”, ami Algériának megteremtette azt a lehetőséget, hogy felzárkózzon a szomszédaihoz. Ennek az intézkedéssorozatnak a hatását még korai lenne értékelni, de látva a marokkói és tunéziai eseteket, nem várhatjuk a külföldi magántőke tömeges érkezését, hacsak nem nagy multinacionális cégek befektetését a szénhidrogén-ipari ágazatokba (a már korábban kialakult befektetési formát felhasználva, kiegészítve a liberalizálások nyújtotta lehetőségekkel).⁵⁸ Érdekes adat a Világbanktól, miszerint 1991-ben Algéria nettó tőkeexportőr volt 39 millió USD-vel, így az egyetlen olyan közepes jövedelmű arab ország, amely negatív egyenleget könyvelhetett el ezen a területen.

Mindhárom országban, a tágabb értelemben vett természeti erőforrások (földgáz, kőolaj, foszfát, klíma) játsszák azt a szerepet, amellyel a térség az adósság

⁵⁸ A British Petroleum kötött szerződést a nagy algériai állami vállalattal, a Sonatrach-al a földgáz kitermeléséről, Le Monde, 1996. január 7.-8.

A Total és a Repsol, francia és spanyol társasággal is létrejött a földgáz kitermeléséről szóló szerződés, 850 millió dollár értékben, Financial Times, 1996. január 30.

Az amerikai Atlantic Richfield (Arco) egymilliárd dolláros, termelés-megosztásos szerződést írt alá a Sonatrach állami céggel kőolajmezők kiaknázásáról. Világgazdaság, 1996. február 20.

visszafizetéséhez szükséges devizát kitermeli, de hozzájárulásuk a munkaerő felszívásához korlátozott maradt. Korlátozott a munkaerő kínálatához képest: a hivatalos adatok szerint, ezek az országok 15-20%-os munkanélküliségi rátával számolnak, ami ma már nem vált ki meglepetést, ha összehasonlítjuk Andalúzia vagy Mezzogiorno adataival. Ugyanakkor a demográfiai adatok mást mutatnak: 1950-ben a Maghrebnek 22 millió lakosa volt, ma több mint 65 millió⁵⁹; (ezen a téren a régió dinamizmusa lényegesen eltér az északi parttól).

A kézműipar fejlesztése, ami megfelelő számú munkaerőt tudna lekötni, illetve diverzifikálni tudná a devizaforrás lehetőségeit, elsődleges jelentőségűvé válhat a térség számára. A belső fizetőképes kereslet elégtelenségének köszönhetően valószínűsíthető, hogy az első időkben a nemzetközi piacokra termelő, külföldi tőke marad a legjobb megoldás a kézműipar fejlődésére.⁶⁰ Az Unióból több százezer munkahely tudna áttelepülni a kézműipar területéről az alacsonyabb munkabérrrel rendelkező országok felé. Sokan ugyan megemlítik, hogy a robotizáció fejlődése megkérdőjelezheti az áttelepítésből eredő munkabér jellegű költségmegtakarítást, de ennek ellenére a folyamat erősödését tapasztalhatjuk, ami jelentős részben az adózás utáni nyereségmaximalizálási szándéknak tudható be. A profitmaximalizációnál a nyereség kettős megadóztatásának elkerülése illetve különféle kedvezmények elérése kiemelkedő fontosságú: a vámmentes övezetek létrehozása az Unión kívül kitermelődő profit számára, ezért vitathatatlanul fontos mindkét fél számára.

Azonban felmerülhet bennünk a kérdés, hogy a maghreb országok preferenciális elbánásban való részesítése illetve egy erős versenyhelyzet megteremtése ebben a régióban hozzásegíti-e ezeket az országokat a két part között meglévő fejlettségi szint csökkentéséhez.

⁵⁹ Forrás: ENSZ, World Population Prospects, 1988, Population Studies, 1989., New York.

⁶⁰ Henri Régnault, L'Europe, avenir du Maghreb, Le Monde, 1990. február 13.

5. 6. Az euro-maghreb szabadkereskedelmi zóna

Egy szabadkereskedelmi zóna létesítése beleilleszkehet az egyes térségek gazdasági közeledésének folyamatába, és a jövőben ez a konvergencia eredményezheti a kérdéses gazdaságok erőteljesebb integrációját. Ami a Közösség és a Maghreb régió közötti kapcsolatokat illeti integrációról már jószerivel a gyarmatosító idők óta beszélhetünk, így ebben a környezetben szabadkereskedelmi zónát emlegetni, meghaladottnak tűnhet. Jogosabb volna az integráció és a Maghreb országok gazdasági fejlődésére kifejtett hatás hiányosságaira felhívni a figyelmet. Ebben az összefüggésben, megkérdőjelezhető a szabadkereskedelmi övezet létrehozásának célszerűsége két, gazdasági téren nagy fejlettségi eltéréseket mutató térség között.

A közgazdasági elmélet szerint, egy szabadkereskedelmi övezet megoldásokkal kell, hogy szolgáljon a belső piac korlátaiból származó gazdasági fejlődés problémáira. A nemzetközi kereskedelem teljes liberalizálásából származó előnyöket kell, hogy érvényesítse a résztvevő gazdaságok számára, ami a klasszikus és a neoklasszikus elméletek szerint a komparatív előnyökre alapuló specializáción és az erőforrások optimális allokációján alapul. Az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején kibontakozó konvergencia iskolák⁶¹ szerint pedig, egy gazdaságilag integrált tér, ami ebben az esetben az Európai Unió, pozitív hatást fejt ki a környezetére. Ez a hatás jelentős tényezőként jelenik meg abban az integrációs folyamatban, ami a perifériából indul ki a centrum irányába.

A gyakorlati tapasztalatok tükrében, a szabadkereskedelem valós vagy feltételezett előnyeit megkérdőjelezték a divergencia iskola⁶² képviselői. Ez utóbbiak azt oktatják, hogy a kereskedelem liberalizálás hatása a fejlődésre, a fejlett centrumoknál jelentkezik elsősorban, a tudományos és technikai kutatások

⁶¹ Konvergencia iskola: G. Myrdal, Scitovsky és M Byé in Salah Mezdour, *Opportunité théorique d'une zone de libre-échange Maghreb-UE*, Revue du Marché Commun et de l'Union européenne, 1996. juin.

⁶² Divergencia iskola: F. Perroux in op. cit.

koncentrációjának köszönhetően. Ezen kívül számos kritika született⁶³, melyek valamilyen szempontból kifogásolták a szabadkereskedelem előnyeit valló elméleteket.

Visszatérve a konkrét Maghreb-EU szabadkereskedelmi övezet gondolatához, illetve annak megvalósításához, melyet mindkét oldalról szorgalmaznak (legalábbis ami Marokkót és Tunéziát illeti), ez a tervezet inkább politikai, mint gazdasági meggyőződésen alapul. G. Kébabjian⁶⁴ által, Tunézia gazdaságán végzett szimulációs kutatások kimutatták, hogy a kereskedelem liberalizálása nem jár jelentős hatással az ország gazdasági fejlődésére. Szerinte elsősorban a gazdaság mérete az, ami a szabadkereskedelem hatásait egyenlőtlenül osztja meg az országok között: Portugália vagy Görögország GNP-je nyolcszor nagyobb Tunéziához hasonlítva, ugyanakkor lakosságának számát tekintve hasonló. E problémákat csak tetézi a Maghreb országok merev áruszerkezete, ami így nehezen tud alkalmazkodni a világpiac kínálta lehetőségekhez.

A szabadkereskedelmi övezet, mindezek ellenére, kedvezően befolyásolhatja a kereskedelem volumenének alakulását. Az elmúlt évtizedekben ugyanis a Maghreb régió az Unió közösségen kívüli kereskedelméből 1%-ot tett csak ki, míg fordítva ez az adat eléri a már említett kétharmados szintet. A kereskedelem várt fellendülése közvetlenül alakíthatja a másik tényezőt, a kereskedelmi deficitet (lásd 13. számú táblázat⁶⁵), amit ugyancsak a liberalizálás hivatott előmozdítani.

⁶³ A teljesség igénye nélkül: Krugman (1992), P. R. Drucker (1994), M. Didier (1998) in op. cit.

⁶⁴ G. Kébabjian, Le libre-échange euro-maghrébin: une évaluation macro-économique, Revue Tiers Monde, 1995. oct.-déc. és G. Kébabjian et A. Mahjoub, Vers une zone de libre-échange, Cahier du GEMDEV, 1994

⁶⁵ in op. cit.

A külkereskedelmi deficit alakulása

13. számú táblázat

	1958	1970	1980	1985	1986	1989	1992
Maghreb országok összesen	- 435	+ 20	- 1.280	+ 2.980	- 434	+ 15	+ 4.227

Forrás: Eurostat, 1990. és 1992.

A táblázatból kitűnik a két térség közti aszimmetria, e régóta megoldásra váró kérdésben. A külkereskedelmi hiányt csak részben tudják pótolni az országba áramló támogatások és segélyek. Ugyanis a harmadik tényező, ami sürgősen kezelendő, és ami fojtogatóan hat a térség gazdaságai számára, az a külső adósságállomány kezelése (lásd 14. számú táblázat⁶⁶), amit első látásra csak az export bevételek növekedése révén lehetne finanszírozni, illetve közvetett módon a segélyek, támogatások, és hitelek növelésével.

Az adósságszolgálat aránya a GDP-hez és az exporthoz viszonyítva (%)

14. számú táblázat

	1970	1975	1980	1985	1990
Algéria					
GDP %-ában	19,4	29,5	48,5	33,0	51,0
X %-ában	3,9	8,7	25,8	36,9	71,0
Marokkó					
GDP %-ában	19,1	19,2	51,4	124,1	87,5
X %-ában	8,7	5,8	27,1	27,1	30,0
Tunézia					
GDP %-ában	38,5	27,3	40,5	61,8	69,5
X %-ában	19,7	7,0	10,9	24,8	25,2

Forrás: C. et Y Lacoste: Etat du Maghreb, la Découverte 1991.

Még ha sokan meg is kérdőjelezik, a kereskedelem liberalizálásával járó előnyöket, illetve a Maghrebbel kapcsolatban az erőteljes versenyhelyeztetel magyarázható nagyfokú specializáció révén kialakuló kereskedelem fellendülést, mindenképpen érdeme lesz egy jövőbeli, kiszélesített alapon létrejövő európai gazdasági tér. De kiemelendő még, hogy a preferenciális elbánás megszűnésével,

⁶⁶ in op. cit.

ezek az országok a világgazdasági tendenciáknak megfelelő piaci elvárásoknak lesznek kitéve, ami felgyorsíthatja a nemzetközi munkamegosztásba integrálódásukat. E szabadkereskedelmi zóna megalapítása, egyébiránt beilleszkedik azokba a világban tapasztalható folyamatokba, melyek a globalizáció égisze alatt, regionális csoportosulásokat hoznak létre Amerikában, Afrikában és Ázsiában. Ezen felül, a Maghreb régió problémáira való figyelemfelkeltésnek is lehet az egyik módja, amivel az Unió közreműködésének aktivitását lehetne fokozni, a megoldásban való részvétellel, a segítségnyújtással és a reformok sikerre vitelével (átvállalva ezzel az idáig IMF tevékenységet). Ez persze feltételezi a politikai akarat meglétét, az Észak-Dél problematikáját kezelő politika megváltozását és a mediterrán medence stratégiai jelentőségét az Európai Unió számára.⁶⁷

6. A Mashreq országok

Bár politikai és gazdasági rendszerük, természeti erőforrásaik és jövedelemszintjük szempontjából lényegesen eltérőek, a Mashreq országok mégis nagyon sok szempontból egy csoportba sorolhatók. Elsősorban mindegyikük kevésbé fejlett, magas népesedési rátájú ország, gazdaságukat erőteljesen befolyásolják a szomszédos olajban gazdag országok gazdasági ciklusai. Másik közös jellemzőjük az, hogy itt a legmagasabb a GNP-hez viszonyított védelmi kiadások aránya, mivel a térségben állandó háborús konfliktus fenyeget. Az 1990-es öbölháború drámai hatású volt az egész térségre. Ennek következtében számos negatív gazdasági hatás érvényesült: ár- és allokációs torzulások, rosszul működő gazdasági mechanizmusok. Az ezeknek az országoknak nyújtott segélyek részben kompenzálhatják ugyan a közvetlen és a közvetett veszteségeket, de nem fogják megoldani gazdaságuk strukturális zavarait.

⁶⁷ Az esseni ülésen elhangzottakat lehetne itt megismételni: „a mediterrán medence stratégiai jelentőségű a Közösség számára E régió békéje, stabilitása és prosperitása Európa egyik legfontosabb prioritása.”

Az 1996-os év során az EU-Egyiptom Együtműködési Tanács megtartotta második találkozóját Luxemburgban (1996. október 28.), a tárgyalások egy új euro-mediterrán társulási egyezményről folytak, valamint 275 millió ECU pénzügyi támogatásról született határozat.

Az ország devizatartalékai az 1991-es 4 milliárd dollárról 1997-ben 20 milliárdra emelkedtek, a 30 milliárdos külföldi adósság nem éri el a bruttó hazai össztermék felét. Az inflációt az 1991-es 20%-ról 1997. májusára sikerült 5% alá szorítani. A gazdasági növekedés 1987 óta átlagosan évi 3,8%, 1997-ben 5,5%. Az olajtermelés ugyan csökkenni kezdett, de a kilencvenes években Egyiptom jelentős földgáztermelővé lépett elő. Az utóbbi öt évben a Nílus deltájában 15 új gázmezőt fedeztek fel, tervbe vették a földközi-tengeri mélyvízi kutatások megkezdését is.

A gazdasági reformok 1996. januárjában indultak be a gazdaság liberalizálása, a vámok átlagosan 25%-kal való csökkentése és a külföldi befektetések előtti korlátok lebontása által. A legmagasabb vámtételt 70%-ról 55%-ra mérsékelték. Elfogadták a privatizációs törvényt is.

Az emberi jogok területén viszont még mindig súlyos problémák mutatkoznak. A kormány kezdeményezte a sajtószabadság korlátozását, és ellenőrzése alá próbálja vonni a nem kormányzati szervezeteket. Magas beosztású tisztviselők ezt tagadták és obstruálták az emberi jogi szervezetek tevékenységét. A kormánynak kompromisszumot kellett kötnie, és létrehoztak egy bizottságot (újságírói részvétellel), amely revideálja a törvényeket. Működésével szemben sok kritika merült fel a túlságosan lassú tevékenység miatt.

1995-ben lesújtó kép tárult fel a fogvatartás viszonyairól: hosszú távú fogvatartás vád és eljárás nélkül, a politikai fogvatartottak elszigetelése riasztó körülmények között, magas fogvatartás alatti elhalálási szint, katonai bíróságok által elítélt polgári személyek folyamatos kivégzése. Ugyanakkor a történeteket elhallgatják, illetve az érintetteket kényszerítik a hallgatásra.

A börtönviszonyok nyomorúságára főleg 1995-ben derült fény, az ügyvédek kifejezték aggodalmukat a rossz ellátás, az orvosi gondoskodás hiánya miatt, a politikai foglyok fizikai bántalmazása miatt főleg az új létesítményekben, mint Wadi Jedid, Aqrab és Fayoum, ahol a külvilággal alig vagy egyáltalán nem tudtak kapcsolatba lépni a fogvatartottak. A hatóságok vagy megakadályozták, vagy egyenesen megtiltották, hogy jogászok látogatást tegyenek ezekben a börtönökben, az elhalálozások okáról nem tudtak tájékozódni, ugyanis nem jutottak hozzá az orvosi jelentésekhez. Az elmúlt években számos bírósági eljáráson kívüli kivégzésről lehet tudni antiterrorista egységek által. 1992 óta katonai bíróságok vád alá helyeztek és halálra ítélték polgári személyeket, akiket politikai erőszakkal vádoltak olyan eljárásokban, amelyek nem feleltek meg a nemzetközi igazságos eljárások követelményeinek.

Jordánia és az Európai Unió közötti együttműködésről 1996. január 15-én tárgyalt Öfelsege El Hasszan Bin Talal, Jordánia koronahercege, Jacques Santerrel, Manuel Marinnal és Yves-Thibault de Silguy-vel. A tárgyalópartnerek kitértek Jordánia strukturális fejlesztési támogatására, és az euro-mediterrán társulási egyezmény kidolgozására is. 1997. november 24-én euro-mediterrán megállapodást írtak alá Jordániával, amely a rendszeres politikai párbeszédet, a szabadkereskedelmi övezet fokozatos megvalósításának és a felek együttműködésének szorosabbra fűzését szolgálja.

Jordánia 4,5 milliós lakosságának több, mint 30%-a azokból a palesztinokból áll, akiknek a felmenői az 1948-as, az 1956-os és az 1967-es arab-izraeli háborúk miatt menekültek a Jordán folyó keleti oldalára. A gazdasági reformok 1994-ben kezdődtek meg a kereskedelmi- és valuta-liberalizációval. A privatizáció és az ártámogatások leépítése 1996-ban kezdődött. Az IMF által javasolt reformokat fel kell gyorsítaniuk. A hivatalosan 18%-os munkanélküliség mellett a kormánynak halaszthatatlanul karcsúsítania kell a 450 ezres közalkalmazotti apparátust, amely a munkaerő közel 40%-át teszi ki, a költségvetés mintegy felét nyeli el.

Az 1997. novemberi választásokon az iszlamisták a parlamenten kívül rekedtek, ami a radikalizálódásukkal járhat. Ezt a félelmet táplálja az egyre erőszakosabbá váló algériai és egyiptomi fundamentalista mozgalmak példája. 1997. májusában módosították a sajtótörvényt, amelynek révén elnémították az ellenzéki hangot. A Human Rights Watch emberi jogi szervezet szerint megfélemlítés, letartóztatás és a munkahely elvesztése fenyegeti a másként gondolkodókat.

A libanoni miniszterelnökkel, Refic Haririvel folytatott találkozója során (1996. május 28.) Manuel Marin főbiztos tárgyalta Libanon és az EU között létrehozandó társulási egyezményről és a segélykonferenciáról, amely Libanon újjáépítését tűzte ki célul.

1996. február 13-án az Európai Unió Trojkája Damaszkuszba látogatott, hogy megbeszélést tartson a békefolyamatokról és a szíriai hatóságokkal folytatott bilaterális kapcsolatokról. Manuel Marin látogatásának (1996. május 24-26.) célja egy társulási egyezmény és az EU szerepének megtárgyalása a közel-keleti békefolyamatban. Az EU-Szíria Együtműködési Tanács találkozásán Szíria külügyminisztere, Farouk Al Sharaa kinyilvánította hazájának szándékát egy hasonló egyezményt szolgáló feltáró párbeszéd megkezdésére. Ez a párbeszéd július 23-án, indult meg Damaszkuszban. 1997. december 19-én a Tanács felhatalmazta a Bizottságot, hogy megkezdje az euro-mediterrán egyezmény tárgyalását.

Szíriában a GDP növekedése 1992-ben meghaladta a 10%-ot. 1994-ben 8%, 1996-ban 6%, 1997-ben nem érte el a 4%-ot miközben az ország jelenleg 15 milliós lakossága évi 3,4%-kal gyarapodik. A munkanélküliség 12%-os, a devizabevételek 60%-át az olajexport adja. A gazdaság nagy része, valamint a bankok az állam ellenőrzése alatt állnak. Asszad elnök gazdasági társulásra törekedett az Európai Unióval, amiről még 1998 évben megindultak a tárgyalások. Halála után az új elnök (Asszad fia) szintén tárgyalások folytatását szorgalmazza.

Izrael állam megalakulása óta törekedett arra, hogy a gazdaság valamennyi ága fejlődjön. Az EK kiterjedt kereskedelmet folytat e mediterrán országgal.

1970-ben a Közösség és Izrael preferenciális kereskedelmi megállapodást kötött, végső célja egy szabadkereskedelmi zóna kialakítása volt. Mivel Izrael nyugat-európai kereskedelmi partnerei sorozatosan tagjai lettek az EU-nak, a Közösség kibővítése szükségszerűvé tette a megállapodás megújítását.

1975. május 11-én új, átfogó kereskedelmi, együttműködési megállapodás jött létre az EK és Izrael között, mely az EK vámtarifáinak fokozatos csökkentését irányozta elő oly módon, hogy azok 1977. július 1-jével megszűnnek. Izraelnek az EK-ból származó áruk számára 1980. elejére egyes termékek esetében 1985 elejére kellett megteremtenie a vámmentességet. Az EK és Izrael között 1992-ben kezdődtek meg a társulási egyezmény megkötésére irányuló tárgyalások, 1995 szeptemberében fejeződtek be. Az Izraellel kötött társulási egyezményt (1995. november) az Európai Parlament 1996. február 29-én hagyta jóvá. A 15 tagállam és Izrael ratifikációja után 1997. januárjában lépett hatályba. Az új egyezmény átfogó jellegű, az EU és Izrael viszonyának elmélyítését szolgálja gazdasági szempontból, ugyanakkor széleskörű politikai párbeszédet tesz lehetővé. A gazdasági-kereskedelmi együttműködés terén az EU lett Izrael fő gazdasági partnere, 35,3%-ban részesül Izrael teljes exportjából.

A Palesztin Hatóság nevében a Palesztin Felszabadítási Szervezet és az EU ideiglenes euro-mediterrán társulási egyezményt kezdeményezett 1996. december 10-én. Januárban az EU megfigyelőket küldött a Palesztin Tanács-i és az elnökválasztásra. A Törvényhozó Tanács egy alaptörvény első olvasatát elfogadta, amely kinyilvánította a Palesztin Hatóság az ENSZ emberi jogi normái iránti tiszteletét, de a végrehajtó hatóság nem vette figyelembe az év végéig. Az Osló II megállapodás következő fázisának végrehajtását akadályoztatták a februári és a márciusi öngyilkos merényletek, májusban pedig az új kormányválasztás Benjamin Netanjahu vezetésével.

Január 9-én Párizsban konferenciát tartottak a Palesztinának nyújtott gazdasági segélyről, ahol a Bizottság kijelentette, hogy 90 millió ECU-t adományoz a Palesztin Területeknek, így a legnagyobb nemzetközi segélyezővé vált a területen.

Az Euro-Mediterrán ideiglenes egyezményt Palesztinával 1997. február 24-én írták alá, és júliusban lépett életbe. Az öt évre szóló egyezmény lefedi a két fél gazdasági és kereskedelmi kapcsolatait érintő kérdéseket, és felállítja a teljes kereskedelmi liberalizáció lépcsőfokait az EU és a Palesztin Területek között. Ezzel párhuzamosan közös nyilatkozatot írtak alá a rendszeres politikai eszmecseréről. Decemberben a Bizottság, ajánlást tett, hogy az EIB csökkentse kamatlábait az olyan kölcsönök esetén, amelyek a közösségi szektor fejlesztését célozzák a Palesztin Területeken.

6. 1. Az Európai Unió szerepe a közel-keleti békefolyamatban

A közel-keleti konszolidációs folyamatban az Európai Unió csak akkor jelent meg, mint politikai tényező, amikor a hidegháború befejezésével az Egyesült Államok és a Szovjetunió befolyásért való harca megszűnt. Az észak-mediterrán országok integrációja az Európai Unióba földrajzi közelségbe hozta azt a közel-keleti régióhoz, ezáltal gyakorlatilag is érdekeltté vált az ottani békefolyamat konszolidációjában. Ezek a tények az EU aktivizálódását egyértelműen indokolják. A régió etnikai, vallási feszültségei a politikai instabilitás szempontjából komoly veszélyforrást jelentenek az Európai Unió számára, e tekintetben az EU tagállamok eddig indifferens közvetítő szerepe felértékelődik.

Az Európai Unió pozitív és konstruktív jelenlétét a térségben a finanszírozás révén érte el. Az első közös piaci hozzájárulások az arab-palesztin relációban születtek meg. 1971-ben az EK hozzájárult az ENSZ segélyezési tervéhez (UNRWA).

Máig ható a Velencei Deklaráció elvi jelentősége. Az 1980-ban rendezett nemzetközi békekonferencián a kilencek javasolták, hogy a Palesztin Felszabadítási Szervezetet vonják be az „igazságos és tartós béke” megteremtésébe, amely egyrészt elismeri Izrael jogát a biztonságos határokhoz, másrészt a palesztin nép jogát saját identitásának meghatározásához. Az egységes Nyugat-Európa részéről ez volt az első hivatalos elvi megfogalmazás, amely biztonságos határokat szorgalmazott.

Ezt követték az Európai Közösség pénzügyi segélyei a megszállt arab területek részére: 1981, 1986, 1993.

1994 áprilisában egy memorandumban az EU vállalta, hogy segítséget nyújt a palesztin választások előkészítésében, ugyanakkor a palesztin hatóság költségvetését is támogatja.

1995-ben az Európai Unió Tanácsa és Parlamentje dokumentációt („Commission Communication”) fogadott el a nyugati part politikai, intézményi és gazdasági fejlesztésének további erősítéséről.

Számos területen mutatható ki hatékony együttműködés: az Európai Beruházási Bank támogatásával 212 millió ECU kölcsönt folyósított Izraelnek, az Öbölháború következményeinek felszámolására 160 millió ECU közepes lejáratú hitelt nyújtott.

Az Európai Unió az izraeli-palesztin viszony rendezéséhez közvetlen támogatást nyújt a Regionális Gazdasági Fejlesztési Munkacsoport elnökeként. 1994 és 1998 között 250 millió ECU-t folyósított a palesztin adminisztráció közigazgatásának és rendőrségének részére.

1993-ból származik az egyik legteljesebb deklaratív közlemény az Európai Tanács és a Parlament részére, amely megállapítja, hogy szükség van a regionális együttműködés és biztonság problematikájának hosszú távú megközelítésére. A

regionális gazdasági kooperáció lehet az az eszköz, amely a konfliktusokat enyhíti és a békefolyamatokat megfordíthatatlanná teszi. Hosszú távon a béke lehetőségét a régió gazdasági fejlődésének üteme nagymértékben befolyásolhatja, bár az országok földrajzi mérete eléggé behatárolja gazdaságfejlesztésük lehetőségeit. Szükségessé válik a gazdasági övezet fokozatos kiépítése, amely biztosítja az áruk és a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad mozgását, a regionális infrastruktúrák kialakítását az energetika, vízügy, a közlekedés és a hírközlés terén.

Az Európa-Mashreq relációban a politikai párbeszéd a legfontosabb, az Izrael-Mashreq viszonyban pedig az EU arra törekszik, hogy az országok között szoros intézményi kapcsolatok jöjjenek létre.

Az izraeli-palesztin konfrontáción kívül az Európai Unió közel-keleti érdekeltsége kiterjed Törökország, Irak és Irán helyzetére is. Irak 1991-ig, az Öböl-háborúig, az EK számára rendkívül fontos kőolaj-exportőr volt. Az azóta eltelt időszak a közel-keleti rendezési folyamatnak önálló alfejezetévé vált.

Az EU közel-keleti politikájának két meghatározó eleme van:

- Izrael biztonsági érdekeinek feltétlen figyelembevétele,
- a palesztin önrendelkezés történelmi szükségességének felismerése, ennek deklaratív felvállalása.

Az EU tudatában van annak, hogy a palesztin államiság megteremtése stabilizátorként hathat a közel-keleti krízisövezetre, hiszen Izrael biztonságának állami szintű garantálására és egyéb állami szintű kötelezettségek vállalására csak egy másik -a palesztin- állam képes.

Az Európai Unió nemzetközi jogi eszközökkel is konszolidálni kívánja a térséget: hivatalosan kérte, hogy társvédnöki tisztségi minőségben vehessen részt a béketárgyalásokon. A fokozott jelenlétből fakadó feladatok koordinálására

Spanyolország tel-avivi nagykövetét közel-keleti főbiztosnak nevezte ki, ezáltal intézményesítve a közel-keleti szerepvállalását.

Az EU törekvéseit és kezdeményezéseit mind az USA, mind Izrael visszautasították. Az elutasítást David Levy izraeli külügyminiszter indokolta meg autentikusan: „az EU fontos szerepet játszik a tárgyalások ösztönzésében és a gazdaság konszolidációjában”, de „a tárgyalásokba bekapcsolódó minden újabb szereplő az előrehaladást lassítja”.

Az EU az integrációból adódó lehetőségeinek felhasználásával nemcsak politikai, hanem történelmi missziót is teljesít, amikor a közel-keleti békefolyamatban egyre aktívabb és konstruktívabb szerepre törekszik.

7. Az észak-mediterrán országok

7. 1. Ciprus és Málta

Ciprus, a Földközi-tenger keleti részén fekvő parányi sziget, mely földrajzi helyzete folytán összekötő kapocs Görögország és a közel-keleti országok között. 1925-ben lett brit koronagyarmat, függetlenségét 1960-ban nyerte el. Népességének mintegy 80%-a görög, 18%-a török, a fennmaradó rész örmény, arab, és egyéb nemzetiségű.

1972. december 19-én írta alá Ciprus az EK-val társulási szerződését, ami 1973. január elsején lépett életbe, célja az EU-val való vámunió kialakítása. Egy 1977-ben megkötött kiegészítő okmány révén az első időszak tartamát 1979 végéig meghosszabbították, 1988. január 1-jével új megállapodás lépett hatályba, aminek eredményeként megvalósult a vámunió.

Az Európai Unió belépési kritériumai alapján⁶⁸ Ciprus az Európai Unió tagjává válhat. Lakosainak fejenkénti jövedelme 1995-ben meghaladta a 11.000 ECU-t, gazdasága gyorsabban növekszik az EU tagállamokénál, munkapiaca közel áll a teljes foglalkoztatottsághoz. Az 1993 óta fennálló határozott csatlakozási szándéknak azonban útjában áll a belpolitikai viszály.

Cipruson az 1974-es török invázió után az ENSZ által ellenőrzött 180 km hosszú Nikosiát is kettéválasztó demarkációs vonalat létesítettek. A 800 ezres ciprusi lakosság húsz százalékát alkotó török lakosság a sziget területének harminchét százalékát tartja ellenőrzése alatt. Az Észak-Ciprusi Török Köztársaságot, mint török ciprióta államalakulatot 1983-ban hozták létre, de az anyaországon kívül senki sem ismeri el.

A törökök a két népközösségnek teljes egyenjogúságot biztosító laza föderációt szeretnének létrehozni, ahol a görögök és törökök között az elnöki poszt rotációs alapon cserélődik. Ezzel szemben görög ciprióták a sziget egészére kiterjedő erős központi hatalmat magában foglaló föderációt akarnak, a kormányzásban a görögök és a törökök képviselői nem azonos arányban vennének részt. Az ENSZ szerint politikai egyenlőség illeti meg a két népközösséget a szigeten.

Az eltérő elképzelések miatt állandósult a viszály Görögország és Törökország között, amit az Európai Unió tárgyalásos úton javasol megoldani, és Ciprus tudtára adta, hogy a szervezethez történő csatlakozási tárgyalásokba a török közösséget is be kell vonnia.

Jelenleg az Észak-ciprusi Török Köztársaságban harmincezer török katona állomásozik.

Málta: Az országot három nagyobb sziget – Málta, Gozo és Comino – és két kisebb lakatlan sziget alkotja. A Földközi tengerben helyezkedik el Észak-Afrika és Dél-Európa között, fontos tengeri és légi csomópontok mentén.

⁶⁸ működő piacgazdaság, az *acquis communautaire* elfogadásának képessége, a legitim kormány, a

1970. december 5-én kötötték meg a társulási egyezményt az EU-val, amely 1971. április 1-jétől érvényes. Célként jelölték meg a kereskedelmet gátló akadályok a GATT-szabályoknak megfelelő megszüntetését és a vámuniót. A gazdaságban mutatkozó nehézségek miatt egy 1977 októberében megkötött kiegészítő okmány keretében az első időszak tartama meg lett hosszabbítva 1980. december végéig. Az egymást követő jegyzőkönyvek révén az első időszakot meghosszabbították kisebb-nagyobb változtatásokkal, a kapcsolatok szintje stagnált.

1996 első három havában megvalósították a Tanács 1995-ben hozott döntéseit, amelyek feltérképezték Ciprus és Málta előtagságának stratégiáját: egy strukturált dialógus, részvétel bizonyos közösségi programokban, valamint a ciprusi és máltai jogrendszerek a harmonizálása a közösségi joggal. A Közös Kül- és Biztonságpolitika megfelelő keretet nyújtott a strukturált politikai dialógushoz, ugyanakkor számos miniszteri találkozóra is sor került. Júniusban a Firenzei Európai Tanács megerősítette, hogy a csatlakozási tárgyalásokat hat hónapon belül megkezdik a Kormányközi Konferencia befejezésével.

Az 1996. októberi általános választások után az új máltai kormány mégis a máltai tagfelvételi kérelem felfüggesztése mellett döntött „minél szorosabb kapcsolatokra törekedve az unióval, de annak határain kívül”⁶⁹. Alfred Sant miniszterelnök szabadkereskedelmi övezet létrehozását kezdeményezte, amit öt-hét éves átmeneti periódus után hoznának létre. A Bizottság javasolta, hogy Málta hozza összhangba vámjait a nemzetközi megállapodásokkal, hogy az EU-ból származó importot ne érje diszkrimináció. A máltai külügyminiszter, Georges Vella találkozott Hans van den Broekkal⁷⁰, hogy tisztázzák az új feltételeket az EU és Málta közötti együttműködésre.

1996. május 14-én az EU-Ciprus és az EU-Málta Közös Parlamenti Bizottságok kétszer is találkoztak egymással az év folyamán. Az új pénzügyi jegyzőkönyvek

demokrácia és az emberi jogok tiszteletben tartása

⁶⁹ Timetable set for Malta free trade accord, *European Voice*, 1998. február 12-18.

⁷⁰ Külkapcsolatokért, a CFSP-ért felelős főbiztos (Közép-Kelet Európa, FÁK, Törökország, Ciprus, Málta)

Ciprussal és Máltával 1996. január 1-jén léptek életbe, a prioritást élvező programokról szóló egyezményt Máltával 1996. június 17-én, Ciprussal 1996. szeptember 25-én írták alá.

A Luxemburgi Európai Tanács megkezdte a csatlakozási tárgyalásokat Ciprussal. A strukturált párbeszéd részeként miniszteri találkozókra került sor. 1997-ben Ciprus is részévé válhatott a Leonardo da Vinci, Socrates és Youth for Europe programoknak.⁷¹ Málta esetében a kapcsolatokat a társulási egyezmény alapján fejlesztették tovább, a negyedik jegyzőkönyvet viszont nem vezették be, hanem újratárgyalják.

7. 2. Törökország

Az 1992. június 27-ei lisszaboni Európai Tanács kibővüléssel kapcsolatos konklúziói⁷² Törökország tekintetében rámutatnak arra, hogy „az Európában jelenleg uralkodó politikai helyzetben, Törökország szerepe nagyon fontos, és minden lehetőség adott arra, hogy szélesítsék az együttműködést és fejlesszék a török kapcsolatokat, mégpedig az 1963-as társulási egyezményben lerögzített perspektívának megfelelően, nevezetesen a legmagasabb szintű párbeszéd révén”.

7. 2. 1. Törökország társulása a Közösséghez

7. 2. 1. 1. Az ankarai egyezmény

Az Európai Unió és Törökország 1963 szeptemberében Ankarában írt alá társulási egyezményt, amely 1964. december 1-jén lépett hatályba⁷³. Az ankarai egyezmény két nagy célt tűzött maga elé: egyrészt a vámunió fokozatos felépítését, másrészt Törökország Közösséghez való csatlakozásának az előkészítését.

⁷¹ az EU oktatási és ifjúsáspolitikai programjai.

⁷² EK Bulletin, 1992. 6. sz. 10. oldal

Az egyezmény egyediségét az EK más társulási egyezményeihez képest az jelenti, hogy a vámunió létrehozása a csatlakozástól független esemény, illetve a 28. cikkelyben benne foglaltatik a török csatlakozás lehetősége: „Amint a megállapodás működése lehetővé teszi, hogy Törökország a Római Szerződésben rögzített kötelezettségeket teljesítse, a szerződő felek megvizsgálják Törökország belépésének lehetőségét”, de ez nem jelent egyértelmű felvételi kötelezettséget.

Az egyezmény három fázist irányzott elő, hogy elérje a végső célt, a teljes jogú tagságot: egy öt éves előkészítő szakaszt, egy második szakaszt, mely a vámunióba való átmenetét és egy végsőt: a gazdasági-, fiskális- és versenypolitikák közeledésének és harmonizációjának fázisát.

7. 2. 1. 2. Az Európai Unió és Törökország közötti társulás működése

1970. november 23.-án a Közösség és Törökország aláírt egy kiegészítő protokollt is, amely a társulás átmeneti időszakába lépéshez kapcsolódik⁷⁴. Ezzel az 1973. január 1-jén hatályba lépett szerződéssel, a két fél elkötelezte magát egy 22 éves időszakra, az alábbi területeken: a vámilletékek és a mennyiségi korlátozások fokozatos megszüntetése (csaknem az egész ipari szektorra nézve), a török mezőgazdasági termékek preferenciális rendszere, a gazdaságpolitikák közeledése és a török munkások szabad mozgásának fokozatos megvalósítása.

A társulás egy bizonyos dinamikáját már a hetvenes évek kezdetének gazdaságpolitikájában előre jelezték. Törökország agrár-, textil- és ruházati termékeket exportálna, és egyes ipari termékeket importálna. Közösségbeli deficitjét a termelési tényezők mozgásának többletével fedezné, nevezetesen az emigrált munkások pénzátutalásainak, valamint a Közösség egyre jelentősebb pénzügyi támogatásának segítségével⁷⁵. A társulás logikája egy a Közösség és Törökország közötti megállíthatatlanul szélesedő gazdasági és pénzügyi

⁷³ Egyezmény, amely társulást hozott létre az EGK és Törökország között, JOCE, 1964. dec. 29. 217 sz.

⁷⁴ JOCE 1972. dec. 29. L-293. sz. 3. oldal

⁷⁵ D AKAGUL, „A EK-Törökországi társulás: egy új dinamika keresésében”, RMC, 1987. jan. 303. sz. 3. oldal

kooperációt jelentett, melynek a célja olyan ország gazdasági fejlődésének az ösztönzése, amelynek széles fogyasztó piaca fokozatosan megnyílik a tagállamok vállalatai felé.

A hetvenes évek során, amelyeket a két olajválság és a nemzetgazdaságokra gyakorolt pénzügyi és társadalom-gazdasági hatások jellemeztek, nehézségek jelentkeztek a társulási szerződés végrehajtásának szinte minden területén:

- Az agrárpolitikák harmonizálása: ez Törökország számára a CAP-hoz való fokozatos alkalmazkodást jelentette, míg az EU részéről a mezőgazdasági termékek kereskedelmének liberalizálását. Ez a folyamat mindkét részről csak lassan haladt előre.
- A textilipar: A növekvő török eredetű textilipari behozatal kedvezőtlenül érintette az EK-országokat, amelyekben ez az iparág amúgy is komoly nehézségekkel küzdött, ezért korlátozásokat vezettek be a gyapotszál esetében, amelynek Törökország volt a legnagyobb EK-szállítója.
- A munkaerő szabad mozgásának problémái: Az EK-gazdaságok megtorpanása a külföldi munkaerő alkalmazásában is megszorításokat idézett elő.
- A török gazdaság válsága: Törökország gazdasági fejlődését a 60-as évektől kezdődően sajátos kettősség jellemezte, a szabadkereskedelem és a nemzetközi együttműködés irányába ható folyamatok mellett az iparfejlesztést és a gazdaságpolitikát befelé orientált, zárt gazdaságot feltételező modell szerint alakították. Az import által is növelt fizetési hiány csökkentésére protekcionista intézkedéseket vezettek be, míg a hazai termelés versenyképessége a védett belső piac miatt gyenge volt.

Az EK-Törökország társulás megromlott és ez arra vezetett, hogy mind a két fél a kiegészítő protokoll szellemével és rendelkezéseivel ellentétes protekcionista politikát alkalmazott. A társulási rendszer keretében megszerzett török előnyök

fokozatosan lemorzsolódtak. Amíg a Közösség protekcionista eszközökhöz folyamodott, - mint például a kvóták rögzítése a Törökországból származó gyapotfonal importjára és textiljére, - és késleltette a munkások szabad mozgására vonatkozó rendelkezések végrehajtását, addig Törökország nem tartotta tiszteletben a vámtarifák csökkentését célzó rendszert és a vámilleték hatásával megegyező adókat vezetett be.

Törökország közösségi kapcsolatai komoly blokkoló ütést kaptak, amikor 1980. szeptember 12-én egy katonai államcsíny megbuktatta a Demirel kormányt. Az emberi jogok megsértése - különösen a bírósági eljárások során és a börtönrendszert illetően - képezte a Közösség bírálatainak tárgyát. A kapcsolatok elhidegültek, a segélyeket felfüggesztették.

A kapcsolatok normalizálódása 1986. augusztusában következett be a Brüsszelben megtartott Társulási Tanács összeülésével. 1987. és 1992. között Törökország és a Közösség közötti kapcsolatok normálisan alakultak, annak ellenére, hogy azokat már nem jellemezte a korábbi dinamizmus. 1988-tól kezdődően, bár a Közösség néhány kereskedelmi korlátozást fenntartott, a munkások szabad mozgását elhalasztotta, és a Görögország leállította a pénzügyi kooperációt, Törökország újra elővette a várt vámcsoökkentéseket a vámunió megvalósítása érdekében. A Közösség Görögországnak a hasonló hatású adókkal kapcsolatos ellenvetéseit viszont nem vette figyelembe.

7. 2. 2. Törökország csatlakozási kérelme

A csatlakozási kérelem benyújtásával Ankara számára a fő cél az volt, hogy megerősítse az ország politikai választását és gazdasági integrációját az európai építés keretében: esélyt kapni, ha távolit is, lefixálva a csatlakozási tárgyalások kezdetét, amelyek akár évekig is elhúzódhatnak és elérni, hogy átmeneti szakaszokat rögzítsenek le a nehéz integrációs területek számára. Ankara e lépésének indokai Törökország európai hivatottságának idealista

megközelítésében és a Közösséggel meglévő gazdasági és politikai interdependenciának a realista értékelésében keresendők.

Törökország Európa részének tekinti magát, nemcsak mint az Atlanti Szövetség, az OECD, az Európai Tanács és a CSCE tagja, hanem mint olyan ország, amelynek a jogi, adminisztratív, gazdasági és társadalmi rendszere lényegében nyugati, amely több etnikai oszmán birodalom romjaira épült, és megörökölte az összes civilizációt és anatóliai-, valamint a más és más kultúrájú népet. Ez a birodalom az európai történelemhez tartozik.

A gazdasági kapcsolatokat illetően, az a tény, hogy Törökország külkereskedelmi forgalmának több mint 50%-át a Közösséggel bonyolítja, meghatározó Ankara azon meggyőződésében, hogy még jobban integrálódjon az Európai Unióba.

Politikai téren, Törökország a XIX. század végétől - sok szakadástól és töréstől eltekintve - gyakorolja a parlamentáris demokráciát. Ebben az értelemben, az európai politikai építésbe való bekapcsolódást úgy tekinthetjük, mint a török demokrácia fejlődésének következményét.

Ám Törökországban nem volt általános meggyőződés, hogy a gazdasági fejlődés dinamizmusa és az 1983-ban véget ért katonai rezsimeket követően újra létesített demokratikus rendszer elegendő lenne, hogy a Bizottság véleménye a csatlakozási tárgyalások sikeréhez vezessen, mégpedig a lehető legrövidebb határidőn belül.

A Bizottság hangsúlyozta Törökország Európához való tartozását és azon választhatóságát, hogy a Közösség tagjává váljék. Ennek ellenére úgy gondolta, hogy két ok miatt nem kell azonnal nekilátni a Törökországgal való tárgyalások megkezdéséhez: az egyik a teljes változásban lévő Európában végbemenő európai integráció mélyítésének a folyamatához, a másik a közeli határidőkön belül a Közösséghez való csatlakozás kényszereinek megfelelni nem képes török

gazdasági és politikai kontextushoz kapcsolódik⁷⁶. A Bizottság úgy gondolta, hogy egyelőre nem lenne bölcs új csatlakozási tárgyalásokat fontolgatni.

A Bizottság a török makrogazdasági egyensúlytalanságokat hangsúlyozta, mint például az 50%-ot meghaladó éves inflációs rátát és a regionális és társadalmi egyenlőtlenségeket. Egy az 1987 és 1989 között a Bizottság által a "török-strukturáról és gazdaság fejlődéséről" készített tanulmány azzal magyarázza a bizonytalanságot, hogy ez az ország képes az alkalmazkodásra a római szerződésből, az Európai Unió Aktából és a Gazdasági és Monetáris Unió céljaiból eredő minden kötelezettség és kényszer vállalására, de a török jelöltséget olyan politikai adottságok nehezítették, mint az emberi jogok megsértésének folytatódása és a ciprusi kérdés.

Ugyanakkor, rámutatva Törökország gazdasági expanziójára és Európa számára nagy stratégiai fontossággal bíró geopolitikai helyzetére, a Bizottság elhatározta a társulás újraindítását. Ily módon a társulás új dinamikáját egy intézkedési csomag volt hivatott megteremteni, amelynek intézkedései négy területre vonatkoztak: a vámunió befejezése, a pénzügyi kooperáció újraindítása és erősítése, az ipari és technológiai együttműködés fejlesztése, és a politikai és kulturális kapcsolatok mélyítése.

7. 2. 3. Törökország és a Nyugat-Európai Unió

Párhuzamosan az Európai Közösségi csatlakozási kérelmével, Törökország azon kérelmét is benyújtotta, hogy teljes jogú tagja lehessen a Nyugat-Európai Uniónak (UEO). Az érintett országokkal folytatott tárgyalások követően az UEO Miniszteri Tanácsa elfogadta Görögország csatlakozási protokollját és azon dokumentumot, amely Norvégia, Törökország és Izland társult tagsági státuszáról szól.

Törökország társulási státuszát a tagállamok és a társult tagok a következőképpen értékelték: Törökország csatlakozik az "UEO tagállamainak azon elhatározásához,

⁷⁶ Az EK bizottsága „A Bizottság véleménye Törökország csatlakozási kérelméről” 1989. dec. 18

hogy megerősítsék az utóbbi szerepét egy az Atlanti Szövetséggel kompatibilis közös európai védelmi politika perspektívájában”.

Törökország, mint társult ország teljes egészében részt vesz az UEO Tanács és munkacsoportjainak ülésein, hacsak a tagállamok többségének a kérésére az ülést nem korlátozzák a teljes tagságúakra. A társult ország szólási-, valamint javaslattételi joggal rendelkezik, de természetesen nem akadályozhat egy olyan döntést, amely a teljes tagságúak között konszenzus tárgyát képezi.

7. 2. 4. Törökország szerepe Európában

7. 2. 4. 1. A Közép-Kelet

Az öböl konfliktus demonstrálta Törökország szerepét, mint demokratikus, stabil és integrált hatalomét, szemben a konfliktusforrásokban gazdag és a nyugati érdekek szempontjából fontos Közép-Kelettel.

Törökország már akkor 80.000 iraki menekültet fogadott be, - olyanokat, akik 1988-ban Szaddam Husszein vegyi fegyveres támadásai elől szöktek, - amikor az Egyesült Államok és az Európai Közösség tagállamai még nem tudtak határozottan fellépni Irak ellen.

Török kezdeményezés ebben a régióban a „béke vize” nevű projekt, amelynek az eredetét az Iraknak és Szíriának szánt török garanciákban lelhetjük. Törökország egy nagy vízellátó hálózat építését javasolja, amely összeköti majd a térség minden országát - beleértve Izraelt is, - ezáltal hidat képezve közöttük egy döntő stratégiai fontosságú területen.

7. 2. 4. 2. A Fekete Tengeri Gazdasági Kooperáció paktuma

Törökország volt a Fekete Tengeri Gazdasági Kooperáció létrehozója (FTGK), amely egy csoportban gyűjti Oroszországot, Ukrajnát, Grúziát, Moldáviát, Azerbajdzsánt, Örményországot, Romániát, Bulgáriát, Görögországot, Albániát és Törökországot. 1992. június 25-én Isztambulban ezen országok kormány és államfői nyilatkozatot írtak alá, amely megállapítja, hogy ezen országok fontos és kreatív hozzájárulást biztosítanak az új európai struktúrához, és a Fekete Tengeri Gazdasági Kooperáció olyan erőt képvisel, amely hozzájárul az Európai Unió folyamatához és struktúráihoz”.

Ezek az országok transznacionális projekteket vettek tervbe, mégpedig a közlekedési, energetikai, telekommunikációs és a környezeti szektorokban, továbbá egy regionális beruházási bank alapítását is. Belefogtak szabadkereskedelmi zóna létrehozásába, hogy serkentsék a gazdasági tevékenységet, és előnyben részesítsék az európai- és a világgazdasági szervezetekbe való integrációjukat.

Az 1992. december 10-én Antalyában összeült a Fekete Tengeri Gazdasági Kooperáció Minisztereinek Tanácsa, és elhatározta többek között, hogy létrehoz egy Általános Titkárságot Isztambulban, valamint megadja Lengyelországnak a megfigyelői státuszt. A EIB elnöke szintén részt vett ezen az ülésen, és 3 milliárd ECU támogatást javasolt az FTGK tagországainak gazdasági fejlesztési projektjeik finanszírozására⁷⁷.

Nemzetközi politikai szinten, Törökország eme kezdeményezését nagyon pozitív lépésnek tekinthetjük, hiszen olyan országokat tudott egy fedél alá hívni,

⁷⁷ S. VANER: A Fekete tenger partmenti országainak a gazdasági együttműködési övezete, A Török-iráni Világ Tanulmányos Füzetek CEMOTI száma, AFEMOTI/CERI, Párizs, 1993.

amelyeknek a bilaterális kapcsolataik gyakran nagyon lazák, de ugyanezen okok miatt tarthatunk attól, hogy politikai akadályok fognak tornyosulni e gazdasági kooperáció haladása elé. Ankara stratégiája az, hogy próbáljon úrrá lenni a bilaterális viszályokon.

7. 2. 4. 3. A volt Szovjetunió törökofon államai

A Szovjetunió összeomlása és a romjaiból felbukkanó független köztársaságok kialakulása nagy kihívást jelent Törökország számára. Ezen új köztársaságok közül öthöz történelmi és nyelvi szálak kötik Törökországot (Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Türkmenisztán és Azerbajdzsán⁷⁸).

Ezek az országok, gazdag természeti erőforrásokkal⁷⁹ és jól képzett munkaerővel rendelkeznek. Törökország 1991 végétől kezdve aktív politikát folytatott ezen országok irányába, számukra olyan fejlődési modellt mutatva számukra, amelynek a pillérjei a piacgazdaság, a parlamentáris demokrácia és a laicizmus. A diplomáciai kapcsolatokkal párhuzamosan, kereskedelmi, pénzügyi, technológiai, adminisztratív és kulturális együttműködési mechanizmusok is kialakultak⁸⁰.

Oroszország folyamatos és jelentős befolyásán kívül, Japán, Dél-Korea és Kína szintén különleges érdeklődést tanúsít ezért a régió iránt Törökország. Ebben a kontextusban, Közép-Ázsia jelentős összetevője lett a Törökország és a Közösség közötti kapcsolatoknak. Tervbe vettek különböző partnerségi formákat a

⁷⁸ Ezen országok nyelve részét képezi a török nyelvek családjának, amely az ural-altaik nyelvekhez tartozik, mint a magyar, a finn és a baszk nyelv. Az orosz föderációban, a tatarsztán és a Bashkirdisztán autonóm köztársaságok is törökofon országok.

⁷⁹ Nevezetesen a kőolaj, a földgáz és az arany. Azerbajdzsán és Kazahsztán olajtartalékait ugyanannyinak tekintik, mint a Kuvaitét illetve a Szaúd-Arábiáét. Olyan nyugati vállalatok, mint Chevron (USA), BP (Nagy-Britannia), BMB (Törökország), Petoil (Törökország), TPAO (Törökország), Agip (Olaszország) és Elf-Aquitaine (Franciaország) már komoly szerződésekkel rendelkeznek ezekben az országokban.

⁸⁰ A törökofon országok felé irányuló török kezdeményezések példának okáért, megemlíthetjük az 1,2 milliárd USD hitel megnyitását, a tízezer hallgatónak juttatott ösztöndíjakat, a jogi és adminisztratív reformok támogatását, a latin ábécé befogadásának a támogatását, az Avrasaya (Eurázsia) tévéhálózat a felépítését.

Közösség tagországai és Törökország között Kelet-Ázsiában, valamint Törökország hozzájárulását a Független Államok Közösségének (TACIS) nyújtandó közösségi technikai támogatási programhoz, mégpedig egy háromoldalú együttműködés keretében⁸¹.

7. 2. 4. 4. A Balkán

Törökország hatszáz éve jelen van a Balkánon. Az évszázadok folyamán, az egész régióban a migrációs mozgalmak, a vegyes házasságok és az önkéntes vallási áttérések török és muzulmán közösségeket hívtak életre.

Jelenleg a térség minden országában török közösségek élnek, akik Törökországhoz közel érzik magukat. Törökországban több mint tízmillió török állampolgár a balkáni országokból származik. A török társadalom és történelem e balkáni dimenziója Ankarának a térség gazdasági és politikai együttműködésének strukturálását célzó diplomáciai kezdeményezéseiben találta a kifejezését⁸². Egy ilyen kezdeményezés volt a korábban már említett Fekete Tengeri Gazdasági Kooperáció létrehozása is.

7. 2. 5. A vámunió

A vámunió megvalósításának kérdésében viszonylag hamar kialakult a konszenzus, a szerződés megkötése és ratifikálása azonban sokáig bizonytalan volt. Görögország szinte minden tárgykörben ellenezte a Közösség és Törökország közeledését. Végül 1995. márciusában a Társulási Tanácsnak úgy sikerült elfogadnia a Törökországgal kötendő vámunió menetrendjét, hogy

⁸¹ Lásd H. VAN DEN BROEK a külügyi kapcsolatokért felelős európai kormánybiztosának, illetve az O. SANBERK a török Külügyi Minisztérium főigazgatójának a nyilatkozatai, Partners for Growth: New Trends in EC-Turkish Cooperation, Forum Europe Conference, 1993. május 13-14. Brüsszel.

⁸² Például, az 1923-as Balkán Országok Konferenciája, az 1934-40-es Balkáni Egyezmény, az 1954-es Szövetségi, Politikai Együttműködési és Kölcsönös Támogatási Szerződés, amely létrehozta a Balkán Unióját, a Balkán Országok Tanácskozó Gyűlését, az 1988-as, 1989-es és 1990-es Balkán Országok csúcsertekezleteit.

kompromisszumot kötött a görögökkel, akik ezáltal elérték, hogy az unió, eredeti szándékával ellentétben, csatlakozási tárgyalásokat kezdjen Ciprussal is.

A vámunió menetrendje a következő volt:

1995: Törökország az EU versenyjogához igazodó szabadalmi és monopólium-ellenes törvényt hoz.

A textiliparban alkalmazott állami támogatási rendszert az EU-normákhoz igazítja.

Az EU decemberben eltöröl minden, a török exportot korlátozó kvótát.

1996: A legtöbb ipari termék vámját eltörlik.

Törökország eltörli a meglehetősen magas importilletéket.

1999: Az agráripari termékek agrár- része is vámmentessé válik.

Az ESZAK hatálya eső termékek vámja is nullára csökken.

Törökország harmonizálja szellemi és ipari tulajdonjogi törvénykezését az EU-jogszabályokkal.

2001: Törökország a korábban kivételt jelentő árukra is alkalmazza az EU közös külső vámtarifáit.

2005: A török mezőgazdaságot a CAP-hoz igazítják, és a mezőgazdasági termékek vámmentes kereskedelmét is megteremtik.

7. 2. 5. 1. A vámunió hatásai

A vámunió lehetővé teszi az EU-nak, hogy a török csatlakozás halogatása ellenére is szorosabbá tegye kapcsolatait Törökországgal. A török piac az eddigieknél is jobban megnyílik az EU előtt. A török jogi környezet az EU-éhoz hasonlóvá válik, ami megkönnyíti az európai cégek alkalmazkodását, és növeli biztonságérzetét a török piacon.

Török részről a vámunió alapvetően politikai jellegű döntés volt, gazdasági szempontból elsősorban hosszú távon számíthatnak pozitív hatásokra, mint például a világgazdasági integrálódás és a gazdasági modernizáció.

A török költségvetés a vámok leépítésével jelentős bevételtől esik el. A gyenge adózási fegyelem, és a virágzó feketegazdaság miatt ezt pótlólagos adóbevételekkel nehéz pótolni.

A török gazdaság szereplőinek a versenytársak egyre erősödő bel- és külpiaci térhódításával kell szembenézniük, elsősorban az EU, de az EU-piacon preferenciákkal rendelkező közép- és kelet-európai országok és egyes ágazatokban néhány preferenciális elbánásban részesülő fejlődő ország részéről is. Az import olcsóbbá válása a kereskedelem-eltérítő hatáson túl fokozhatja a fizetési mérleg gondjait is.

7. 2. 5. 2. Speciális problémák

A vámunióval kapcsolatban felmerülő legalapvetőbb probléma magának a vámuniónak a létjogosultsága. A vámunió a nem tagországok esetén furcsa állapot, természeténél fogva ugyanis nem lehet cél, csak köztes állomás, mivel vámunióba lépő ország nem vesz részt a döntések meghozatalában, ugyanakkor a döntés következményei rá is vonatkoznak.

A külgazdasági cselekvési térnek a beszűkülése komoly problémákat okozhat. A Fekete Tengeri Gazdasági Kooperáció keretében tervezett szabad kereskedelmet is csak abban az esetben valósíthatja meg Törökország, ha előbb az EU is hasonló tartalmú szerződéseket köt az érintett országokkal.

A vámunió egyik legnagyobb problémáját a ciprus válság jelenti. Törökország ugyanis élénk kereskedelmi kapcsolatot tart fenn a csak általa elismert Észak-ciprusi Török Köztársasággal. Az Európai Bíróság ugyanakkor gyakorlatilag megtiltja az Észak-Ciprussal való kereskedelmet. Valami olyan áthidaló

megoldást kell tehát találni a vámunióon belül, amely lehetővé teszi a kereskedelmet, de megakadályozza, hogy az észak-ciprusi áruk Törökországon keresztül akadálytalanul bejuthassanak az EU-ba.

7. 2. 6. Törökország Európai Unióba való integrációjának problémái

7. 2. 6. 1. Gazdasági tényezők

A gazdaság dinamizmusa, a mély társadalmi változások, valamint a közösségi joganyaggal történő jogi és adminisztratív harmonizációs erőfeszítései azt igazolják, hogy Törökország kész lesz elfoglalni a helyét az Európai Közösségben.⁸³ Ugyanez az optimizmus már nem jogos, ha ebbe a gondolatmenetbe a Maastrichti Szerződés által elképzelt Pénzügyi Unióba való részvételhez teljesítendő gazdasági konvergenciának a feltételei is bekerülnek.

Törökország 1948 óta tagja a legfejlettebb országokat tömörítő OECD-nek, elmaradása a szervezet többi országától ma is jelentős. Az infrastruktúrára vonatkozó adatok alapján Törökország Kelet-Európától is sok tekintetben elmarad (lásd 15. táblázat).

⁸³ Törökországgal történő kibővülés évi 2,5 és 3 milliárd ECU-ra rugó pénzügyi súlyt jelent a közösségi költségvetésre. Lásd F. SEN, Possible Effects of a Future Accession of Turkey to EC on the Finances of the Community with Special Reference to Regional and Social Structural Funds, Bonn, Zentrum Für Türkeistudien, 1990, IKV, Turkey's Position vis-à-vis the EC, Fondation for the Economic Development, Istanbul, 1992. december.

**Néhány ország fejlettségi mutatói
(1995)**

15. számú táblázat

	Németország	Görögország	Magyarország	Románia	Törökország
Mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya (%)	3	20	8	34	48
Telefonfővonalak száma /1000 lakos	494	493	185	117	212
PC /1000 lakos	165	33	39	5	13
Autó /1000 lakos	495	211	220	97	49
Gyermekhalandóság (ezrelék)	5	8	11	21	44
Orvosok /1000 lakos	335	389	343	177	115
Felsőfokú oktatásban résztvevők az adott korcsoportban	46	43	21	21	18

Forrás: World Development Indicators. The World Bank, 1997

7. 2. 6. 2. Politikai tényezők

Jelentős a haladás a belpolitikában. A parlamentáris demokráciának - amely ötször szakadt meg ötven év alatt - ezen túl gyökerei vannak a török politikai hagyományban. A hidegháború törvényei, - amelyek a kommunizmus veszélyének elnyomását szolgálták, - megszűntek és a hatályba lépett törvénykezése radikálisan megerősítette az emberi jogokat. Jelenleg a török politikai erők számára a legfontosabb kihívás az, hogy konszenzusra jussanak az alkotmány reformálásában, hogy az ország véglegesen szilárdítsa meg rendszerének demokratikus természetét.

A demokratikus hiányosságok, illetve az emberi jogi kérdések tekintetében nem kis részben ott van a probléma gyökere, hogy jóllehet a politikai felelősség teljes egészében a kormányt és a parlamentet terheli, a két intézmény nem rendelkezik mindenre kiterjedő hatáskörrel.

A különböző európai fórumok nyomására a török kormány többször is megpróbálkozott az alkotmány módosításával, ám az ingatag koalíciók gyakorlatilag nem tudták végrehajtani ezt. A vámuniós tárgyalásokon a Társulási Tanács az Európai Parlament kívánságának megfelelően konkrét lépéseket szabott feltételül. Ennek eredményeként megerősítették a szakszervezeti jogokat, valamint kikerült a preambulumból az 1980-as katonai puccsot népakaratnak tulajdonító passzus is. Szabadon engedtek emellett több mint 70 politikai foglyot is. Az intézkedések azonban messze elmaradtak a kívánalmaktól.

7. 2. 6. 3. Az EU és az iszlám

Az iszlámisták (Necmettin Erbakan) hatalomra kerülése 1996. júniusában komoly félelmeket keltett a nyugati országok⁸⁴ vezető köreiben. Felmerült a kérdés, hogy a túlzott Nyugat-orientáltságot bíráló és a közel-keleti országokkal szorosabb kapcsolatot sürgető iszlámisták vajon hogyan fogják befolyásolni az ország külpolitikáját, milyen változások következnek be az ország Európához fűződő kapcsolataiban.

A vámuniós megállapodást kezdetben élesen ellenző Erbakan az 1995. decemberi választási győzelmét követően⁸⁵ visszafogott a kritikájából, és az egyezmény teljes elutasítása helyett, a feltételek újratárgyalását szorgalmazta. Ennek háttérében elsősorban az állt, hogy a vámunió kezdetekben érvényesülő hátrányai elsősorban pártja támogatói bázisát jelentő kis- és középvállalatokat sújtották.

Sokan a ciprusi kérdés kiéleződését is várták az új irányvonal hatalomra kerülésétől. Bár a görög-török viszony nem enyhült az új kormányzat alatt, a két ország közötti történelmi konfliktus nem is romlott tovább, vagyis a külpolitikában is a kontinuitás volt a jellemző.

⁸⁴ Ezen belül is elsősorban az Egyesült Államokban, ahol az iráni iszlám forradalom győzelme óta mindennemű iszlám alapú hatalom veszélyérzetet kelt.

⁸⁵ Bár a választásokat megnyerte, 1996. júniusáig a választások második és harmadik helyezettje által alakított koalíció állt az ország élén.

A másik tényező a hadsereg, amely Törökországban a szekularizáció és a nyugati orientáció legerőteljesebb védelmezője. Az ország modern történelmébe szinte menetrendszerűen⁸⁶ beavatkozó fegyveres erők ezúttal is óvtak az iszlám világ felé fordulástól, kezdetben demonstratív lépésekkel, - mint például a vezérkari főnök izraeli látogatásával, - később éles hangú nyilatkozatokkal, majd végső lépésként Erbakan lemondásával (1997. június). Törökországban jóllehet az iszlámizmus eszméje korántsem olyan fenyegető a nyugat számára, mint több más közel-keleti országban, maga az iszlám mégis rendkívüli befolyásoló tényező.

Az Európai Unió hivatalos állásfoglalásában nem jelenik meg, a törökök felvételének elsőrendű akadályaként az, hogy az Unió nem szívesen olvasztana magába egy kultúrájában ennyire eltérő entitást: a 60 milliós, nagyrészt muszlin lakosságú Törökország felvételére az EU mentálisan még nem készült fel.

1997. március 4-én az európai kereszténydemokrata pártok brüsszeli találkozója, amelyen a hat kereszténydemokrata miniszterelnök⁸⁷ is részt vett, kategorikusan nemet mondott a török csatlakozásra. Wilfred Martens a korábbi belga kormányfő, a szervezet jelenlegi elnöke kijelentette: „Törökország nem jelölt az EU-tagságra, sem rövid, sem hosszú távon. Mi a lehető legszorosabb kapcsolatokat akarjuk, de mi Európai Uniót építünk”⁸⁸

A török felháborodás hatására az EU külügyminiszterek Apeldoorn-i (Hollandia) találkozója is állást foglalt a kérdésben: Törökország iszlám identitása nem lesz akadály a török csatlakozásnak, az uniós csatlakozásról szóló döntés „objektív kritériumokon” fog alapulni. (1999-ben Törökország tagjelölti státuszt kapott.)

7. 2. 6. 4. A kurdkérdés

A nagyon összetett kurdkérdés rendkívül élesen vetődik fel Törökország keleti régióiban. Ha az infláció Törökország legfontosabb gazdasági problémája, politikai szinten, az elsődleges problémát a PKK terrorizmusa elleni harc jelenti.

⁸⁶ A katonai puccsok dátumai: 1960, 1970, 1980.

⁸⁷ A német, az olasz, a spanyol, az ír, a belga és a luxemburgi.

⁸⁸ Sangueti, p.40.

A válság okai többértékesek: ebben az öböl válság sújtotta, komoly munkanélküliségi problémával küszködő régióban - a perifériális földrajzi helyzet miatt is - a kurd etnikai identitást az egymást követő kormányok a török állam egységét megkérdőjelező mozgalomnak minősítik.

Nem tipikus kisebbségi problémáról van szó. Az 1924-es Lausanne-i szerződés értelmében a görög, az örmény és a zsidó közösségek kisebbségi státuszt kaptak. Ez utóbbi 1928-ban lemondott a státuszáról. A fennmaradó, körülbelül negyven etnikai eredetű csoport keverékéből álló társadalmat tekintik török nemzetnek⁸⁹.

Az oszmán örökség soketnikumú társadalmat jelent, ahol a házasság általi keveredés nem ismert akadályt. Az etnikai származások különbözősége és keveredése nyilvánvaló a jelenlegi török társadalom minden szintjén.

Annak ellenére, hogy Anatólia dél-keleti régiójának többségében kurdszármazású lakossága van, a kurdszármazású török állampolgárok legnagyobb része nyugati területen, főleg a nagy városokban lakik, mint Isztambul és Izmir.

Nincs egységes kurd nyelv. A kurd nyelvjárások különbözősége nem teszi lehetővé, hogy a nyelv hatékony azonosító eszközzé váljék. Törökországban a kurd nyelv használata a napi életben nem tilos.

Az világos, hogy kisebbségi státusz felállítása a kurd származású török állampolgárok számára, - akkor is, ha megegyezik a CSCE alapelveivel, - a la carte státuszának a problémáját fogja felvetni, hiszen ezeknek egy komoly többsége nem fogadná el, hogy az egyik napról a másik napra tagjai legyenek egy külön közösségnek⁹⁰. Egyébként egy kurd származású török állampolgár megismerésének egyedüli törvényes módja az, ha az illető ön azonosítja magát.

⁸⁹ Lásd P. A. ADREWS, *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden, Verlag, 1989.

⁹⁰ Több az 1993. márciusi és júniusi Milliyet napilapra került véleményfelmérés és kutatás bizonyítja ezeket a megfigyeléseket.

Másrészről, haladás lenne Törökország számára, ha nagyobb kifejezési lehetőséget nyújtana a kurd identitásnak, különösképpen az ország keleti részén, mégpedig az oktatási és adminisztratív rendszerben végrehajtott reformok útján, párhuzamosan olyan megértőbb antiterrorista politikával, amely nem borítja fel a köznap élet rendjét ezen a területen. Ankarának a terrorizmus elleni harcban végül is politikai megoldást kell találnia.

7. 2. 6. 5. Törökország és az Unió egyes országainak viszonya

7. 2. 6. 5. 5. 1. A görög-török konfliktus

A görög-török ellentét hosszú évszázadokra tekint vissza, ma azonban ez a szembenállás két fő ponton jelentkezik: az egyik a Ciprusi kérdés, a másik az Égei-tengerrel kapcsolatos vitákban testesül meg.

A Ciprusi Köztársaságot létrehozó szerződést 1959-ben írta alá az Egyesült Királyság, Görögország és Törökország. A három fél ebben elkötelezte magát a ciprusi szuverenitás megőrzésére, erre szolgált a szerződésbe foglalt intervenció joguk is. A szigeten élő két kisebbség, illetve az anyanemzetek közötti ellentét azonban állandóan jelen volt, s az 1973-ban görög támogatással végrehajtott puccs pedig Ciprus Görögországgal való egyesülését látszott előkészíteni. Törökország ezért intervenció jogára hivatkozva 1974-ben megszállta Ciprus északi, törökök lakta részét. A megszállás megrontotta Törökország EK-hoz fűződő viszonyát is.

1974 óta Görögország több alkalommal is kilátásba helyezte felségvizeinek kiterjesztését, amire Törökország katonai ellenakció kilátásba helyezésével válaszolt. A két ország 1982-ben tengerjogi egyezményt kötött, amelynek 1995. június 1-jei ratifikálása újabb konfliktuspontként jelentkezett.

A rendkívül heves török reagálás oka az, hogy a Görögországhoz tartozó szigetekre alkalmazva a fenti szabályozást az Égei-tenger nemzetközi vízfelületének nagysága jelentősen lecsökkenne, míg a görög felségvizek jelentősen nőnének. Az új helyzet Törökországnak katonai-stratégiai szempontból elfogadhatatlan lenne, hiszen akadályozná a török légierő és a flotta szabad mozgását, és az egész anatóliai tengerszakasz el lenne vágva a nemzetközi vizektől.

Az Égei tengeren és Cipruson kialakult görög-török konfliktusok a Közösség és Törökország közötti kapcsolatok fejlődését fékező tényezőjeként jelennek meg. Görögország nagyon is él vétőjogával a közösségi intézményeken belül, hogy megakadályozza Törökországnak a Közösséghez való csatlakozását. A ciprusi kérdés megoldása nélkül, Törökország nem fog tudni kibújni Görögország vétőja alól.

Az égei tenger keleti oldaláról, a nacionalizmus gyakran nem görögellenes magatartást vált ki, mert a közvélemény úgy hiszi, hogy a veszély a szomszéd - arab és iráni - antidemokratikus politikai rendszerek részéről fenyeget. Mégis létezik egy nemzeti megegyezés arról, hogy nem kell sorsára hagyni a török ciprusi közösséget új erőszakos agresszió veszélyének, olyannak, mint az 1963-ban, illetve 1974-ben történt, akkor is, ha a görög akadály a közösségi kapcsolatokban nem hárult el.

7. 2. 6. 5. 5. 2. A német-török viszony

Van egy másik húzódkodó ország is Törökországnak a Közösséghez való csatlakozását illetően, Németország, ahol közel kétfélmillió török származású bevándorló él. A Németországban élő törökök növekvő integrációjukkal és azon törekvésükkel, hogy megszerezzék a német állampolgárságot, kisebbséggé kezdenek válni egy olyan országban, ahol a belpolitika összezavarodik a szélső jobboldal újjászületése miatt. Törökország csak mostanában tudta megérteni a

Nyugat-Európa törökjeinek fontosságát a közösségi kapcsolataiban, és próbál olyan politikát alkotni, amely figyelembe veszi a létezésüket.

A törökök között sokáig élt a még az első világháborút megelőző időszakból származó „fegyverbarátság” emléke. A német-barátság nem csak a politikában létezett, a németeknek, mint szorgalmas, fegyelmezett, katonás népnek a tisztelete a török népesség széles rétegeiben megvolt. A németek számára ugyanakkor alapvetően másképp jelennek meg a törökök. Mint vendégmunkások az „alantas” munkákat végzik s becsületük is e szerint alakult. Bonn szigorúan racionális érdekeinek megfelelően tartotta fenn kapcsolatait Törökországgal.

A 80-as évek során a politikai érdekek eltávolodtak egymástól, a viszony is megromlott a két fél között. A török munkaerő szabad mozgásának 1986-ra ígért megteremtését az EK egyre inkább halogatta, majd végképp elnapolta, nagyrészt a német ellenállásnak köszönhetően. Az 1987-ben beadott felvételi kérelem kapcsán sem emelte fel szavát Bonn a törökök mellett. A 90-es években tovább rontotta a helyzetet a Németországban kiéleződő idegenellenesség, melynek fő célpontjai a törökök voltak. Az 1992-ben bevezetett fegyverembargó, amit az importált fegyverek kurdok elleni bevetése miatt rendelt el Németország, és az azt követő vita, amikor is a Bonn által használt hangnemet mind a török kormány, mind a közvélemény sértőnek és lekezelőnek érezte.

Mindezek ellenére a törökök változatlanul reménykedtek a német pártfogásban. A luxemburgi döntést követően éppen ezért rendkívül kiéleződött a német-török viszony. A törökök nagyrészt a németeket tartották felelősnek a számukra kedvezőtlen döntésért, illetve hiányolták a németek kiállítását mellettük.

7. 2. 6. 5. 5. 3. Törökország és más uniós tagországok kapcsolatai

A skandináv országok részéről a legkomolyabb fenntartások Törökországgal kapcsolatban egyértelműen az emberi jogi helyzettel és a demokratikus szabályok megsértésével függenek össze.

A Benelux államokat szintén a Törökország ellen folyó negatív propaganda részesének tekinti Ankara. A kereszténydemokrata vezetésű Belgium és Luxemburg az 1997. márciusi, az iszlám Törökországot Európából kirekesztő brüsszeli tanácskozás aktív résztvevőinek számítanak, míg a hollandok az Európai Parlamentben fő szószólói az emberi jogi helyzet javításának. De Vries, az EP liberális frakciójának holland vezetője szerint: „Ha Törökország az EU tagja akar lenni, akkor európai országgént is kell viselkednie”⁹¹.

Anglia a ciprusi kérdésben a legérdekeltebb, hiszen Görögország és Törökország mellett ő volt a szigetország függetlenségének harmadik garantáló hatalma. Bár a görögöknél kevésbé vehemens módon, de a britek is a török hadsereg kivonását szorgalmazzák, és aktívan részt vesznek a ciprusi rendezés elősegítésében.

Törökország az EU mediterrán tagállamaival tartja fenn a legjobb kapcsolatokat. A mediterrán térség iránt hagyományosan érdeklődő Franciaországot és Spanyolországot baráti, a törökökkel szimpatizáló országoknak tekintik,⁹² és Olaszországgal szintén jó viszonyt tartanak fenn. Ez a mediterrán szolidaritás érthető, hiszen a jelenlegi bővítési tervek a 10 közép- és kelet-európai ország mellett csupán egyetlen mediterrán országot, Ciprust érintik. Igaz, egy esetleges török csatlakozás az agrártermékek piacán nyilvánvaló nehézségeket jelentene a déli tagállamoknak, és az EU-alapokból való részesedésüket is jelentősen csökkentené – ez utóbbi azonban a törökök csatlakozása nélkül is fenyeget.

⁹¹ FAZ, 1997. december 17.

⁹² Demirel államelnök nyilatkozata, FAZ, 1998. március 7.

7. 2. 6. 6. A nyugati közvélemény és Törökországról alkotott kép

A nyugati közvéleményben Törökországról alkotott kép alapjai a következők:

- Olyan történelem oktatása, amelyben a törökök csak katonai fenyegetésként jelenhetnek meg ;
- Török származású bevándorlók Európába történő integrációjának problémái ;
- Arab-hindu keverékkel azonosított török kép átsugárzása a hollywoodi filmipar által ;
- A nyugati közvélemény általános magatartása, amely azonosítja azon tény, hogy valaki muzulmán hitű az arab országok hagyományaival és az antidemokratikus iszlámista rendszerekkel ;
- Törökország képtelensége, hogy teljesen megoldja az emberi jogok tiszteltetésében tartásának problémáját ;
- A török kulturális politikák gyengesége a külső világgal szemben ;
- A Törökországot érintő politikai problémák szubjektív elemzése a nyugati médiák által, ami gyakran a dezinformálás alakját ölti.

A nyugati médiák gyakran említik a kurd problémát anélkül, hogy hivatkoznának a PKK gyilkos erőszakjára és a kábítószer-, illetve a fegyverkereskedelemben játszott szerepére, miközben a nyugati polgári hatóságok nyíltan elítélik ezt a terrorista szervezetet⁹³.

Törökország képe a nyugati közvéleményben valóságos fékező tényező az ország európai közösségbeli kapcsolatainak alakításában, ami főleg az Európai Parlamenttel való kapcsolatokban érezteti a hatását⁹⁴. Ugyanakkor az idegenforgalom látványos fejlődése Törökországban segít e kép változtatásában. Törökország nagy kihívás elé néz, mégpedig azáltal, hogy túlteszi magát a nyugati közvélemény előítéleteiből tornyosuló akadályon, rendet téve a saját háza táján.

⁹³ 1993. december elején Franciaország és Németország kérésére, az Európai Unió legtöbb tagállama megtiltotta a területükre való lépést mindazoknak a szervezeteknek és társulásoknak, amelyeknek kapcsolatuk volt a PKK-val.

7. 2. 7. Törökország belpolitikája és kapcsolatai az Európai közösséggel

7. 2. 7. 1. A török közvélemény

A közvéleménykutatások hagyományosan nagy lelkesedést mutatnak Törökország európai integrációjával kapcsolatban és teljes jogú tagként az Európai Közösséghez történő csatlakozását illetően. E magatartás mögött meghúzódó elgondolások a következők: Törökországnak a hidegháború során vállalt felelőssége, - mint a NATO előretolt állomásának - a szovjet terjeszkedéssel szemben, Törökországnak a Közép-Kelet válságai során játszott kiegyensúlyozó szerepe, arra az akaratra vezethető vissza, hogy az ország része legyen egy gazdaságilag erős és politikailag stabil egységnek, s ne rekedjen kívül a Nyugat haladásából. A Maastrichti szerződés előkelő helyet foglalt el a médiákban, ami az európai integráció új perspektíváinak legalább egy felszines megértését tette lehetővé.

7. 2. 7. 2. A társadalmi-gazdasági erők helye

A szakszervezeti orgánok és a török magánszektor támogatják a török csatlakozást az Európai Közösséghez. Annak ellenére, hogy ezt a célt nem vitatják, a társulási kapcsolatokat kritikai megjegyzések érik az egyik és a másik oldalról is.

A vámuniót a török magánszektor több okból támogatja: a piacgazdaság megerősödése, a külföldi tőke beáramlása, az importra vetett vámilletékek feloldása eredményezte a termelési költségek csökkenését és a piacra történő akadálytalan belépést. Azonban a magánszektor különböző képviselői bíralták az 1992. novemberi Társulási Tanács határozatait, felhívva a figyelmet a társulási dinamizmus egyensúlytalanságaira, hiszen a vámunió befejező folyamatát

⁹⁴ Lásd például az Európai Parlament az örmény kérdés politikai megoldásáról szóló 1987. június 18-ai határozatát, JOCE, C 190. sz. 1987. július 20. 119. old.

pénzügyi kooperáció nem kíséri. (Ez utóbbit mindig Görögország gátolja.) Egy másik oldalról, a vámunió a török ipar versenyképességének kérdését veti fel a közösségi vállalatok versenyével szemben.

Ami a szakszervezeteket illeti, szintén Törökországnak az Európai Közösségbe való integrációja mellett voksolnak. A török munkaerő olcsóbb, mint a közösségbeli, de ennek ellenére Törökország nem szociális paradicsom a munkáltatók számára, ellentétben a legtöbb újonnan iparosodott országgal. A szakszervezetek erősödésével a munkaügyi kapcsolatokban a társadalmi viták erősödnek. A török szemében az integráció, a közösségi joganyag elfogadása egy európai szociális folyamatba való bejutást jelenti.

Az Európai Közösségnek a lisszaboni Európai Tanács „Európa és a kibővítés kihívásai” címmel megjelenő jelentésének a konklúziói szerint „az események bebizonyították Törökország geopolitikai fontosságát, és nyilvánvalóvá tették a szerepét, mint a régió stabilitásának szövetsége és sarka a Közösségnek minden szükséges eszközt kell megragadnia, tehát, hogy ez az ország határozottan beépüljön a jövő Európa struktúrájába”⁹⁵. Ugyanebben a látószögben Cem Duna a Törökország Európai Közösségi nagykövete, megjegyzi, hogy a Közösségnek „meg kell fordítania a kérdést” és megvizsgálnia, hogy megengedheti-e magának Törökország kizárását az európai integrációból⁹⁶.

Abban a feltételrendszerben, amelyek között Törökország gazdasági és politikai haladását alakítja, Európa, Ázsia, a Közép-Kelet és a Földközi tenger kereszteződésén lévő hatalommá átalakulva, inkább egy korlátozott politikai integráció mellett dönt az Európai Unióban.

Törökország a vámuniót a teljes jogú tagság előtti utolsó állomásként értelmezte, az Unió egyelőre végállomásnak tekinti azt: 1997. decemberi, luxemburgi döntése

⁹⁵ EK bulletin (Bulletin CE), suppl. 3/92.

⁹⁶ Expozé, amelyet az „Európai integráció külső esélyeiről” készült szeminárium keretében adtak elő, mégpedig F. J. Fonesca Morillo, Európai Tanulmányok Intézete, 1992. június 6.

alapján nem kezd csatlakozási tárgyalásokat Törökországgal, a felajánlott alternatívát viszont Törökország nem hajlandó elfogadni.

Egy a harmadik évezred elejére igazi föderációvá átalakult Európai Unió kitűzheti azt a célt, hogy Törökországot gazdaságilag integrálja Európába, anélkül, hogy az része lenne a szövetségi magnak. Tulajdonképpen, a különböző kibővülések okozta objektív problémák könnyebben találnak majd megoldást egy többsebességű Európában, ha csak nem egy ilyen Európa lesz a következménye egy európai integráció bukásának, ahelyett, hogy egy realista látásnak megfelelően és a közös érdekek, illetve értékek alapján épülne fel. Ebben a látószögben, a Közösség és Törökország közötti kapcsolatok jövőjét Törökország inkább az európai gazdasági térbe történő integrálódásába láthatja, mint azonnali csatlakozásában a Gazdasági és Pénzügyi Unióhoz.

7.3 Törökország és Ciprus EU-felvételének problémái

Luxemburgban, az EU 1997 decemberében tartott csúcstalálkozóján döntöttek arról, hogy az Európai Unió első körben öt közép-kelet-európai országgal és Ciprussal kezdi meg a csatlakozási tárgyalásokat. További öt kelet-európai országgal az unió előzetes egyeztetéseket kezd, csatlakozásukról csak egy későbbi tárgyalási sorozatban lehet szó.

Törökország csatlakozását nem ítélték időszerűnek. A hivatalos elutasító dokumentumban az emberi jogi helyzetet, a Görögországhoz fűződő kapcsolatot, valamint a ciprusi kérdés megoldatlanságát nevezték meg. Török részről óriási felháborodás kísérte a döntést. Ankara nem fogadja el a Törökországnak felajánlott megoldást, amely az újonnan létrehozandó Európai Konferenciában való aktív részvételt ígérte, és azt sem, hogy Ciprussal – belső megosztottsága ellenére – már márciusban megkezdik a felvételt előkészítő tárgyalásokat.

7. 3. 1. A luxemburgi döntés hatása

Mesut Yilmaz török kormányfő a luxemburgi döntést megalapozó érveket egyszerűen politikai diktátumként értékelve kilátásba helyezte az EU-kapcsolatok befagyasztását és a vámunió felmondását. Törökország tüntetőleg távol maradt a tulajdonképpen számára kitalált londoni Európai Konferenciától, ugyanakkor felélénkítette kapcsolatait a kaukázusi, közép-ázsiai és arab államokkal, valamint Oroszországgal. A török hadsereg európai fegyverimportjának drasztikus csökkentésével fenyegetett, míg sokan az ez év tavaszán Európa felé megindult és elsősorban Olaszországban lecsapódó kurd menekülthullám eltűrését, sőt burkolt támogatását is a törökök EU-t büntető ellenlépéseinek számlájára írják.

Ankarában különösen élesen bírálták Németországot és személyesen Helmut Kohl kancellárt, amiért nem támogatta a törökök csatlakozását. Yilmaz – maga és országa csalódottságát is hangsúlyozva – a német bővítési politikát a korábbi terjeszkedési kísérletekhez hasonlította, amely Kelet-Európát hátszínként használja fel. A viszony a két ország között azóta is rendkívül hűvös.

A törökök a számukra kedvezőtlen luxemburgi döntést követően ismét azzal vádolták meg az EU-t, hogy iszlám voltak miatt nem látnák szívesen őket az Unióban. – Vannak olyan körök Európában, amelyek keresztény klubként képzelik el a jövőt, mások viszont multikulturális közösségnek képzelik el azt, amely különböző vallásokat egyesít – nyilatkozta Yilmaz miniszterelnök, visszaulva az európai kereszténydemokrata pártok 1997 tavaszán lezajlott brüsszeli találkozójára, amelyen a hat jelenleg kormányon levő kereszténydemokrata miniszterelnök (a német, az olasz, a spanyol, az ír, a belga és a luxemburgi) is részt vett. A találkozón ugyanis kategorikusan elutasították az esetleges török csatlakozást, és Wilfred Martens korábbi belga kormányfő, a szervezet jelenlegi elnöke kijelentette: – Törökország nem jelölt az EU-tagságra sem rövid, sem hosszú távon.... Mi a lehető legszorosabb kapcsolatokat akarjuk, de mi egy európai uniót építünk.

Ankarát másfelől is pofon érte. A Teheránban ülésező Iszlám Konferencián súlyos vádakkal illették a török vezetést, amiért a választásokat megnyerő és kormánypozícióba kerülő iszlám pártot (a Refahot) lemondatták, majd be is tiltották, vezetőjét pedig eltiltották a politizálástól. Törökország tehát gyakorlatilag Európa és az iszlám világ között módfelett kedvezőtlen helyzetbe került.

Törökországnak az Európai Unióhoz való csatlakozás alapvetően identitási kérdés. Míg a norvégok számára az EU-tagság visszautasítása nem befolyásolja önértékelésüket, a közép- és kelet-európai országok esetében pedig európaiságukhoz nem fér kétség, Törökországnak mind földrajzi fekvése, mind iszlám gyökerei miatt meg kell küzdenie európai identitásáért. Kemal Atatürknek, a modern Törökország megalkotójának eszméjét a törökök európaiságáról és Nyugathoz tartozásáról felülről, olykor radikális eszközöktől sem visszariadva terjesztették el a török társadalomban. Ezért Törökországban bármilyen, az EU-val kapcsolatos fejlemény általában valódi jelentőségénél jóval kihegyezettebb fogadtatásra talál.

7. 3. 2. Török remények

A törökök reményeit táplálta 1987-ben benyújtott csatlakozási kérelmük fogadtatása is, amelyet Brüsszel ugyan elutasított, de nem véglegesen, mint Marokkót, amely mint nem európai ország a Római Szerződés értelmében nem is számíthat felvételre.

Az 1995-ös vámuniós megállapodás Ankara részéről az Európához tartozás, a csatlakozásra való érettség látványos demonstrálása volt. Gazdasági szempontból ugyanakkor a vámunió korántsem volt olyan előnyös a törököknek, hiszen annak kedvező hatásai csak hosszú távon érvényesülhetnek, hátrányai viszont már rövid távon éreztették hatásukat:

- A török költségvetés a vámok leépítésével évente mintegy 2,6 milliárd dollár bevételtől esik el, ami a bevételek 16,7%-a. Pótlólagos bevételekhez

ugyanakkor nehéz az adókból hozzájutni a virágzó feketegazdaság és a gyenge adózási fegyelem miatt. A finanszírozási nehézségek megkönnyítésére felajánlott uniós pénzügyi támogatást a görög ellenállás gyakorlatilag lehetetlenné tette. Ez 375 millió ECU közvetlen támogatás, illetve EIB-től 750 millió ECU kölcsön lett volna.

- A konkurencia erősödése különösen az eddig erősen védett iparágakban, így az autóiparban, a gyógyszergyártásban, az acél-, a textil-, valamint az építőanyag-iparban okoz komoly bajokat.
- Az olcsóbb import tovább rontotta a fizetési mérleg pozícióját is. A vámunió első évében, 1996-ban Törökország EU-ból származó importja 32,5%-kal (!) nőtt, míg az oda irányuló export mindössze 3,7%-kal növekedett. Mellesleg a török deficit legnagyobb része már eddig is az EU-val folytatott kereskedelemről adódott.

Ankara a vámunió negatívumainak elfogadását is a jövő tagóságért elviselendő teherként tüntette fel. A török vezetés minduntalan hangsúlyozta eltökéltségét a keleti kibővülést előkészítő 1996-97-es megbeszélések és elképzelések kapcsán is, mondván: úgy érzik, több mint három évtizedes várakozás után megérdemlik a teljes jogú tagságot. – Törökország kérelme a legrégebb, mégis tizenegy olyan új állam felvételéről folynak tárgyalások, amelyeknek gazdasági és politikai súlya sokkal kisebb. Ankara teljes jogú tagságra tart igényt, nem elégszik meg a jelenlegi, speciális státussal – nyilatkozta Tansu Ciller akkori török külügyminiszter.

7. 3. 3. Uniós kifogások

Az EU egyik fő kifogása Törökországgal szemben, hogy az országban nem hiánytalan a politikai demokrácia. Különösen az 1980-as török katonai puccs óta árnyékolják be különböző emberi jogi ügyek a török–európai kapcsolatokat. Az Európai Parlament és az emberi jogi szervezetek, mint például az Amnesty International a Törökországról készített jelentésekben számos alkalommal felhívta a figyelmet arra, hogy Törökországban jogi és adminisztratív módon korlátozzák a politikai tevékenységet és a szabad véleménynyilvánítást, háttérbe szorítják az

ellenzéket és a terrorizmus (elsősorban a kurdok) ellen emberi jogokat sértő módszereket alkalmaznak. Mindeközben Törökország évtizedek óta tagja az Európa Tanácsnak, 1987-ben elfogadta az Európai Emberi Jogi Konvenció 25. cikkelyét a személyes panaszjogról, 1989-ben pedig részesévé vált az Európai Kínzásellenes Konvenciónak is.

A rendszer fogyatékoságai, illetve az emberi jogi kérdések problémái onnan erednek, hogy bárha a politikai felelősség teljes egészében a török kormányt és parlamentet terheli, a két intézmény nem rendelkezik mindenre kiterjedő hatáskörrel.

A különböző európai fórumok nyomására a török kormány többször is megpróbálkozott az alkotmány módosításával, ám azt az ingatag koalíciók nem tudták végrehajtani. A vámuniós tárgyalásokon a Társulási Tanács az Európai Parlament kívánságának megfelelően konkrét lépéseket szabott feltételül. A Ciller vezette kormánynak 1995 júniusában végül sikerült elfogadtatnia a parlamenttel erre vonatkozó indítványát. Ennek eredményeképpen megerősítették a szakszervezetek jogait, s az alaptörvény preambulumból kikerült a '80-as katonai puccsot népakaratnak tulajdonító passzus is. Szabadon engedtek több mint hetven politikai foglyot. Az intézkedések azonban messze elmaradtak a kívánalmaktól. Az alkotmányban maradt például a terrorizmusellenes törvény, amit a hatalom nem csak a kurd autonómiatörekvések visszaszorítására tud felhasználni, de lehetővé teszi az ellenzékiekkel és a polgári jogi aktivistákkal szembeni fellépést is.

A Görögországgal fennálló viszályt a luxemburgi döntés szintén csatlakozást hátráltató tényezőként említi. Görögország egyébként is mindent megtesz annak érdekében, hogy megakadályozzon bármilyen közeledést az EU és Törökország között, illetve lehetetlenné tegyen bármilyen, törököknek szánt támogatást.

7. 3. 4. A ciprusi kérdés

Ciprus bevonása az EU kibővítési tárgyalásainak első fordulójába a közelmúltban nagy vihart kavart. A görögöknek 1995-ben – a török vámunió bojkottálásának beszüntetéséért cserébe – sikerült elérniük, hogy a Miniszterek Tanácsa (eredeti elképzelésével ellentétben) beleegyezzen abba, hogy még a sziget anyaországgal való újraegyesítése előtt csatlakozási tárgyalásokat kezd Ciprussal. A tanács a vámuniós szerződés megszületése után visszakozott volna, de a görögök nem engedtek: a felvételi tárgyalások megkezdésével abban reménykednek, hogy az Unió még inkább elkötelezi magát a válság megoldása érdekében. Elszántságukat alátámasztandó előrevetítették: végső esetben készek akár a teljes keleti bővítés blokkolására is.

Mindez gyakorlatilag a sziget kettészakítottságának legitimálása, hiszen ilyen tárgyalás értelemszerűen csak Ciprus déli, görögök lakta részére terjedhet ki. A luxemburgi döntést követően Rauf Denktas, a ciprusi törökök vezetője bejelentette, hogy az EU-döntés nyomán berekeszti az ENSZ felügyelete alatt folyó tárgyalásokat, hiszen a föderációs elképzelést többé már nem tartja kivitelezhetőnek. 1998 márciusának végén, a csatlakozási tárgyalások megkezdésével párhuzamosan Törökország és az Észak-ciprusi Török Köztársaság képviselői tárgyalásokat kezdtek kapcsolataik további erősítésére, végcélként a ciprusi közösség Törökországba integrálását sem tartva kizártnak.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy az Európai Bíróság egy közelmúltbeli döntése gyakorlatilag megtiltja, hogy az EU tagállamai kereskedjenek az észak-ciprusi államalakulattal, amit a vámunió értelmében Törökországnak is tiszteletben kellene tartania. Törökország azonban, amely élénk kereskedelmi kapcsolatokat tart fenn a csak általa elismert Észak-ciprusi Török Köztársasággal, gyakorlatilag az egyetlen és nélkülözhetetlen külső partnere a ciprusi törököknek. Elképzelhetetlen, hogy bármely török kormány túlélne bármilyen, a kereskedelmet korlátozó döntést, így áthidaló megoldást kell találni a vámunióon belül is. Olyat, ami lehetővé teszi a kereskedelmet, ugyanakkor megakadályozza,

hogy az észak-ciprusi áruk Törökországon keresztül akadálytalanul bejuthassanak az EU-ba.

7. 3. 5. A gazdasági racionalitás

Tisztán gazdasági szempontból vizsgálva Törökország és Ciprus esetleges EU-tagságának várható hatását, egyértelműen Ciprus lenne a kisebb probléma, nemcsak méreténél, de fejlettségénél fogva is.

Néhány, a gazdaságra és az infrastruktúrára vonatkozó összehasonlító adat (1995)

16. számú táblázat

	EU-átlag	Görögország	Ciprus	Törökország
GDP/fő (vásárlóerő-paritáson, USD-ben)	18 796	11 650	11 652	5619
Infláció	3,1	9,3	2,6	96,3
Agrárfoglalkoztatottak (%)	6,3	20	11	48
Telefon /ezer fő	500	493	474	212
Gyermekhalandóság /ezer élveszületés	5,7	7,7	8,5	44,4
Út /száz km ²	138	48	104	7

Forrás: UN/ECE

Gazdasági mutatóit tekintve a szigetország érett a felvételre: az egy főre vetített GDP Görögországéval áll egy szinten. Dinamikus fejlődését adóparadicsom voltának és a Közel-Kelettel folytatott kereskedelemben játszott közvetítő szerepének köszönheti. Egyre erősebb pénzügyi központnak számít a térségben, örökébe lépve a polgárháború következményeivel küszködő Libanonnak.

Törökország esetében már jóval árnyaltabb a kép. Jóllehet az ország 1948 óta tagja a legfejlettebb országokat magában foglaló OECD-nek, elmaradása a szervezet többi tagjától még ma is igen jelentős. Jelentősek a regionális különbségek is: az ország nyugati fele, ahol a gazdasági élet virágzik, a görög

fejlettséghez közeli szintű, ugyanakkor a már évek óta polgárháborús állapotok között élő keleti tartományok rendkívül elmaradottak.

Gondot okoz a gazdaság fejletlen szerkezete is. Az aktív népesség csaknem fele még ma is a mezőgazdaságban dolgozik, amelynek termelékenysége alacsony. A mezőgazdasági termelés javarészt gépesítetlen kisbirtokokra épül, és a növénytermesztés túlsúlya jellemzi. Az 1987-es felvételi kérelem kapcsán készített számítások szerint Törökország csatlakozása esetén az EK mezőgazdaságilag hasznosított területe 54 százalékkal, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 93 százalékkal, míg a kibocsátás mindössze 10 százalékkal nőtt volna meg.

A gazdaságban meglehetősen magas az állami vállalatok aránya, nagy részük hatékonysága alacsony, ami rendkívül megterheli az állami költségvetést. Ennek deficitje tartósan 10 százalék körül van. A helyzet enyhítésére régóta tervezett átfogó privatizáció változatlanul késik. Állandósuló problémának tűnik a rendkívül magas infláció is, ami a '80-as évek óta 50 százalék fölött van, olykor az évi 120 százalékot is eléri. Bár szinte minden kormány programjában fontos elem az infláció drasztikus, sikereket alig értek el ezen a téren.

A problémák ellenére a török gazdaság sok tekintetben valószínűleg könnyebben állná a versenyt az uniós csatlakozás esetén, hiszen a vámunió tovább erősítette az eddig is meglehetősen aktív és exportképes török magánvállalatok versenyképességét.

7. 3. 6. További lehetőségek

A megoldásra jelenleg az Európai Unió lehet képes. A németek a csatlakozás helyett a „vámunió és 3+” formula megvalósítását tartják kivitelezhetőnek. E szerint az EU a vámunió mellett

- hosszú távú pénzügyi együttműködést ajánlana fel Törökországnak, ami a korábbi pénzügyi támogatásnál szélesebb körű lenne (igaz, a görög vétó miatt még ez sem teljesült),
- lehetővé tenné a törökök korlátozott részesedését az EU-alapokból, és végül
- a törököknek joguk lenne részt venni meghatározott miniszteri találkozók is. Szóba került a „teljes tagság a munkaerő szabad mozgása nélkül” változat is, amibe a törökök is beleegyeznének: tagságukért cserébe hajlandók lennének húsz évre lemondani a török munkaerő szabad munkavállalásának jogáról.

A törökök bíznak benne, hogy az EU – belátva tévedését – megváltoztatja Luxemburgban hozott diszkriminatív döntését. Ankara jelenleg két adut is tart a kezében: a ciprusi csatlakozás ügyét (miután egyedül Törökország képes nyomást gyakorolni az észak-ciprusi törökökre, amivel lehetővé válhatna a csaknem három évtizede tartó szembenállás lezárása és Ciprus felvétele az EU-ba) és a NATO keleti bővítésének kérdését. Bár ez utóbbit Madridban Törökország is támogatta, az elmúlt két évben gyakran azzal fenyegetett: amennyiben az EU-felvételnél az unió előnyben részesíti a közép-európai országokat, akkor Törökország nem támogatja ezek NATO-csatlakozását, melyet a későbbiekben visszavontak.

8. A dél-európai országok európai integrációja és annak tanulságai

A három dél-európai ország: Görögország, Spanyolország és Portugália európai integrációs tapasztalatai az Európai Unióhoz csatlakozni készülő országok számára nemcsak azért rendkívül hasznosak, mert – a különbségek ellenére – igen sokban hasonlóak voltak, amikor az Európai Közösséghez csatlakoztak, hanem azért is, mert az azóta bekövetkezett fejlődésük jól mutatja, hogy a fejlett országok utolérése terén milyen különbségek keletkezhetnek és azok mennyire függenek a végrehajtott reformoktól és az alkalmazott gazdaságpolitikától. A dél-európai országok csatlakozásakor még nem lehetett tudni, hogy az európai gazdasági integrációban való részvételük milyen következményekkel jár, és az ettől várható előnyökkel kapcsolatban igen erős kételyek éltek. Több mint tíz év tapasztalatai bebizonyították, hogy helyes gazdaságpolitika esetén a csatlakozásból származó előnyök és az azzal párhuzamosan végbemenő intézményi és modernizációs változások olyan fejlődésre vezettek, ami a várakozásokat jelentősen felülmúlta.

Amikor a három dél-európai ország: Görögország, Spanyolország és Portugália a nyolcvanas évek elején, illetve közepén csatlakozott az Európai Közösséghez, a vita főleg arról folyt, hogy mi a fontosabb: a gazdasági integráció földrajzi kiterjesztése, vagyis a kevésbé fejlett országok felvétele vagy az integráció elmélyítése, vagyis a gazdasági tényezők EK-n belüli áramlásának szabadabbá tétele és a pénzügyi unió megteremtése. Az a döntés, hogy egyszerre próbálják megoldani az integráció kiterjesztését és elmélyítését, jelentős kockázatokat rejtett magában: nem lehetett tudni, hogy a három dél-európai ország hogyan fogja elviselni azt a kettős sokkhatást, amit az EK-hoz való csatlakozásuk és az egységes piac létrehozására irányuló újabb reformok okoznak.

A közgazdász szakértők véleménye erősen megoszlott arról, hogy a fejletlenebb periférikus országok gazdaságát hanyatlásba taszítja-e a csatlakozás, vagy a szélesebb és mélyebb integráció valamennyi résztvevő számára előnyökkel jár.

Az elmúlt több mint másfél évtized tényei alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a fejletlenebb országok csatlakozásának egyaránt lehetnek jelentős pozitív és negatív hatásai, és ezek időben kumulálódva, egyaránt vezethetnek gyors fejlődésre és modernizációra, vagy a nehézségek és a relatív lemaradás fokozódására.

Krugman-Venables⁹⁷ azzal érvelt, hogy egy kis, korábban erősen protekcionista, perifériás gazdaság különösen sokat nyerhet a gazdasági jólét terén, ha egy nagyobb, hatékony gazdaságba integrálódik. Alacsony bérszínvonala ugyanis erős beruházási és ipar áttelepítési vonzást gyakorolhat. Ezzel ellentétben érvelni lehet amellet is, hogy a protekcionista védelem megszűnése a fejlett országok ipari termelésének és értékesítésének bővítését teszi lehetővé a periférikus piacokon. A dél-európai országok fejlődése mindkét típusú folyamatra számos példával szolgálhat.

8. 1. Az európai integrációhoz való csatlakozás előnyei

A dél-európai országok egy főre jutó jövedelme a csatlakozás időpontjában jóval az EK országok átlaga alatt volt. A csatlakozást követően Spanyolország és Portugália gazdasági növekedésének üteme meghaladta a nyugat-európai átlagot, és ezáltal e két ország jelentősen előrehaladt a fejlettebb országok utolérése terén, ezzel szemben Görögországban stagnálást lehet megfigyelni. Felmerül a kérdés: mitől függ az integráció előnyeinek kihasználása a különböző országok esetében.

Egy gazdasági integrációhoz való csatlakozás a jövedelmeket a kínálati és a keresleti oldalról is növeli. A kereskedelmi akadályok megszűntével ugyanis a belföldi termeléshez felhasznált importanyagok arányában csökkennek a termelés költségei, ami növeli a tőke jövedelmezőségét. A kínálati oldalon jelentkező hatás mellett a kereslet is emelkedik, mivel a liberalizálás hatására csökken az importtermékek árszínvonala, ami bővíti a keresletet.

⁹⁷ Krugman, P. R. – Venables, A. J.: Integration and competitiveness of peripheral industry, 1990

Az Európai Unióhoz való fokozatos csatlakozás ezen túlmenően számos további közvetett hatással jár. A verseny erősödése nyomán a termelési tényezők átáramlanak a komparatív előnyökkel rendelkező ágazatokba, illetve tevékenységekbe, ami növeli a hatékonyságot az egész versenyszférában. A termelés kevesebb versenyképes vállalatba való koncentrációjával méretelőnyvel és költségcsökkenéssel jár. A kedvezőbb intézményi környezet megkönnyíti és bővíti az új vállalkozások indítását, fokozva ezzel a versenyüket. A hatékonyság javulása nagyrészt attól függ, hogy milyen mértékben helyettesíthetők a belföldi termékek importcikkével, illetve a termelési tényezők mennyire mobilak, vagyis mennyire könnyen áramlanak ágazatok és országok között.

Az integráció hatására a fejlettebb országok utolérése hosszabb időt vesz igénybe, nem egyenletes folyamat és a reformok alkalmazásától, illetve az intézményi környezettől függően országonként eltérő ütemű lehet. Az utolérési folyamat két fő előmozdítója a technikai haladás és a tőkefelhalmozás, ezek mellett azonban igen lényeges tényezőnek számít az intézmények szerkezete, a piaci mechanizmusok fejlettsége és alkalmazkodóképessége.

8. 2. A dél-európai országok jellegzetességei

Spanyolország és Görögország egészen a nyolcvanas évek közepéig viszonylag védettek maradtak a külföldi versennyel szemben annak ellenére, hogy a spanyolok már 1970-ben kereskedelmi megállapodást kötöttek az Európai Közösséggel, a görögöket pedig már 1981-ben fel is vették. Mindkét ország erősen aszimmetrikus viszonyt tartott fenn, miközben Spanyolországnak és Görögországnak viszonylag magas maradt a vámszintje, az EK az exportcikkeik nagy részénél eltörölte vagy csökkentette a beviteli korlátozásait.

Ettől eltérő volt a helyzet Portugália esetében, amelynek kereskedelmi nyitottsága – az EFTA tagság és a gyarmataival, valamint Brazíliával folytatott intenzív

kereskedelme következtében – a nyugat-európai országokéhoz hasonló volt már a nyolcvanas évek elején.

Fontos jellegzetessége volt mind három országnak, hogy csatlakozásuk idején a mezőgazdaság részaránya a termelésben és a foglalkoztatásban viszonylag magas. Elmaradottságuk jellegzetes vonása, hogy a pénzügyi piacok fejletlenek voltak. A bankok között alig, vagy egyáltalán nem volt verseny, az állam nem piaci módon, gyakran és erőteljesen avatkozott be a pénzügyi intézmények ügyvitelébe, különösen a hitelezési eljárásokba.

A szociális és gazdasági infrastruktúra egyaránt lényegesen elmaradottabb volt a három dél-európai országban, mint az Európai Közösség többi tagjánál. A társadalombiztosítás elmaradottsága miatt az egészségügyi és szociális mutatók kedvezőtlenebbek voltak, mint a fejlettebb nyugati államokban, az iskolázottság szintje és a szakképzések aránya is alacsony szinten állt. A beruházásokat drágította és nehezítette, a gazdaság fejlesztését erősen akadályozta az elmaradott infrastruktúrális hálózat.

8. 3. A csatlakozást követő reformok

A dél-európai országok csatlakozása sokrétű reformok bevezetésével járt. Az Európai Közösséghez való csatlakozás a kereskedelem liberalizálását igényelte, de ez a három dél-európai ország esetében csak fokozatosan ment végbe.

A kereskedelem liberalizálásával párhuzamosan a vállalatok széles körére kiterjedő mikrogazdasági reformprogramokat valósítottak meg, s ezek a liberalizálás által nehéz helyzetbe kerülő ágazatok strukturális alkalmazkodását könnyítették meg. Spanyolországban még jóval a csatlakozás előtt, a nyolcvanas évek elején megkezdték az importverseny által fenyegetett iparágak reorganizációját és a munkaerőpiac megreformálásával mérsékeltek a béremelkedések nyomását. Portugáliában a nyolcvanas évek közepétől erősödött meg a pénzügyi szektorra is kiterjedő piacgazdasági reformfolyamat.

Görögországban ment végbe legvontatottabban a kereskedelmi korlátok felszámolása, és a másik két országnál jóval később kezdték meg a strukturális alkalmazkodást elősegítő intézkedések bevezetését.

Spanyolország és Portugália 1986. évi csatlakozását követően számos jelentős változás következett be:

- Spanyolország eltörölte az összes mennyiségi korlátozást, és vállalta, hogy a saját és az EK külső vámjai közötti különbség felét három év alatt leépíti,
- Portugália megszüntette az importengedélyezés rendszerét és a speciális importilletékeket, eltörölte a kvóták egy részét, és vállalta, hogy hét év alatt az összes mennyiségi korlátozást megszünteti,
- Görögország sem számolta fel előbb a kereskedelmi korlátozásokat, mint a másik két ország, holott öt évvel előbb csatlakozott az Európai Közösséghez, az EK vámokat csak 1986-tól kezdte alkalmazni, az importcikkék különadóját csak 1989-ben törölte el.

Az Európai Közösség már a nyolcvanas évek elejétől kezdve fokozatosan csökkentette a dél-európai országok főbb exportcikkeire vonatkozó importkvótáit. A belépést követően a kereskedelmi korlátozások megszüntetése a kereskedelmi áramlások jelentős átalakulását vonta maga után: mindhárom országban a bevétel növekedése gyorsabb volt a kereslet emelkedésénél, különösen igaz volt ez Spanyolországban és Portugáliában. Ugyanakkor a kivitel részaránya az összes termelésen belül emelkedni kezdett, Portugáliában előbb, a másik két országban némi késéssel.

Az Európai Közösséghez való csatlakozásukat követően mindhárom dél-európai ország jelentős pénzügyi segítséget kapott gazdaságuk korszerűsítéséhez. Ennek hasznossága nagyrészt attól függött, hogy a kormányok mennyire ésszerű kritériumok alapján használták fel e pénzeket, s azokra a célokra fordították-e, amelyek a fejlődés gyorsítását szolgálták.

Nehezen állapítható meg, hogy a strukturális alapokból nyújtott támogatások milyen mértékben járultak hozzá a három országban a fejlettebbek utoléréséhez és a gazdaságuk modernizálásához, de kétségtelennek látszik, hogy a jelentőségük igen nagy volt.

A csatlakozással párhuzamosan bevezetett sokrétű reformok Spanyolország és Portugália esetében viszonylag gyorsan egyértelműen pozitív eredményekre vezettek: növekedtek a beruházások, elősegítették a termelési és külkereskedelmi szerkezetnek az országok adottságait jól kihasználó átalakulását. Az ipar termelési struktúrájának átalakulása és bővülése az ország tényleges komparatív előnyeinek megfelelően alakult, ami alátámasztja azt az elméletet, hogy a fejlett országok utolérése nagyrészt endogén folyamat⁹⁸, vagyis sokban függ ugyan a külső feltételek változásától, de alapvetően a korábban elmaradott ország belső gazdasági és intézményi szerkezetének, erőforrás-eloszlásának, valamint maguknak az erőforrások fejlődésének köszönhető. Az, hogy Görögországban hosszú időn keresztül szinte változatlan maradt a termelési szerkezet, jól mutatja annak a következményeit, ha a megfelelő reformokat a csatlakozás ellenére sem vezetik be, fenntartják a gazdaság protekcionista védettségét és állami túlszabályozását.

8. 4. A három dél-európai ország EK-csatlakozásának következményei

8. 4. 1. Spanyolország

Spanyolország a csatlakozás időpontjában a három dél-európai ország közül gazdaságilag a legfejlettebb volt.

A spanyol gazdaság európai integrálódásának egyik különös sajátossága, hogy a hosszú időn keresztül tartó elzárkózás után a nyitás politikáját a tőkék felszabadítása terén előbb hajtották végre, mint az áruforgalom liberalizálását.

⁹⁸ Abramovitz, (1986): Catching up forging ahead, and falling behind. Journal of Economic History. No. 2.

Spanyolország kereskedelmi mérlege a csatlakozás előtt krónikusan jelentős hiányt mutatott, amit csak részben ellensúlyoztak az idegenforgalomból származó bevételek és a külföldön dolgozó vendégmunkások átutalásai. A csatlakozást követően gyorsan nőni kezdtek az exportbevételek és a mérleghiány relatíve csökkent. A többi dél-európai országhoz képest kereskedelempolitikai szempontból Spanyolország kevésbé volt nyitott, viszonylag magas volt a nominális és az effektív vámvédelme. Ez bizonyos értelemben azzal az előnnyel járt, hogy az alkalmazkodás akadályait elhárítva, a kereskedelem liberalizálása nyomán felszabaduló komparatív előnyök kihasználása erőteljesebben gyorsította a növekedést.

Spanyolországot az elmúlt években stabil, az Európai Unió átlagos növekedési ütemét meghaladó gazdasági növekedés jellemezte. Az infláció ütemét sikerült jelentősen mérsékelni, és az a többi dél-európai országnál alacsonyabb volt. Ugyanakkor a magas munkanélküliség gondját nem sikerült megoldani.

Annak, hogy Spanyolország az Európai Közösség tagjává vált, az lett az eredménye, hogy a kilencvenes évek közepére a fogyasztás korábban nem látott mértékű növekedést mutatott, és főként a magánszektor élénkítése jelentősen emelte a háztartások reáljövedelmét. A jövedelmek emelkedése nyomán a lakosság megtakarítási hajlandósága is jelentősen nőtt. A nagy megtakarítási hányad következtében élénk a beruházási tevékenység, kedvező a tőke megtérülési mutató, és a profitkilátások továbbra is magas hozamokat ígérnek.

8. 4. 2. Portugália

Portugália az európai integrációhoz való csatlakozásának szükségességét és módját még a csatlakozást követően is hosszabb ideig bizonyos kétértelműséggel kezelték a kormányok. A Salazar jobboldali diktatúráját megdöntő forradalom előtt ugyan már érlelődött Portugáliában az európai integrációhoz való csatlakozás gondolata, de a forradalom ellenkező irányú fordulatot vett: szembe fordultak a nyugati típusú tőkés fejlődéssel. Bár ez a kísérlet nem tartott sokáig, mégis azzal

járt, hogy egyrészt igen nagyra nőtt az állami szektor a portugál gazdaságban, másrészt hosszabb időre erősen megmerevedett.

A forradalom politikai célkitűzéseinek és az integrációval járó liberalizáció gazdasági következményeinek konfliktusa okozta azt, hogy a csatlakozást követően a termelési és külkereskedelmi szerkezet átalakítása még a szükségesnél is nagyobb nehézségekhez vezetett. Ennek ellenére mind az eddig megtett utat, mind a jelenlegi helyzetet pozitívnak minősíthetjük. A portugál gazdaságot a kilencvenes évek közepe óta szokatlanul kiegyensúlyozott növekedés jellemzi. A gazdaságpolitikába vetett bizalmat fokozta a devizaárfolyam stabilitása és a költségvetési hiány csökkenése.

A sikerek oka az, hogy a munkaerőnek a többi dél-európai országhoz képest nagyobb a flexibilitása, és, hogy az egy főre jutó jövedelmek említett gyors emelkedése ellenére a portugál munkások bérszínvonala jóval a fő európai partnerországoké alatt mozog. Ez lehetővé teszi -az alacsonyabb termelékenység ellenére- a viszonylag magas tőkejövedelmeket. Ez jelentős vonzóerőt gyakorol a külföldi tőkebefektetésekre és az állami vállalatok privatizálására is.

A lakossági fogyasztás emelkedését a csökkenő inflációs ráta, a növekvő foglalkoztatottság és a külföldről származó átutalások gyarapodása okozza. A tőkejövedelmek is egyenletes emelkedést mutatnak, részben az egységnyi bérköltségek relatív csökkenése, másrészt a jobb kapacitáskihasználás nyomán.

Az európai integrációhoz való portugál alkalmazkodás nehézségei főként a gazdaság duális szerkezetére vezethetők vissza. Ez az egész gazdaságban nagy hatékonyságromlást okozott. A kereskedelem liberalizálása feltárta hogy a portugál gazdaságban létezik export- és versenyképes ipari szektor is.

A portugál alkalmazkodás nehézségei között kiemelkedő szerepe volt annak, hogy a pénzügyi szektor és a tőkeáramlás liberalizálása elhúzódott.

8. 4. 3. Görögország

Görögország gazdaságilag is, társadalmilag is viszonylag elmaradott ország volt a csatlakozás idején a nyugat-európai országokhoz képest, és korainak tűnő csatlakozásának főként politikai és nemzetközi stratégiai okai voltak. Sem az EK, sem Görögország nem volt kellőképpen felkészült a csatlakozásra: az ország nemzetközileg erősen elszigetelődött, és gyakorlatilag felfüggesztette a társulási megállapodásokban rögzített program végrehajtását. A csatlakozással szinte egyidejűleg hatalomra került baloldali kormány erősen jövedelem- és fogyasztásorientált, jóléti jellegű gazdaságpolitikát vezetett be, anélkül, hogy ehhez megteremtette volna a feltételeket. Az 1990 körül megkezdett korrekció, hosszú és rögös útnak bizonyult.

Számos elemzés vizsgálta, hogy mi okozhatta a görög vállalatok versenyképességének tartós gyengülését, a gazdaság stagnálását. A legtöbben ezt főként a görög gazdaság „államkorporatista” jellegére vezetik vissza, vagyis arra, hogy a gazdaság szabályozását az állami szervekből, pénzügyi intézményekből és a nagybefolyású, hagyományos „ipari családokból” álló összefonódó oligarchiák irányítják. A védett ágazatok számára az Európai Közösséghez való csatlakozás és főként a közösségi szabályokhoz való alkalmazkodás által igényelt reformok nagy veszélyt jelentettek, nem lehetett volna fenntartani az állami korporatista irányítást, a veszteséges nagyvállalatok támogatását, a dirigista hitelpolitikát és a puha költségvetést. Nem csoda, ha ezekkel szemben nagy – és hosszú ideig sikeres – volt az ellenállás.

A görög gazdaságot a nyolcvanas évek közepéig a termelési szerkezetátalakítás, az európai integrációhoz való alkalmazkodás elmulasztása és a világgazdasági irányzatoktól való elszigetelődés jellemezte. A közösségi támogatások felhasználása nem járult számottevően hozzá sem az ipari, sem a mezőgazdasági termelés korszerűsítéséhez, és az infrastruktúra fejlesztésére fordították.

A kilencvenes évek elején hatalomra került konzervatív kormány gazdaságpolitikai fordulatot hajtott végre, amely a régóta húzóóó egyensúlyi problémák megoldását tűzte ki célul.

A gazdaságpolitika változása sikeresnek ígérkezik: az infláció jelentősen csökkent, a költségvetési hiány mérséklődött, és a gazdaság növekedése magasabb volt, mint az EU átlag (1997-ben a GDP 3,5%-kal emelkedett, az EU átlag 2,6% volt).

A növekedés fő hajtóerejét a hazai kereslet, ezen belül elsősorban az Európai Unió által is támogatott állami beruházások jelentették. A stabilizáció kétségtelen eddigi eredményei ellenére a görög gazdaság tényleges modernizálásához és a fejlettebb európai országok utoléréséhez a megkezdett reformok gyorsabb ütemű folytatására és főként az állami korporatizmus még meglévő maradványainak felszámolására lenne szükség.

9. Konfliktus megelőzési és menedzselési stratégia a mediterrán térségben

Manapság a mediterrán térségben nincs jelen olyan nagy katonai fenyegetés, mint a hidegháború időszakában volt. Bár a régiót destabilizálják az államok közötti, illetve államokon belüli konfliktusok, szocio-gazdasági veszélyek és kisebb intenzitású erőszakos cselekmények. Ezen konfliktusok és veszélyek fő forrása a déli partvidék mentén és régiónál kisebb szinten található.

A konfliktusok első kategóriáját a területi- és határviták jelentik, mint például Izrael és Palesztina, Izrael és Szíria, valamint Izrael és Libanon, Görögország és Törökország, Törökország és Szíria, Egyiptom és Szudán, Spanyolország és Marokkó és a Nyugat-Szaharai térség közti konfliktusok.

A második kategória: etnikai és kulturális rivalizálás például a volt Jugoszlávia térségében, Cipruson és a kurd kérdés. Ehhez a listához adhatjuk hozzá a kis intenzitású terrorista tevékenységet Algériában és Egyiptomban. Bár nem szabad figyelmen kívül hagynunk a vízellátási problémák miatt kitörhető lehetséges konfliktusokat sem, mint a Közel-Keleten Törökország, Szíria, Irak, Izrael és Egyiptom, Szudán és Etiópia között, ahol bizonyos esetekben komplikáltabbá teszik a területi és etnikai-kulturális konfliktusokat az egymás rossz közti kapcsolatok is, például a görög-török viszály és az arab-izraeli viszály.

A fent leírt geopolitikai környezet illusztrálja a biztonsági kérdések specifikusságát a mediterrán térségben és a Kelet-Nyugat modell lemásolásának nehézségeit a konfliktus megelőzés és menedzselés területén.

Hogyan előzhetőek meg a konfliktusok a mediterrán térségben? Van-e egyáltalán megfelelő modell, melyet a térségben alkalmazni lehetne? Ezeket a lehetőségeket figyelembe véve nem szabad csak az európai mintákat alkalmazni, hanem figyelembe kell venni a térség speciális voltát.

9. 1. Közös biztonság keresése a mediterrán térségben

Először tekintetbe kell venni mindenkinek a transz-mediterrán kooperáció szerepvállalását, a következő intézményesített folyamatokban: CSCE, az európai-arab dialógus, az 5+5, az CSCM, az ACFIS, és a Mediterrán Fórum. Akár így, akár úgy a konfliktus megelőzésre és menedzselésre tett kezdeményezések többsége kudarcba fulladt.

A CSCE-ben „Az európai biztonság mediterrán dimenziója” című témával foglalkozó párbeszéd nagyon korlátozott volt, annak ellenére, hogy néhány nem tagország, mint például Málta és Jugoszlávia is részt vehettek benne. Miközben a kérdés benne volt a Heszinkii final Act-ben, senki sem vette tekintetbe, hogy a mediterrán térség nem tekinti magát az Európai kontinens déli határvidékének.

Az első komoly kísérlet a transz-mediterrán modell építésére az euro-arab dialógus⁹⁹ volt. A hetvenes évek közepén indult el ez a folyamat az Arab Liga és az Európai Közösség között. A párbeszéd azonban nem volt sikeres, annak ellenére, hogy több tanácskozás is történt, melyek meghatároztak bizonyos közös célokat.

A sikertelenség fő oka a két fél közötti komoly egyet nem értés volt, miközben az arab partner a politikai oldalra helyezte a hangsúlyt, az európai fél pedig főleg gazdasági kérdésekkel kívánt foglalkozni. 1983-ban Mitterand elnök a transz-mediterrán térség fejlesztését a nyugat-mediterrán bázison elképzelő kezdeményezést tett.

A kezdeményezés realisztikus volt, mivel elkerülte az érzékeny kérdéseket, mint az arab-izraeli konfliktus és a görög-török viszály. Ezek a kezdeményezések vezettek az 5+5¹⁰⁰ és később a 12+5-höz tárgyalásokhoz, melyek nagy hangsúlyt helyeztek az együttműködésre, az AMU és az Európai Közösség között. A projekt

⁹⁹ Algéria, Egyiptom, Spanyolország, Olaszország, Málta, Marokkó, Portugália, Tunézia és Törökország

¹⁰⁰ Egyik oldalról: Franciaország, Olaszország, Málta, Spanyolország, Portugália, másik oldalról: Algéria, Líbia, Marokkó, Mauritánia és Tunézia.

késleltetését az alábbi tényezők magyarázhatják: az a kérdés, vajon bevegyék-e a tárgyalásokba Líbiát, valamint az AMU tevékenységének befagyasztása. 1994-ben az Egyiptom által tett kezdeményezés -Mediterrán Fórum- csekély eredményt ért el. A cél volt egy keret megteremtése a politikai és gazdasági dialógushoz a két part között, ez az arab-európai dialógus modernizált változatának is tekinthető. Egyiptom erőfeszítései ellenére a találkozók nem kerültek sor biztonsági kérdések megvitatására.

A legjelentősebb a spanyol-olasz kezdeményezés, mely konferenciát rendezett a mediterrán térség biztonságáról és együttműködéséről (CSCM). A Helsink-i dokumentum óta először, ez a projekt alakított biztonsági kapcsolatot a mediterrán térség és CSCE között. A kezdeményezés nagyon attraktívnak látszott, de túl bonyolult volt a megvalósítása. A mediterrán térség fent említett specifikussága és a térség széttagoltsága csak elméletileg tette lehetségessé a modell működését. Ennek eredményeként a CSCM manapság egy „halott” projekt, az interparlamentális unió erőfeszítései ellenére, mely szervezet több nem kormányzati találkozót szervezett.

Az Öböl-háború után, az Egyesült Államok a Madridi Konferencia keretében több találkozót szervezett, a Közel-kelet békéjéről (1991). 1993-ban gazdasági találkozót tartottak Madridban, 1994-ben Casablancában, 1995-ben Ammanban, 1996-ban Kairóban. A cél az volt, hogy egy közel-keleti és észak-afrikai gazdasági közösséget hozzanak létre, mely segítené Izrael térségbe integrálódását.

Fontos megjegyezni, hogy az első biztonsági kérdésekkel foglalkozó konferencia a Fegyverzetellenőrzés és Regionális Biztonsági Dolgozó Csoport (ACRS), csak az USA nyomására jöhetett létre mindkét (arab és zsidó) oldalra vonatkozóan. Annak ellenére, hogy néhány közös bizalomerősítő és fegyverzetellenőrző célt elértek, az ACRS csak korlátozott eredményeket hozott, főleg a Szíriai bojkott miatt, és a békefolyamat tagjai közötti nagyfokú bizalmatlanságnak köszönhetően.

Az 1992. évi Pétervári Deklaráció óta a WEU több dialógust szervezett biztonsági kérdésekről a következő mediterrán országok között: Algéria, Marokkó, Tunézia, Egyiptom, Izrael és Mauritánia. Az előzetes tárgyalások azonban nem értek el megfelelő érdeklődést, Egyiptom, és Törökország nem akarták folytatni a tárgyalásokat.

Hasonló evolúciós folyamat zajlott le: egyik oldalról a NATO elhatározta, hogy párbeszédet kezd 6 kiválasztott déli állammal: Egyiptommal, Izraellel, Jordániával, Mauritániával, Marokkóval és Tunéziával „partnerség a békéért, a mediterrán térség építéséért” témában, másik oldalról az OSCE legfelsőbb tanácsa elhatározta, hogy dél-mediterrán országokat hív meg a tanácskozásaira 1994-ben. A biztonsági dialógusnak, melyet a WEU, NATO és OSCE szervezetek indítottak el, kevés esélye volt a sikerre, nemcsak biztonsági okokból, hanem a közösen meghatározott közös célok és szabályok hiányának is köszönhetően.

1995. novemberében volt a legutóbbi jelentős kezdeményezés egy regionális biztonsági keret létrehozására.

9. 2. Biztonság és partnerség építése a konfliktus megelőzésen és menedzselésen keresztül

A konfliktus megelőzése és menedzselése (CMP) komoly tényezővé vált a hidegháború utáni biztonsági keretben. Miközben Európán belül szerteágazó, széleskörű biztonsági intézkedéseket vezettek be (pl.: a volt Jugoszláviában, és a Kaukázusban) több, kevesebb sikerrel, igény van ezeknek a tapasztalatoknak az alkalmazására, és a konfliktus gyökereinek feltárására.

Ezen kívül figyelembe kell venni, hogy a konfliktus éppen melyik „életszakaszban” van: egy éppen kifejlődő konfliktus megelőző intézkedéseket kíván, egy már meglévő konfliktus krízis menedzselést és megoldást, egy éppen befejezett konfliktus pedig békefenntartó intézkedéseket. A Barcelonai

dokumentum hangsúlyozta a közös akciók szükségességét a konfliktus megelőzésben.

Figyelembe kell venniük a résztvevőknek minden bizalom- és biztonságépítő intézkedést, mely létrehozható a felek között, a katonai ütőerőt le kell csökkenteni a védelemhez szükséges szintre, beleértve a nukleáris, kémiai- és biológiai fegyverek elterjedésének meggátolását és hagyományos fegyverek kontrollját.

A mediterrán térség északi részén széles körben elterjedt az az érzés, hogy délről a nyugati civilizációt fenyegeti a nukleáris, a kémiai és a ballisztikus fegyverek elterjedése, a terrorizmus és az iszlám fundamentalizmus.

A déli part nézőpontjából: az észak tűnik felelősnek az energiahordozók instabil áráért, valamint ez vonatkozik a nyersanyagokra is, szintén az északi oldalt tartják felelősnek a déliek az adósságteherért, a kulturális beavatkozásért, és a rasszizmusért.

Ezek az „eltorzulások” a másik megítélésében, annak figyelembevételével vizsgálándók, hogy a másik fél téves megítélése főleg a másik ismeretének hiányából fakad.

Ha a mediterrán térség biztonsági kérdéséről beszélünk, tekintetbe kell venni, hogy a legkomolyabb hiba a biztonság meghatározására közösen elfogadott definíció hiánya. A biztonsági fenyegetésekre való válasznak nem szabad olyan formulákon alapulnia, melyek a déli országok szemében beavatkozásnak tekinthetők, inkább kooperatív megközelítésen kell alapulnia, a veszélyek és a válaszok közös meghatározásán. Első helyen olyan mechanizmusokra, biztonsági kérdésekkel foglalkozó politikai konzultációkra van szükség, melyeken a partnerek kicserélhetik nézeteiket azokról a konfliktusokról, melyek a régióban jelentkehetnek. A WEU által kezdeményezett politikai konzultációkat jobban ki kellene használni, és elsősorban az észak-déli tengely mentén létező ellenségképet kellene megváltoztatni, miközben újra meg kellene határozni a jószomszédi viszony szabályait az államok és államcsoportok között. A konfliktus-

menedzseléssel kapcsolatos intézkedések, közös találkozók, és szemináriumok, az első fázist kellene, hogy képezzék.

A biztonsági kérdésekkel foglalkozó párbeszédnek közös tanulmányokhoz kell vezetniük, melyek az új veszélyeket, –fenyegetéseket- és a lehetséges válaszokat a regionális béke és a biztonság szempontjából tanulmányozzák, így segítve a közös megközelítést. A NATO déli szárnyával kapcsolatos vitákat illetően nagy a félelem a legtöbb dél-mediterrán országban a kommunikáció hiánya miatt. Igény van az olyan fegyveres szervezetekre, mint az EUROFORS és az EUROMARFOR, melyek a WEU keretében kerülnek kialakításra.

9. 3. Korai figyelmeztetés

Ki kell alakítani a régióban egy korai figyelmeztetési rendszert, amely mechanizmusnak az adatgyűjtéssel és az adatok analizálásával a fő célja a potenciális krízisek meghatározása és a döntéshozók olyan információkkal való ellátása, mely elősegíti a konfliktus menedzselését.

Az ilyen rendszerek használhatnak műholdon keresztüli információtovábbítást is, mivel az ilyen mechanizmus az információ megosztását igényli, és konkretizált adatbázisra van szüksége. A szervezetnek azt a célt is szolgálnia kell, hogy humanitárius kríziseket, ökológiai katasztrófákat, nukleáris és kémiai baleseteket menedzseljen, előrejelezze és analizálja a makroökonómiai faktorokat, -mint például infláció, munkanélküliség, nyersanyagokhoz való hozzájutás, víz-energia, piacok és egyéb tényezők-, melyek a térség biztonságát befolyásolják.

9. 4. Békefenntartás

Közös békefenntartó hadtestben való részvételt az EMR Biztonsági Szervezetén keresztül kell megszervezni.

Feladatok:

- tapasztalatok kicserélése a békefenntartást illetően,
- közös békefenntartó akciók a régióban vagy azon kívül (Szahara térsége),
- a békefenntartó erők felhasználása humanitárius célokra, határőrizetre, ütköző övezetek létrehozására ellenséges erők között, és az etnikai kisebbségek védelmére.

Az arab országok előnyhöz juthatnak az európaiak tapasztalatából, miközben a NATO és a WEU elérhetővé tehetné az erőforrásait (logisztikai és technikai segítség).

Az egyiptomi és a jordániai katonai erők részvétele a volt Jugoszlávia területén, egy érdekes kísérletnek tekinthető az euro-mediterrán kooperációban a békefenntartást illetően.

9. 5. Szükséges és elégséges erő

A fegyverzet ellenőrzése szintén lehetőséget nyújt a különböző államok fegyveres erőinek együttműködésére.

Az európaiak általában fegyverzetellenőrzési intézkedésekkel próbálják megakadályozni a tömegpusztító fegyverek elterjedését, valamint nyomást gyakorolnak a déli államokra, hogy írják alá a kémiai fegyverekre vonatkozó konvenciót. Legjobb út ezek elérésére nem technikai akciókon keresztül vezet, hanem politikai csatornákon.

9. 6. Regionális program fegyverzet csökkentésére

Lépésről lépésre kell megközelíteni ezt a kérdést. Egy kb. 20 éves periódus végén a mediterrán térség mentes lesz a nukleáris, kémiai, biológiai fegyverektől.

Első fázisban (kb. 5 év) mindegyik EURO-MED államnak alá kell írnia a nukleáris, kémiai, és biológiai fegyverekre vonatkozó egyezményeket és ezek tesztelését tiltó egyezményeket.

A második szakasz (kb. 5 év) célja elérni nagyfokú csökkentést a nagyhatótávolságú nukleáris ballasztikus rakétákban. Ezzel egyidőben szükséges egyezményeket kötni a haditengerészeti kontrollt, és lefegyverzést illetően.

A harmadik szakasz (kb. 10 év) a regionális biztonsági rendszerek alkalmazása, és a mediterrán térség atom- és fegyver mentesítése.

10. Összegzés

A mediterrán térséggel az európai országoknak évezredes közös múltjuk van, az első keresztes hadjáratoktól, a török ostromon át a szuezi válságig. Gyarmatosítók és gyarmatosítottak, hatalmi érdekek és nemzeti függetlenségért harcolók álltak szemben egymással. A II. világháború véget érésével függetlenedési hullám söpört végig a mediterrán térségen. A két térség kapcsolata (függése és egymásrautaltsága azonban továbbra is fennmaradt.

Az EK az 1960-as években társulási egyezményeket kötött a mediterrán országokkal. Ezek az egyezmények szabad bejutást biztosítottak az EK piacaira a legtöbb ipari termék esetében illetve vámsökkentéseket a mezőgazdasági termékek zömére. Mellékletként pénzügyi jegyzőkönyveket csatoltak az egyezményekhez, amelyek alapján a Közösség koncessziós pénzügyi támogatást nyújtott ezeknek az országoknak.¹⁰¹

Az 1970-es évek második felében az EU indítványozta a szabadkereskedelmi övezet létrehozását. Ez a stratégia már kitért a nem kereskedelmi területekre is, így a szociális szektorra.

Ha az Európai Unió mediterrán politikájának alakulását vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a legjelentősebb változások a bipoláris világrend megszűnésével következtek be. A hirtelen megnövekedett segélyek is a változtatások szándékára utalnak. A Minisztertanácsnak az Európai Tanács 1994. decemberi esseni ülésére készített jelentése szerint: „a mediterrán medence stratégiai jelentőségű a Közösség számára. E régió békéje, stabilitása és prosperitása Európa egyik legfontosabb prioritása.”

Az Európai Unió stratégiai megközelítése a mediterrán térséggel kapcsolatban a Barcelonai Folyamat kontextusában nyert megfogalmazást.

¹⁰¹ 1978 és 1991 között 3,3 billió ECU támogatást kaptak összességében (forrás: Finance & Development Quarterly-IMF-Worldbank Publication)

Végül az Uruguay Forduló befejeztével nyitottabb kereskedelmi politikát szorgalmaztak a mediterrán térség irányában. A Barcelonai Folyamat új utakat nyitott az EU és mediterrán partnereinek együttműködésében. A partnerség fogalma kiszélesedett az eddigi kereskedelmi és gazdasági aspektusok mellett megjelentek a politikai, biztonságpolitikai, szociális, kulturális és humán dimenziók is. A partnerség három fő célja egy közös, békés és stabil térség létrehozása, egy prosperáló gazdasági térség megvalósítása a szabadkereskedelem révén, a humán erőforrások fejlesztése és a kultúrák közötti megértés elősegítése. Az Unió részéről az euro-mediterrán partnerség jelzi azt a szándékot, hogy növekvő szerepet játsszon a térség politikai, társadalmi és gazdasági életében.

Gazdasági szempontból az EU igyekszik a mediterrán partnerek fejlődését támogatni, az euro-mediterrán társulási egyezményeknek, amelyeket sorra kötöttek meg a partnerországokkal és a szabadkereskedelmi övezet megteremtését célozzák 2010-re. Ennek érdekében a mediterrán partnereknek minél több külföldi, főleg európai befektetőt kell vonzania a térségbe. Ehhez szükséges a jogrendszer egyszerűsítése, a fennálló korlátok eltávolítása. A MEDA Program számos segítséget nyújtott a mediterrán térség országainak nehézségeik leküzdésére, például a befektetési források mobilizálásában, a központi bankok szerepének felerősítésében, hatékony kereskedelmi bankok létrehozásában, és általában a jogi-adminisztrációs keretek külföldi befektetések fogadására való felkészítésében. A kulturális együttműködés sokrétűen bontakozott ki a decentralizált kooperáció révén, amiben a legnagyobb szerepet a civil társadalom játszotta, ezáltal fejlesztve a partnerség humán pillérét.

Az Európai Unió a közel-keleti békefolyamatnak is egyik legjelentősebb támogatója. 1996 júniusában a Firenzei Európai Tanács megerősítette az 1980-ban, a Velencei Deklarációban lefektetett elveket a hosszú távú békével a palesztin nép önrendelkezésével és a „területet a békéért” elvvel kapcsolatban. Ez utóbbit a Barcelonai Nyilatkozatban is megismételték. Bár a Barcelonai Folyamat és a közel-keleti békefolyamat külön szálon bontakozik ki, hatással vannak egymásra.

Az Európai Unió politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt meg akarja szilárdítani a kapcsolatokat a mediterrán térség országaival. Ennek egyik központi eleme, hogy az EU kész visszaforgatni a mediterrán országok gazdaságába azokat az adósságokat, amelyekkel neki tartoznak. Az 1997. áprilisában Máltán megtartott kétnapos konferencia záróközleménye kiemelt helyen foglalkozik azzal, hogy „csökkentsék a partner mediterrán országok adósságait, amelyeket részvényre és közvetlen befektetésre alakítanának, kárpótlásképpen azért, hogy kevés európai működő tőke áramlik a térségbe”. Az adósságkonverzió lehetőségének felkínálása arra utal, hogy az EU kiemelt jelentőséget tulajdonít mediterrán szomszédainak.

Az új mediterrán stratégia előnyöket nyer a tisztábban meghatározott globális célokból, mind politikai, mind gazdasági téren a több középtávú, specifikus célból, melyeket meghatároztak (pl. EU-mediterrán és a mediterrán térségen belüli szabadkereskedelmi övezet, a beruházások ösztönzése és a beruházási célok jobb meghatározása (az intézményi mechanizmusok a dialógus elősegítésére) technikai segítség és teljesítménytől függő pénzügyi segítség.

A stratégia sikere a középtávú célok teljesülésén múlik, melyek a számos előfeltétel teljesítésétől függnnek. A mediterrán országoknak eltérő mértékben kell reform erőfeszítéseket tenniük.

Az EU ezen erőfeszítésektől függő pénzügyi segítséget fog nyújtani. Az EU és a mediterrán országok egy része szoros koordinációt keres a Világbankkal és az IMF-el.

A Luxemburgi Európai Tanács megnevezte azt a tíz teljes-jogú tagságra pályázó európai országot, amellyel 1998 márciusában megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások. Ez a tényező jelentősen befolyásolja az EU eddigi mediterrán politikáját, de nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy igyekezni fog kiegyensúlyozni a tagságért pályázó országok európaiságából származó előnyeit.

A mediterrán medence nem európai országai számára, nyilvánvaló, hogy a teljes jogú EK-tagság nem érhető el.

Az Európai Unió és a mediterrán országok közötti ipari termékek szabad áramlásának megteremtéséből az észak-afrikai és a közel-keleti országok aligha profitálnak, az EU áruai előtt ellenben 200 milliós új piac nyílhat meg. A mediterrán medence déli országai elsősorban nyersanyagot és élelmiszert képesek szállítani az Európai Unióba, amely az előbbit szívesen vásárolja, az utóbbiból pedig a feltétlenül szükségesen kívül nemigen kér. Nem véletlen tehát, hogy az agrártermékek kereskedelmének szabaddá tételéről nem, legfeljebb liberalizálásáról eshet szó. Ezzel szemben az EU tagországok energiaszükségletüknek kb. 40 %-át fedezik a Földközi-tenger déli medencéjéből származó importból.

A dél-mediterrán szubrégió gazdasága a szénhidrogénektől eltekintve számos olyan terméket szeretne exportálni az EU piacaira, amelyek versenyhelyzetbe hozzák úgy az észak-mediterrán, mind a közép-kelet-európai exporttermékeket is. A dél-mediterrán gazdaságok nagy részére jellemző a monokultúra (elsősorban energiahordozók, mezőgazdasági termékek és a turizmus), ezért egyben instabilak is. A mediterrán országok fő kockázati tényezői közé tartozik mind a politikai, mind a társadalmi és gazdasági instabilitás, ami táptalajul szolgál a radikalizmusnak. A mediterrán térség békéjének megőrzése közös érdek, hiszen ez az elsődleges feltétele a fejlődésnek.

Felhasznált irodalom:

- Abdelkader Sid Ahmed: Les relations économiques entre l'Europe et le Maghreb, Revue Tiers Monde, 1993. okt-dec.
- Abdoun, Rabah: L'espace Euro-mediterranéen en jeu, Recherches internationales, 1997. 47. sz. 129-132 o.
- Agence Europe /Európa Ügynökség/: Europe Documents, 1787. sz. 1992. június 23.
- Agence Europe /Európa Ügynökség/: Europe Documents, 1810. sz. 1992. november 25. 5. o.
- Agenda 2000: A Bizottság véleménye a Cseh köztársaság Európai Unióbeli csatlakozási kérelméről", az Európai Unió bulletinje, kiegészítő 14/97.
- Agenda 2000: Egy sokkal erősebb és szélesebb Európáért", Európai bizottság, az Európai Unió bulletinje, kiegészítő 5/97.
- Alan Sked: Az európai egység mítoszai, Európai Szemle, 1991. 1. sz.
- Aliboni, Roberto: Institutionalizing Mediterranean Relations Complementarity and Competition, Internationale Politik und Gesellschaft, 1996. 3. sz. 290-299. o.
- Ash, Toby: Selling Free Trade to the Middle East, MEED 1997. április 11, 4-5. o.
- Balázs Péter, Az EK közép-kelet-európai és mediterrán társulásainak összehasonlítása, Európa Fórum, 1993. dec.
- Balázs Péter: Az Európai Unió külkapcsolatai és Magyarország, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996
- Balázs Péter: Comparing the Eastern and Central European and the Mediterranean EC Agreements, Európa Fórum , Special Issue 1995. 99-115. o.
- Balogh András, Az európai integráció határai, Európai Szemle, 1994. 4. sz.
- Balogh András: Az európai integráció és a mediterrán egység, Külpolitika 1997, 1. sz. 117-126. o.
- Bensidoun, Isabelle – Chevallier, Agnes: Libre-échange euro-mediterranéen Marche de dupes ou pari sur i' avenir, Futuribles, 1996. december, 47-53. o.

- Cowell: „Balkans in Mind, Turkey’s Doubts Grow”, International Herald Tribune, 1993. január 20.
- D. Akagul: A EK-Törökországi társulás: egy új dinamika keresésében, RMC, 1987. január. 303. sz. 3. o.
- EK Bulletin, 1992. 3. sz.
- EK Bulletin, 1992. 6. sz. 10. o.
- EK Bulletin, 1993. 6. sz. 13. o.
- Enlarged Community, Brüsszel, Bonn, 1992. június.
- Fehér könyv a Közép- és Kelet-Európa társult államainak a felkészüléséről az Unió belső piacába való integrálására, Brüsszel, 1995. május 3, COM/95/ 163 záró rész.
- Fouad Zaim: Les investissements étranges au Maroc, une radioscopie décennale, GERM, 1992.
- Goybet: Agenda 2000: a Bizottság előkészíti a Keletre kibővített Európát, RMCUE 411. sz. 1997. szept-okt, 509. o.
- Heinz-Jürgen Axt: Európa: a kultúrák harca? Európai Szemle, 1994. 2. sz.
- Ibrahim, Sad Eddin: Future Visions of the Arab Middle East, Security Dialogue 1996. december, 425-436. o.
- J. Vandamme, J.-D. Mouton : Az Európai Unió jövője: kibővíteni és mélyíteni, Presses interuniversitaires européennes, Bruxelles, 1995.
- J.-L. Sauron: Kibővülés Keletre: 1848-1998, a népek tavasza, J.-CL, Europe, 1997 október.
- Kane, Sara: Getting the Most out of the EU's Mediterranean Strategy, IMF Survey, 1996. 21. sz., november 11. 361-370. o.
- Lastienne, Bernard: Létrehozható-e az Euro-Mediterráneum? Európai Szemmel, 1996. 3. sz. 48-55. o.
- Linjakimpu, Aini: Euro-Mediterranean Partnership and the Barcelona Summit, 1995. TAPRI, Research Report, 66. sz. 73-90. o.
- MTA Világgazdasági Kutató Intézet, A Mediterránium és Közép-Kelet-Európa gazdasági kapcsolatai az Európai Unióval, 1995. október, 61. sz.
- N. About: A Kelet kibővülése. Milyen stratégia az Unió számára?, Szenátusi jelentés 102. sz., 1997-1998.

- Nagy Gábor: Szegények és gazdagok, Heti Világgazdaság, 1995. dec. 9.
- Palánkai Tibor: Mediterrán politika, Európa Zsebkönyv, 1995.
- Revue du Marché commun et de l'Union européenne / A Közös Piac és az Európai Unió folyóirata /, 418. szám, 1998. május.
- Revue du Marché commun et de l'Union européenne, 425. sz. 1999. február
- Rhein, Eberhard: Europe and the Mediterranean a Newly Emerging Geographical Area?, European Foreign Affairs Review, 1996. július, 79-86. o.
- Salah Mezdoor: Les relations économiques Maghreb-CEE: suggestions pour une nouvelle politique, Revue de Marché Commun et de l'Union européenne, 1992. Április
- Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend alakulása, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- Schilling, Walter: Biztonság a mediterrán térségben, Európai Szemle, 1996. 1. sz. 55-63. o.
- Strengthening the Mediterranean policy of the European Union: Establishing a Euro-Mediterranean partnership - Bulletin of the European Union, Supplement 2/95.
- Szigetvári Tamás: Európa és a Mediterráneum kapcsolatai a 90-es években, MTA Világgazdasági Kutatóintézet Műhelytanulmányok
- Szigetvári Tamás: Bekerülni lehetetlen?
- Törlesztés helyett adósságcsere, Világgazdaság, 1997. április 16.
- Walter Schilling: Biztonság a mediterrán térségben, Európai Szemle, 1996. 1. sz.
- Yorganci: Az Európai Közösséggel létesített vámunióinak Törökországra gyakorolt hatásairól, IKV (Gazdasági Fejlődésért Alapítvány, Törökország), Brüsszel, 1993. február